

ФІЛОСОФСЬКІ СТУДІЇ І КРЕАТИВНІ ІНДУСТРІЇ

Колективна монографія

Запоріжжя

2021

УДК: 101/141
Ф564

Філософські студії і креативні індустрії: монографія / За заг. ред. Бутченка Т.І., Чайки І.Ю.
Запоріжжя: КСК-Альянс, 2021. 158 с.

ISBN 978-617-7019-27-4

*Рекомендовано до друку рішенням
Вченої ради Запорізького національного університету
(протокол № 3 від 28 вересня 2021 р.)*

Рецензенти:

Р. О. Додонов, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії
Київського університету імені Бориса Грінченка;

М. А. Лепський, доктор філософських наук, професор кафедри соціології Запорізького
національного університету;

І. Г. Утюж, доктор філософських наук, професор, зав. кафедри суспільних
дисциплін Запорізького державного медичного університету

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

Бутченко Т.І. – Розділ 1, передмова; Кривега Л.Д. – Розділ 1; Бірюкова Т.Ф. – Розділ 2;
Масюк О.П. – Розділ 2; Маліновська О.С. – Розділ 2; Капріцин І. І. – Розділ 2; Чайка І.Ю. –
Розділ 2, передмова; Білокопитова Н.І. – Розділ 3; Ель Гуессаб К. – Розділ 3; Глазунов В.В.
– Розділ 3; Краснокутський О.В. – Розділ 3.

Монографія презентує концепцію реалізації культуротворчої місії філософії у контексті становлення та розвитку креативних індустрій. Обґрунтовується необхідність безпосереднього залучення професійних філософів до вирішення завдань із генерування соціально-значущих смислів та їх адаптації до відтворення у масових культурних практиках. Матеріали стануть в пригоді дослідникам феномена креативності, викладачам філософських дисциплін і всім, хто цікавиться питаннями практичної реалізації творчого потенціалу філософії.

ISBN 978-617-7019-27-4

© Бутченко Т.І., Білокопитова Н.І.,
Бірюкова Т.Ф., Глазунов В.В., Ель-
Гуессаб К., Капріцин І.І.,
Краснокутський О.В., Кривега Л.Д.,
Маліновська О.С., Масюк О.П.,
Чайка І. Ю. 2021.

© КСК-Альянс, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1 КУЛЬТУРОТВОРЧА МІСІЯ ФІЛОСОФІЇ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	7
1.1. Філософський світогляд як передумова творчості	7
1.2. Практико-орієнтований поворот у розвитку професії філософа	18
1.3. Філософська освіта і креативні індустрії.....	24
РОЗДІЛ 2 ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРЕАТИВНОСТІ.....	40
2.1. Сутність феномена креативності.....	40
2.2. Креативний клас versus творча інтелігенція: у пошуках суб'єкта креативної діяльності.....	55
2.3. Самоорганізація особистості як суб'єкта креативної діяльності	63
2.4. Етичні засади креативної діяльності.....	74
РОЗДІЛ 3 ПРОФЕСІЙНІ ЗАВДАННЯ ФІЛОСОФІВ У КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРИЯХ	86
3.1. Участь філософів як ідеологів креативних індустрій у державотворенні.....	86
3.2. Критичне мислення в умовах інформаційного суспільства	95
3.3. Діалог як форма аргументації креативних інновацій.....	111
3.4. Проблеми комунікації філософа із суспільством та сучасні шляхи їх вирішення	118
ПІСЛЯМОВА	142
ЦИТОВАНА ЛІТЕРАТУРА	145

ПЕРЕДМОВА

Філософська освіта нерідко асоціюється з монологічною трансляцією готових понятійних конструкцій, що на практиці легко догматизуються, гальмуючи творчий розвиток особистості і суспільства. Непоодинокі факти таких спотворень посилюють позиції противників філософії, наступ яких в останні десятиріччя привів до значного скорочення обсягу викладання філософських дисциплін, зменшення відповідних кафедр і факультетів.

Проте завжди існували і розвивалися паростки «живої» філософії, орієнтованої на діалогічне відкриття нових смислів і значень у відповідь на виклики реального практичного життя. Відповідна їй дидактична модель спрямована на активізацію внутрішнього духовного потенціалу людини, її перетворення на вільного та відповідального суб'єкта філософствування. Солідаризуємося з підходом французького філософа М. Тоці, на думку якого на порядку денному – актуалізація «проблемної парадигми» філософської освіти, призначення якої зацікавити «...у філософствуванні в перспективі персональної філософської діяльності» (Тоці М., 2020: 96).

Тим самим філософія стає підґрунтям реалізації творчого потенціалу людини, її здатності творчо відкривати себе в іншому, новому, небувалому. На думку авторів колективної монографії, необхідною умовою практичної реалізації такого вектору розвитку виступає набуття філософською освітою особливої студійної форми. Філософські студії тут виявляються нерозривним поєднанням автономних рефлексій і навчання. Тобто йдеться про відхід від моделі, в якій філософії навчають, а натомість передбачається впровадження моделі, в якій філософії навчаються.

Стрімкий розвиток інформаційного суспільства, докорінні зміни ціннісних систем індивідів і спільнот, суттєві трансформації світоглядних орієнтирів, як окремих суспільств (зокрема, українського), так і людства в цілому, зумовлюють потребу у значній кількості професіоналів суспільствознавчого напрямку, серед яких чільне місце посідають професійні

філософи, які здатні здійснювати ґрунтовний аналіз процесів, що перебігають на рівні суспільної свідомості, і можуть формувати вірогідні прогнози розвитку суспільного буття. Українське суспільство, яке досі має багато рис перехідного, транзиторного соціуму, має нагальну потребу у професіоналах, здатних до осмислення перспектив його самозбереження та шляхів стабільного, прогресивного розвитку в контексті європейської перспективи. Не менш важливе значення має усвідомлення потенційних ресурсів, що сприятимуть реалізації таких амбітних завдань. Одним з них є використання можливостей креативного сектору економіки, системний розвиток якого суттєвим чином залежить від наявності сформованого суспільного запиту на продукцію креативних індустрій, що залежить в тому числі і від діяльності суспільних ідеологів, лідерів думок, візіонерів, які мають спиратися у своїй діяльності на ґрунтовні знання, набуті під час отримання філософської освіти.

Власне самі філософські студії як форму творчої діяльності можна і слід розглядати в якості інтегрального компоненту креативних індустрій. Філософствування інституційно, так чи інакше, є різновидом економічної діяльності, що, починаючи від шкіл софістів до сучасних філософських кав'ярень, спрямована на генерування нових смислів, а відтак провідну участь філософів у підготовці та реалізації різноманітних культуротворчих програм. Так чи інакше, важко уявити креативне середовище без локацій філософського діалогу, інтелектуальних змагань суб'єктів філософствування і синергії індивідуальних рефлексій.

Автори монографії прагнули створити концептуальну основу для обґрунтування ідеї підготовки професійних філософів до практичної участі у креативних індустріях. Для цього розкриваються світоглядні, інституційно-професійні та освітні виміри феномена філософії, філософсько-етичні засади феномена креативності і практичні завдання філософів у креативних індустріях.

Монографія презентує концепцію реалізації культуротворчої місії філософії у контексті становлення та розвитку креативних індустрій.

Обґрунтовується необхідність безпосереднього залучення професійних філософів до вирішення завдань із генерування соціально-значущих смислів та їх адаптації до відтворення у масових культурних практиках. Матеріали стануть у пригоді дослідникам феномена креативності, викладачам філософських дисциплін і всім, хто цікавиться питаннями практичної реалізації творчого потенціалу філософії.

РОЗДІЛ 1

КУЛЬТУРОТВОРЧА МІСІЯ ФІЛОСОФІЇ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

1.1. Філософський світогляд як передумова творчості

Функціонування суспільної свідомості як цілісної системи передбачає наявність базового принципу, що визначає специфіку осмислення буття в рамках конкретного соціуму. В якості такого принципу може виступати світогляд. На попередніх етапах розвитку людства визначальним фактором формування світогляду виступала сформована ідентичність особистості чи суспільної групи, що визначалася політичними, етнічними, соціокультурними, статеві-віковими характеристиками. Ця ідентичність, у свою чергу, визначалася тим, що переважна більшість людства здійснювала свою життєдіяльність у рамках визначених ієрархічних структур і була залучена до комунікаційного процесу, організованого аналогічним чином. Останнім часом визначальним у соціальних взаєминах в інформаційному суспільстві стає принцип мережовості. Кожна особистість одночасно перебуває ніде і повсюди. Світоглядні орієнтири, визначені приналежністю до певної соціально-політичної, гендерної структури, релігійної спільноти розмиваються і більше не можуть задовольнити потреби людини у її «у-світі-визначенні». Саме тому зростає потреба у трансформації індивідуального і колективного світогляду, набутті ним статусу світогляду філософського, що дозволяє досягнути реальності відстороненням і разом з тим глибоко зацікавленим поглядом: підняти над власним буттям, одночасно залишаючись всередині ситуації.

Світогляд – це сукупність уявлень людини про навколишній світ і своє місце та роль у ньому. Світоглядна карта завжди супроводжувала людину в її перетворювальній активності в реалізації особистої стратегії життя. Світогляд, як соціально-філософська категорія, відображає духовно-практичний спосіб освоєння і орієнтування людини в оточуючому світі.

Світогляд людини містить два основних елемента:

- а) *світобачення* (навколишнього природного і соціального світу);
- б) *“Я-розуміння”*.

Світогляд виступає духовним ядром особи, способом самовизначення людини у світі. Світогляд визначає горизонт бачення людиною світу, формує її позицію до всіх життєво важливих моментів її буття. До того ж позицію не тільки теоретичну, але й практичну, яка визначає не тільки цілі, ідеали і сенс життєдіяльності індивіда, але й засоби їх реалізації, а також сам спосіб соціальної активності.

У структурі світогляду людини виокремлюють наступні складові: знання (особистісні), переконання, емоції, почуття, віра, цінності, ідеали, програма дій (стратегія життя), унікальність.

У світогляді виокремлюють такі рівні:

- *світовідчуття* (це емоційно-психологічний бік світогляду на рівні настрою, почуттів);
- *світосприйняття* (формування уявлень про світ за допомогою наочних образів);
- *світорозуміння* (понятійно-інтелектуальне осмислення світу).

За ступенем загальності виокремлюють світогляд особистості, спільноти (етносу, нації, групи, народу тощо), людства; за рівнем розвитку – світогляд життєво-повсякденний та теоретичний, який і є філософією.

Важливими рисами світогляду виступають такі його характеристики як науковий чи ненауковий, вільний чи догматичний, оптимістичний чи песимістичний тощо. Можна говорити про такі «світоглядні хвороби» як, з одного боку, цинізм, невіра у високі ідеали, а з другого – некритичне поклоніння кумиру, перетворення власного життя в «копію» його життєвої стратегії та стилю.

Аналіз світогляду зіштовхується з проблемою визначення *типів світогляду*. Традиційно виокремлюють *міфологічний, релігійний та філософський типи світогляду*. Виокремлюють також такий тип світогляду як *поетичний*. Розглянемо вище перераховані типи світогляду більш детально.

Міфологічний світогляд розглядається як історично перша форма світорозуміння. Його своєрідність полягає у такому:

- 1) думка втілювалась у поетичних образах, метафорах;
- 2) злиття реальності і фантазії, природного і надприродного, знання і віри.

У міфологічному світогляді відсутні чіткі розмежування світу та людини, ідеального і матеріального, об'єктивного і суб'єктивного. У міфологічному світогляді зближувались явища природи і культури. В рамках міфологічного типу світогляду розуміння світу здійснюється через:

- поєднання знання і віри, реальності та фантазії;
- використання у світоглядній картині метафор (художніх засобів).

Міфологічні настанови сприяють формуванню колективних уявлень, норм і цінностей; дають певну відповідь щодо таємниць виникнення світу, народження, смерті, розвитку всього існуючого. Міфологічні системи присутні в духовному доробку багатьох етносів і виступають підґрунтям світоглядних настанов сучасної людини.

Відомими міфологічними артефактами є:

а) *Чаша Грааля* – це чаша, з якої Ісус Христос куштував на Таємній вечері і в яку Йосип Ариматейський зібрав кров з ран розп'ятого на хресті Спасителя. Той, хто випив з чаші Грааля отримує владу над світом, таємні знання про світ, прощення гріхів, вічне життя, а також різні блага у вигляді їжі, напоїв тощо. Слова «Святий Грааль» часто використовуються в переносному сенсі як позначення будь-якої заповітної мети, часто недосяжної або важко досяжної.

б) *Ковчег Заповіту* – це священна скриня, в якій зберігалися кам'яні Скрижалі Заповіту з Десятьма заповідями. В Ковчегові зберігалось і невимовне Ім'я Бога з іншими Його епітетами. Згідно з легендою, перед зруйнуванням Храму в Єрусалимі Ковчег було сховано в заздалегідь визначеному ще царем Соломоном місці й не знайдено досі. Але існує і версія, що Ковчег Заповіту було перенесено з Єрусалиму до Ефіопії, де він, згідно

твердженню Ефіопської православної церкви, дотепер і знаходиться в Церкві Марії Сіонської в Аксумі, але жодних об'єктивних підтверджень цьому факту немає, тому пошуки відомого міфологічного артефакту тривають дотепер.

в) *Шамбала* – міфічна країна в Тибеті чи в інших навколишніх регіонах Азії (пустеля Гобі або Гімалаї). Це місце знаходження Великих Вчителів, що просувають еволюцію людства. Ідея Шамбали була привнесена у сучасну езотеричну традицію нашою співвітчизницею Оленою Блаватською. Вона вважала, що Шамбала має фізичне місце розташування на Землі, але доступ туди може отримати тільки гідна людина, що цього наполегливо прагне. Поширеною є і думка, що Шамбала – це стан душі, стан єднання людини з Богом, і знайти Шамбалу означає досягти просвітлення і ясності у своїх світоглядних настановах.

Релігійний тип світогляду – це світогляд, в рамках якого розуміння світу здійснюється через:

- подвоєння світу на земний і небесний;
- визнання існування надприродних сил та відведення їм головної ролі у світобудові та житті людей;
- віру в Бога і поклоніння Богу як вищій істоті.

Специфіку релігійного світогляду утворює:

- дотримування культу (обрядів та ритуалів);
- фанатизм;
- догматизм.

Основою релігійного світогляду є віра в існування надприродних сил та подвоєння світу на «земний» і «небесний». У рамках релігійного світогляду особлива роль відводиться саме «другому» – «небесному» світу в життєвій перспективі людини. Як особливості релігійного світогляду можна виділити також полісемантизм, раціоналізовану ірраціональність, універсалізацію духовно-вольової залежності людини від Бога. В релігійному різноманітті світоглядних настанов сучасного світу християни становлять 31,1%,

мусульмани - 24,9%, індуїсти - 15,2%, буддисти - 6,6%, народні релігії - 5,6%, інші - менше 1%, не пов'язані з релігією - 15,6% [1].

Філософія як тип світогляду – це вільне, раціональне, критичне осмислення світу і місця людини в ньому;

- любов до мудрості;
- теоретична форма світогляду;
- пошук первоначал та першопричин усього сущого (Аристотель);
- епоха, що відображена в поняттях (Гегель);
- форма суспільної свідомості (поряд із правом, релігією, мораллю тощо).

Причини виникнення філософського типу світогляду:

- розділення розумової та фізичної праці;
- послаблення впливу релігії;
- криза міфологічної свідомості;
- поява міст;
- становлення держави;
- розвиток торгівлі;
- можливість вільного висловлення власної думки;
- критика традиційного укладу життя;
- прагнення до творчості та інновацій.

Філософський світогляд – це спосіб побудування в свідомості людини картин, що фіксують її положення в світі і визначають можливості й напрями її активності, межі самореалізації «Я», сенс та перспективи життя.

Характерним для філософського світогляду є опозиція до емпіричної дійсності, до світу повсякденної реальності, руйнування звичних стереотипів та забобонів, пошук шляхів до більш вдосконаленого, людського світу. Філософія принципово:

- толерантна (терпимість до іншої точки зору);

- плюралістична (багато шкіл, течій, напрямків, підходів до вирішення філософських проблем);
- діалогічна (веде діалог, дискусії з опонентами);
- відкрита до новацій.

Філософствування – невід’ємний атрибут світоглядних міркувань, оскільки спроби знаходити «мудрі» технології вирішення нагальних проблем завжди супроводжували людство. Навчання мудрості неможливо без щоденних власних інтелектуальних зусиль з боку самої людини. Філософічність буття людини особливо актуалізується в «пограничних станах», де втрачаються звичні «декорації» приватного та публічного буття.

Філософія відрізняється від інших форм світогляду не стільки предметом, скільки способом його осмислення. Філософський світогляд прагне обґрунтувати загальну орієнтацію людини засобами теорії, щоб надати своїм висновкам дійсну загальнозначущість. Філософський світогляд засобами рефлексивного мислення обґрунтовує одні норми та цінності і заперечує інші, спираючись при цьому насамперед на викристалізований досвід людства, культурно-історичний контекст духовної атмосфери епохи і виражає здійснюваний особою духовний пошук смислового поля своєї життєдіяльності.

Характеристикою філософського світогляду є його позамежність, своєрідна трансцендентність, його всеохопленість і принципова відкритість, фаустовський неспокій, а також творча проєктивність. Філософський світогляд аналізує не лише теперішнє, суще, дійсне, але й можливе, належне, минуле, майбутнє. Проте всезагальне для окремої особи завжди приземлене у конкретиці буття, відбиваючись через животрепетні проблеми, що займають її інтереси, «больові точки» її свідомості. Особливе місце серед них займають так звані «вічні» питання. Специфіка філософського світогляду полягає в тому, що він не дає повної, остаточної і однозначної відповіді на поставлені запитання. Кожне покоління, кожна особа у своєму самовизначенні і

духовному пошуку орієнтирів ставить ці запитання знову і знову, намагаючись їх вирішити або ж наблизитися до їх вирішення [4, с. 21].

Поетичний світогляд звернений не до утилітарного використання і не до раціонального вивчення світу, а до переживання. Поетичний світогляд дозволяє жити людині у світі художніх образів, подібно до того, як вона живе реально, не усвідомлюючи ілюзорність цього “світу”. Підґрунтям формування поетичного світогляду виступає казка, яку можна тлумачити як народно-поетичний або писемно-літературний твір про передбачувано вигадані події чи осіб, який має світоглядні настанови. Казка супроводжує кожну людину в дитинстві. Казку можна розглядати і як форму міфу. В залежності від особливостей світоглядних орієнтацій можна виокремити такі форми казки як міфологічна, релігійна казка, філософська, наукова казка (фантастика) та фентезі [3, с. 3]. Чинниками формування світоглядних настанов засобами казки є: «збереження рудиментів міфологічної свідомості у вигляді забобонів, табу, повір'їв, архаїчних образів;...історично сформований національний характер і народна ментальність; загальноприйняті етичні норми; усвідомлення матеріальних інтересів та духовних потреб особистості та суспільства; національно-типізовані актори-ідеали або антигерої та шляхи досягнення соціальної мрії; особливості мовно-художньої алегоричної репрезентації соціальних ідей та моральних понять. Матеріальне та духовне виробництво, природне та соціальне буття людини є чинниками формування світоглядних настанов казки» [3, с. 11]. Світоглядні настанови казки використовуються в сучасних соціальних практиках як у конструктивний, так і у деструктивний спосіб [3, с.11].

Науковість може виступати як характеристика світогляду того чи іншого типу і як характеристика його окремих блоків. Окремі елементи світогляду – такі як почуття, емоції, переживання – не оцінюються з позиції науковості або ненауковості. Тільки знання, уявлення як складова частина світогляду аналізуються на предмет науковості, ненауковості або псевдонауковості. У формуванні світоглядних орієнтацій сучасної особи посилюється роль таких

факторів як псевдонаука і антинаука. Але наука не втілює і не визначає призначення людини. Вона нейтральна і, навіть, байдужа до вирішення вищих, кінцевих проблем буття, пов'язаних з реалізацією людиною її сутнісних сил. Тому є слушним вважати, що науковий світогляд як тип світогляду не існує. Світоглядне та наукове освоєння світу – різноякісне, різновекторне за своєю основою [4, с.19-20].

Для сучасного суспільства характерним є загострення *світоглядного протистояння* між різноманітними соціальними суб'єктами. «Світоглядне протистояння – це зіткнення і протиборство соціальних суб'єктів з приводу розуміння світу, сенсу існування людини, шляхів удосконалення соціального буття, викликане несумісністю поглядів, цінностей, ідеалів, інтересів, програм життєтворчості» [2, с. 10]. У світоглядних настановах дається різне тлумачення виникнення, розвитку, перспектив людства і тому виникає їх протистояння, яке виявляється в суперечках щодо відповіді на питання екзистенції людини та світоустрою, шляхів оптимального облаштування соціуму та життя людини. Виокремлюють такі модуси світоглядного протистояння як симетричність, ексклюзивність, ригідність, радикалізм [2, с. 4]. Світоглядне протистояння обумовлює появу конфліктогенного середовища, розрив діалогу та комунікації і веде до виникнення різноманітних форм насильства. У сучасному соціальному просторі відбувається накладення світоглядних настанов західного суспільства на проблематику внутрішнього світоглядного дискурсу не-західних суспільств. І якщо раніше безсумнівною була домінуюча роль західної культури у глобальному середовищі, то сучасні процеси свідчать про поступове посилення впливу східних цивілізацій на світовий розвиток. Світоглядне протистояння проникає у нові сфери життєдіяльності суспільства, у повсякденний контекст соціального буття людини.

Принципи постмодерністського філософського мислення співзвучні світоглядним орієнтаціям сучасної людини. Так, фрагментарність, відмова від бінарних опозицій, «приземленість» прагнень сьогодні характеризують

життєві позиції багатьох. У постмодерністському форматі зміст світоглядних орієнтацій не має «первісної», «вихідної», «наріжної», «базової» ідеї, метода конструювання образу, зникає ієрархія ідей. Зміст, скоріше, зводиться до множинності різнорідного, аніж до єдності. Така “всеядність” світоглядних орієнтацій дозволяє особі легше адаптуватися до мінливої соціальної невизначеності. Якщо раніше аксіоматичним вважалося існування єдиної вірної відповіді на будь-яке світоглядне питання, то нині на зміну ідеї про те, що світ можна пояснити і раціонально упорядкувати за умови його правильного репрезентування, приходить множинна модель світоглядної репрезентації.

Істотною характеристикою сучасного соціального розвитку і складовою світоглядних пошуків сучасної людини виступає *кроскультурний пастиш*, який можна тлумачити як «самостійне соціальне утворення, що носить еклектичний та гібридний характер і виникнення якого обумовлено існуванням сучасної людини на перехресті культур» [5, с. 4]. Поняття «пастиш» фіксує спосіб співвідношення між собою соціальних явищ, процесів, подій, текстів, жанрів, стилів в умовах тотальної відсутності семантичних або аксіологічних пріоритетів. «Атрибутами кроскультурного пастишу виступають:

- посттрадиціоналізм; – витіснення корінних культурних форм і створення еклектичної суміші елементів з різнотипних культур життєдіяльності людини;

- стилізація культурного пласту інших часів чи інших культур в нове утворення, що задає іншу аксіологію та світоглядну спрямованість ніж його складові;

- номадизм його творців та носіїв;
- симуляція;
- зверненість до повсякденності;
- автономія особистості.

Кроскультурна пастишність світоглядних пошуків сучасної людини базується на різноманітних ідейних засадах, які відрізняються субстанціональним підґрунтям, ієрархією цінностей, стратегіями активності і стилем життєдіяльності індивідів. Характерним для світоглядних орієнтацій сучасної людини є посилення руху до релігійно-містичного забарвлення світоглядних настанов; потенціал релігії став ще більш ефективним в організаційному й обрядово-культовому (практичному) вимірі. Релігійно-етнічне підґрунтя світоглядних засад є більш стабільним і довготривалим, ніж суто світські ідеологічні програми та настанови» [5, с. 4].

Кроскультурне стильове різноманіття сучасної людини та її світоглядних настанов «зумовлено поширенням її можливостей щодо міжкультурної комунікації, залежить від приналежності до певних статевих та вікових груп, визначається гендерною приналежністю індивідів до різних полюсів за шкалою маскулінності-фемінінності» [5, с. 4].

Зазначимо, що «світоглядна строкатість життєдіяльності сучасного соціуму виступає однією з причин як широкого протестного руху, зіткнень, суспільної напруги, так і ефективної мобілізації соціального капіталу етнічних груп та територіальних громад, що веде до соціальних потрясінь та значних змін в окремих країнах світу і становлення нового формату світу» [2, с. 1]. Соціальна стабільність регіонів та країн ґрунтується на врахуванні світоглядного різноманіття та принципів мультикультуралізму.

Передумовою соціалізації сучасної людини виступає формування ринкових світоглядних настанов, яке базується на таких цінностях:

- креативність, прагнення до вдосконалення компетентності і вивчення передового світового досвіду у своїй професійній сфері;
- володіння інтелектуальним капіталом;
- вміння бути конкурентоспроможною людиною, “товаром”, на який є попит;
- гроші і технологія, проєкт (“схема”) їх отримання;
- власність на засоби виробництва товарів та послуг;

- здібність вірно аналізувати співвідношення попиту та пропозиції на локальному та глобальному ринках і пропонувати ефективні рішення;
- престижний соціальний статус.

Актуальною для сьогодення є *проблема світоглядної свободи та моделей її реалізації в суспільстві*. Можна виокремити такі моделі реалізації світоглядної свободи як *органічна, страглістська* (від англ. struggle - боротьба), *ескапістська* (від англ. escape – втеча), *адаптивна*. Істинною є та модель *світоглядної свободи*, яка орієнтує на забезпечення буттєвості кожної людини, її повноцінну життєдіяльність і розвиток творчих сил.

Українське суспільство на сучасному етапі характеризується значною «турбулентністю» соціальних процесів; ослабленням механізму правового регулювання відносин, виправданням принципу революційної доцільності; розбалансуванням державних інститутів, підміною їх агенціями громадянського суспільства та об'єднаннями активістів. У цих складних умовах людина актуалізує пошуки світоглядних орієнтацій та ідейних джерел, які співзвучні її світовідчуттю і де вона може знайти духовні настанови для розширення світоглядного горизонту та життєвих сил для креативного пошуку шляхів і засобів подолання негараздів повсякдення.

Цитована література до параграфу 1.1.

1. Religions. *The World Factbook*. URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/world/#people-and-society>.
2. Халіман М.О. Світоглядне протистояння: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Запоріжжя, 2018. 16 с.
3. Наседкіна О. О. Світоглядні настанови казки: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Запоріжжя, 2018. 16 с.
4. Кривега Л.Д. Світоглядні орієнтації особи в умовах трансформації суспільства : автореф. дис. ... докт. філос. наук : 09.00.03. Харків, 1999. 45 с.
5. Зубов В. О. Кроскультурний пастиш в умовах глобалізації: світоглядний аспект : автореф. дис. ... докт. філос. наук : 09.00.03; НАПН України, Ін-т вищ. освіти. Київ, 2014. 34 с.

1.2. Практико-орієнтований поворот у розвитку професії філософа

Філософія особливо потрібна суспільству під час занепаду певного світорозуміння і тієї культури, яка на ньому заснована. Коли традиційні світоглядні ідеали та настанови, апробовані алгоритми соціокультурної поведінки та відповідні соціальні норми раптом перестають спрацьовувати, виникає ситуація світоглядно-сислової невизначеності, в якій у професійних філософів з'являється шанс проявити себе на практиці, ініціюючи процес оновлення свідомості від застарілих світоглядних конструкцій і визначення нових трансцендентальних горизонтів наукового пізнання, креативної та інноваційної діяльності. «У такі епохи, коли губляться старі світоглядні орієнтири, люди починають задавати питання: що таке справедливість, добро і зло, істина та ін. Постановка таких питань – перший крок до філософії. Щоб відшукати відповіді на них, потрібно критично поставитися до традиційних, таких, що раніше видавалися очевидними, смислів світоглядних універсалій. А згодом потрібно буде зробити новий крок – замість старих життєвих смислів винайти нові», – відзначає В. С. Стьопін [4, с. 7].

У сучасну епоху зростання духовно-культурних ризиків, світоглядно-ціннісної невизначеності – неминуча розплата за стрімке розгортання глобального процесу техніко-економічних інновацій. Часто вони замислюються і втілюються відповідно до вузької технократичної логіки, спрямованої на обслуговування поточних економічних інтересів без врахування далекосяжних духовних і соціокультурних наслідків. Для зняття цієї обмеженості потрібне філософське мислення, завдяки якому експлікується гуманістичний вимір тих або інших задумів і проєктів.

У країнах ЄС на офіційному рівні визнається необхідність формування інституційної моделі «трикутника знань», утворюваного «освітою, науковими дослідженнями та інноваціями». «Нові ідеї та інновації народжуються завдяки інтеграції різних видів знання і мотивованому пошуку нового знання» [7, с. С302/4]. Цей процес уможлиблюється на підґрунті філософської рефлексивної діяльності та відповідної філософської освіти, спрямованих на формування

цілісної картини світу, розуміння місця у ньому людини, призначення тієї або іншої професії або наукової спеціальності, вміння встановлювати і реалізувати крос-культурні і міжпрофесійні зв'язки.

Відповідно у багатьох європейських університетах виявляється затребуваним, насамперед, міждисциплінарний потенціал філософської підготовки, яка визнається необхідною складовою освітньо-професійних програм у різних галузях знань. У більшості європейських країн сьогодні підготовка фахівців неодмінно передбачає вивчення певного філософського предмету: філософії права для юристів, біоетики – біологів, естетики – митців та ін. Водночас видозмінюється підготовка професійних філософів: освітні програми з філософії дедалі більше переорієнтуються на міждисциплінарний фокус, поєднуючи філософську та галузеву підготовку.

Застосування філософських знань та умінь для практичного, соціально-проектного впровадження гуманістично-спрямованих інновацій, до того ж, зумовлюється потребою зміцнення світоглядно-ціннісних, соціокультурних засад сучасної демократії. Автономізація особистості та вихід на авансцену історії великих народних мас, підйом локальних етнічних культур та глобалізація суспільного життя – все це актуалізує завдання зі зняття смислової обмеженості соціально-комунікативних перспектив окремих учасників демократичного та техніко-економічних процесів і змушує звертатися до філософії як культури діалогу, зокрема, філософських методів експлікації та артикуляції спільних смислів (наприклад, до майєвтичного дискурсу Сократа або процедур встановлення «спільної мови» в етиці відповідальності [1]).

Залучення філософів до практичного виконання вищевизначених завдань та відповідна переорієнтація їх освітньо-професійної підготовки стають критично важливими для забезпечення сталого соціального розвитку, соціально-відповідальних інновацій, активізації широких верств населення як учасників демократичного громадського діалогу і суб'єктів прийняття свідомих і відповідальних рішень. Як наслідок, у розвитку професії філософа

у багатьох країнах світу спостерігається *практико-орієнтований поворот*. Так, у 1982 р. німецький філософ Г. Ахенбах заснував «Товариство філософської практики», основне призначення якого – надання професійних філософських консультацій як на індивідуальному, так і корпоративному рівнях. «Гості» (тобто особи, які звернулися за підтримкою) залучалися до філософського діалогу задля відкриття нових смислових перспектив, усвідомлення того, що вони раніше не брали до уваги, і, тим самим, зміцнення і розвитку у них здатності «відчувати себе дома», навіть зіштовхуючись із «девіантним, незвичним мисленням, чуттєвим переживанням та оцінюванням» [6]. Згодом «Товариство філософської практики» одержало статус міжнародного і створило мережу підрозділів у різних країнах. Традиційним стало проведення міжнародних конференцій і колоквіумів філософів-практиків у Канаді (1994), Нідерландах (1996, 2010), Німеччині (2001), Данії (2004), Іспанії (2006), Італії (2008), Південній Кореї (2012), Греції (2013), Сербії (2014), Швейцарії (2016) та Мексиці (2018).

Згідно з дослідженнями ЮНЕСКО, філософи-практики особливо затребувані у галузях особистісного розвитку, профорієнтації, управління кар'єрою, соціальної роботи з молоддю, в тому числі, у пенітенціарних закладах [8, с. 162]. Поряд із цим світовою практикою стало залучення філософів до громадської просвітницької діяльності. «Філософські кафе» і семінари, регулярні виступи філософів у мас-медіа – все це складає значущу частину неформальної освіти у багатьох країнах світу [8; 9]. Разом із цим дедалі більше філософів запрошували до практичної діяльності в організаціях і підприємствах для визначення етичних засад корпоративної культури, фасилітації людського потенціалу персоналу, консолідації командного духу співробітників окремих компаній та організацій [8].

Юридично закріплене розуміння креативних індустрій як видів «економічної діяльності, метою яких є створення доданої вартості і робочих місць через культурне (мистецьке) та/або креативне вираження, а їх продукти і послуги є результатом індивідуальної творчості» [2].

Філософія як особлива творча діяльність може розглядатися в якості одного з різновидів креативних індустрій із вкрай давньою історією (нагадаємо про школи софістів, середньовічні філософські факультети та ін. – всі вони мали відповідне економічне підґрунтя). Поряд із цим, філософія може розглядатися і як світоглядна, і як інституційна, освітньо-етична передумова розвитку всього комплексу креативних індустрій.

Як форма рефлексії світоглядних універсалій, філософія безпосередньо сприяє творчому оновленню культури, виступаючи духовною основою різноманітних різновидів індивідуальної креативності. Починаючи з критики буденних уявлень та думок, і далі – переходячи до аналізу більш складних теоретичних понять, філософія надає креативній людині концептуальні конструкти, за допомогою яких стає можливою генерація цілісної системи нових смислів і значень і, в такий спосіб, – ідеально-конструктивне змінювання загального соціокультурного каркасу суспільної життєдіяльності. Наприклад, у галузі мистецтва проявом цього є розробка специфічної категоріальної матриці, складеної із взаємопов'язаних естетичних понять «прекрасне і потворне», «трагічне та комічне», «елітарне і масове» та ін.

Як особливий соціальний інститут, філософія забезпечує формування ідеологічних, етичних, мотиваційних засад залучення людини до активної участі у креативній діяльності, впровадження тих внутрішніх ціннісних регуляторів, що потрібні для сталого розвитку сприятливого соціального середовища, консолідації творчих спільнот на місцевому, регіональному, національному і глобальному рівнях. Існують різні філософські школи і відповідно різні підходи до інституційного дизайну креативних індустрій.

Так, ліберальна філософія підкреслює необхідність стимулювання індивідуальної творчої свободи, винагороди індивідів, що присвятили своє життя творчості (зокрема, йдеться про ідеї Дж. Ролза, Р. Флоріди та ін.). По суті, саме ліберальні етичні аргументи лежать в основі сучасних міжнародних правових стандартів суспільних відносин у сфері креативної діяльності, визнаних у тому числі і в сучасній Україні.

Не заперечуючи позитивних аспектів ліберального підходу до інституційного дизайну креативних індустрій, водночас бачимо і властиві йому обмеження. Насамперед, виноситься так би мовити «за дужки» креативного процесу його соціальне середовище на груповому, національному і глобальному рівнях. Тим самим формується одномірне бачення креативних індустрій як простору конкурентних відносин окремих індивідів, кожен з яких намагається максимізувати власний прибуток, перегравши один одного. Розуміння успіху та щастя суб'єкта креативної діяльності має тут суто індивідуальний вимір.

Існує загроза того, що навіть досконала ліберально-правова форма може одержати технократичний смисл, про що зазначають прибічники «вільної культури», «антикопірайту» «відкритого програмного забезпечення» (зокрема, Л. Лессіг, Р. Столмен), оцінюючи, зокрема, ліберальні стандарти захисту права на інтелектуальну власність як форму «інтелектуальної монополії», своєрідний протекціонізм, що зумовлює відчуження результатів творчої діяльності від людини, і в тому числі, самих творців. Справді правові нормативи у галузі інтелектуального права, у тому числі міжнародні, дуже часто перетворюються на інструмент захисту інтересів великих корпорацій, а не рядових співробітників креативних індустрій.

Реалізацію іншої інституційної моделі креативних індустрій забезпечує комунітарна філософія. Її прибічники розроблюють філософсько-етичні підходи, зорієнтовані на відтворення органічної єдності індивідуальних і колективних, державних і громадських учасників креативних індустрій (відзначимо зокрема вчення А. Етціоні, Ч. Тейлора та ін.). Соціальне середовище з позицій комунітаризму визнається провідною передумовою креативності. Саме громада через сукупність різноманітних відносин формує індивідуальних суб'єктів креативної діяльності, що у свою чергу збагачують сукупний культурний креативний потенціал громади. Тобто йдеться про відносини взаємозбагачення, провідні етичні орієнтири яких – щедрість, дарування себе один одному. Тим самим відбувається взаємний порятунок

індивідуальної та групової ідентичності соціального суб'єкта, а відтак збереження суспільної єдності в соціокультурній багатоманітності. У носія креативності як індивідуального, так і громадського з'являється власне «обличчя», а його «іншість», «креативність» стає спільним надбанням у різних вимірах соціальності.

Так чи інакше, але для розробки і практичного впровадження стратегії сталого інституційного розвитку креативних індустрій, виявляється, потрібні філософи і як суб'єкти креативної і критичної рефлексії, і як провідники освітнього процесу, спрямованого на фасилітацію творчого потенціалу особистості і суспільства.

Цитована література до параграфу 1.2.

1. Апель К.-О. Дискурсивна етика: політика і право / перекл. з нім., упорядкування А. Єрмоленка. Київ : Укр. філос.фонд, 1999. 74 с.
2. Про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо визначення поняття «креативні індустрії» : Закон України від 19.06.2018 р. № 2459-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 34, ст. 257.
3. Конверський А. «Модель філософа» в освітній традиції Київського університету. *Філософська думка*. 2013. № 5. С. 14 – 25.
4. Степин В. Конструктивные и прогностические функции философии. *Вопросы философии*. 2009. № 1. С. 5 – 10.
5. Філософська освіта в Україні: історія і сучасність / за ред. М.Л. Ткачук. Київ : ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2011. 419 с.
6. Achenbach G. B. A short answer to the question: What is Philosophical Practice? *Philosophische Praxis*. Gerd B. Achenbach. URL: https://www.achenbach-pp.de/de/en_what_is_philosophical_practice.asp.
7. Conclusions of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, of 26 November 2009 on developing the role of education in a fully-functioning knowledge triangle. *Official Journal of the European Union*. 2009/C 302/03. C302/3–5. URL: <http://eur->

lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:302:0003:0005:en:PDF

8. Philosophy, a school of freedom: teaching philosophy and learning to philosophize; status and prospects. *UNESCO. Democracy and Philosophy Section*. Paris : UNESCO, 2007. 303 p.
9. Teaching Philosophy in Europe and North America. *UNESCO. Social and Human Sciences Sector*. Paris : UNESCO, 2011. 97 p.

1.3. Філософська освіта і креативні індустрії

Зростання креативного сектору економіки, збільшення суспільного запиту на творчі професії зумовлюють збільшення попиту на філософську освітню підготовку у багатьох розвинених державах.

Так, на сучасному етапі у країнах ЄС стають дедалі більш популярними цікаві комбінації філософської, культурознавчої та спеціалізованої освіти за різноманітними напрямками творчої діяльності. Наприклад, у Вільнюському технічному університеті імені Гедимінаса є окремий факультет креативних індустрій, провідний підрозділ якого – кафедра філософії та культурознавчих студій. У Королівському коледжі Лондона діє Центр філософії та візуальних мистецтв. Цей перелік можна продовжувати. На нашу думку, він вказує на достатньо потужну глобальну тенденцію – стрімке визнання філософської освіти як невід’ємного компонента освітнього забезпечення креативних індустрій.

В умовах кризи традиційних промислових галузей розвиток креативних індустрій – офіційно визнаний пріоритет економічних реформ і в сучасній Україні. Але його реалізація сповільнюється браком філософсько-освітніх інституцій. Підготовка суб’єктів творчої діяльності нерідко страждає одномірністю, їй явно бракує глибокої філософської складової. Відтак у суспільстві гальмується процес креативного генерування духовних активів та їх подальшого економічного використання в різноманітних сферах суспільної життєдіяльності (дозвілля, арт-медіа, мистецтво, рекреація, соціальна робота,

туризм та ін.). Зрештою, взаємозв'язок філософської освіти і креативних індустрій має істотний характер. З одного боку, досягнення нових креативних висот неможливе без філософії. З іншого, створення економічних платформ системної креативної діяльності стимулює філософську думку, збільшує цінність філософської культури та змушує замислюватися над питаннями її розвитку в контексті становлення креативного сектору економіки сучасної України.

Філософська освіта у сучасних розвинених суспільствах поступово інтегрується до всіх рівнів освітнього процесу, перетворюючись на провідну ланку практичної реалізації стратегії «ціложиттєвої освіти». Цей процес виявляється пов'язаним із поступовим подоланням традиційної моделі ексклюзивного, тобто обмеженого, доступу до філософської освіти. Зрештою, тривалий історичний час вивчення філософії асоціювалося, насамперед, з університетською освітою або вищою середньою школою як прелюдією до навчання в університеті. Відповідно, її проходила відносно мала, відібрана частина студентів або старшокласників.

Приклад такої моделі дає Франція, де тривалий історичний час домінувало інституційне закріплення місії філософської освіти як важливої форми державного виховання (тут прослідковуються паралелі з українським історичним досвідом). Передумови цього були сформовані ще Наполеоном, який ліквідував філософські факультети як осередки опозиції представників так званих «ідеологів» (П. Ж. Ж. Кабаніс, А. Дестют де Трасі) та підпорядкував всі заклади вищої освіти країни єдиному «Імператорському університету». У майбутньому університети та філософська освіта були відновлені «у правах», але до середини XX ст. зберігалися традиції їх відокремлення від наукових досліджень та орієнтації на виховування духу лояльності до уряду.

Особливість французької системи освіти – викладання філософії у старшій трирічній школі – ліцеї. Викладачі філософії для ліцеїв переважно готувалися в елітарній Вищій нормальній школі у Парижі і розглядалися, передусім, як державні службовці. У свою чергу, ліцеїстами ставала менша

частина французьких учнів, оскільки їх більша частина продовжувала навчання у професійно-технічних середніх школах, в яких викладання філософії не передбачалося. Традиційна дидактична модель філософських занять у ліцеї будувалася на огляді класичних філософських текстів, а система кваліфікаційних екзаменів була налаштована на забезпечення слідування консервативним інтелектуальним канонам. За дослідницькими оцінками зазначена система освіти «скоріше сприяла збереженню схоластичної класики, ніж інноваціям» [1, с. 985].

В основі традиційних практик ексклюзивного доступу до філософської – елітаристські уявлення, коріння яких сягають античності. «Видається, що від природи у дуже малій кількості зустрічаються люди, придатні володіти тим знанням, що лише одне зі всіх інших різновидів знання заслуговує ім'я мудрості» – стверджував Платон [3, с. 236]. У «Державі» мислитель пропонував вікову градацію допуску до освіти, згідно якої до вищої сходинки – вивчення діалектики – дозволяється переходити лише найбільш здібним із числа тих, хто досягнув тридцяти. Підкреслювалася необхідність утримати молодь від філософських міркувань, оскільки незрілий розум може легко потрапити у пастки софістики і релятивістської зневіри. Правом на філософствування наділялися найбільш зрілі та досвідчені представники правлячих груп віком від п'ятдесяти років [3, с. 384].

Зазначені думки були суголосні тисячорічним патерналістсько-авторитарним традиціям. Проте з часом вони входили у протиріччя з демократизацією суспільного життя, яка останні два сторіччя стрімко прискорювалася. Прояв нерівномірності цього процесу – консерватизм багатьох провідників ідеї демократії у питанні визначення ролі філософської освіти для формування громадянської свідомості. Як не парадоксально, але навіть такий палкий захисник народного суверенітету та рівної природної свободи як Ж.-Ж. Руссо у «Суспільному договорі» в якості передумови сталості народовладдя називав «громадянську релігію», але аж ніяк не «громадянську філософію». В останній радше вбачалося зло: у «Міркуваннях

про образ правління у Польщі» презентувалася концепція «національного виховання», спрямована на виправлення вад, спричинених за допомогою «спотворених принципів, застарілих настанов та егоїстичної філософії» [4, с. 468]. Поряд із цим в «Емілі» обґрунтовувалася концепція виховання як процесу звільнення людини, гарантування її автономії, коли, незважаючи на всі зовнішні соціальні впливи, «кружіння у вихорі суспільства», особистість «не дозволяє захоплювати себе ані потягам, ані людським думкам», оскільки «бачить власними очима, відчуває власним серцем, а «жодний авторитет не управляє нею, крім авторитету її власного розуму» [5, с. 302]. Напевно, громадянин, вихований у такому дусі, навряд чи зможе задовольнитися роллю об'єкта *ідеологічної індоктринації*, організованої центральним урядом, нехай навіть і заради реалізації благих намірів.

В умовах державної або корпоративної (партійної, церковної та ін.) монополії на провадження філософської освіти її ідеологічні, індоктринальні спотворення у цілому видаються неминучими. Тут не можемо не згадати критичне визначення А. Шопенгауером сучасної йому німецької університетської філософії як своєрідної «державної релігії» або «філософії за дорученням уряду», призначення якої – «підтримка ходу великої державної машини», але аж ніяк не досягнення істини [6, с. 123]. Можливо, наведена оцінка не була цілком об'єктивною, а натомість диктувалася суб'єктивними мотивами, пов'язаними з переживанням власних професійних невдач. Але потенційна небезпека сигналізувалася вірно: навіть в умовах домінування цінностей академічної автономії, як невід'ємного елементу класичного університету В. Гумбольдта, німецький професор філософії і справді дуже сильно залежав від свого головного роботодавця – уряду, і, так чи інакше, був змушений підпорядковувати свою викладацьку діяльність його політиці.

З огляду на трагічний історичний досвід XX ст., брак автономних громадських освітньо-філософських інституцій і критичної маси громадян – суб'єктів філософствування, з високим рівнем самосвідомості і самокритичності, а відтак високим рівнем відповідальності, стали одними з

передумов тоталітарних трансформацій багатьох суспільств, у тому числі, відзначених високими досягненнями у галузі філософії. Наявність високорозвинених університетських філософських центрів у Німеччині не врятувала її від нацизму, а частина її академічних філософів виявилася нездатна опиратися державній машині (наприклад, М. Гайдегер). Але все-таки найголовніша причина приходу нацистів до влади шляхом перемоги на демократичних виборах – недостатній рівень розвитку громадської свідомості більшості громадян, зумовлений, на нашу думку, у тому числі, недостатнім забезпеченням рівного права на філософську освіту. На початку ХХ ст. філософія була виключена із заключних курсів німецької середньої школи. Водночас набуття філософськими факультетами статусу спеціальних зумовило ситуацію, коли великій частині студентів філософія не викладалася. Як наслідок, із сумом констатувалося: «...дуже значна частина нашої молоді, яка навчається, лишається поза будь-якого знайомства з філософією, а далі і те, що в освіченому, і навіть академічно освіченому, світі відносно кінцевих питань дійсності і життя панує найжалогідніша безпорадність; невизначений скептицизм, поверховий матеріалізм, безпринциповий еклектизм, здатність попадатися на приманку будь-якої вигадки, що драпірується у філософську мантию...» [2, с. 256–257].

Осмислення трагічного досвіду тоталітарних трансформацій і світових війн ХХ ст., прагнення уникнути таких катаклізмів у майбутньому підштовхувало до визнання необхідності гарантувати рівне право на філософську освіту задля забезпечення миру, демократичних цінностей, гідності і свободи людини. У Меморандумі програми ЮНЕСКО в галузі філософії від 24 липня 1946 р. стверджувалася необхідність «наповнити суспільну свідомість певною сукупністю філософських і моральних понять, яку слід розглядати як мінімальну основу, розраховану для відновлення поваги до людської особистості, любові до миру, несприйняття обмеженого націоналізму, грубої сили...» [9, с. 38]. Згідно із цим наголошувалося на необхідності діалогу між філософами із різних країн, долучення їх до спільних

досліджень, заохочення міжнародних обмінів викладачами та студентами. Крім того, предметно визначена філософська підготовка визнавалася невід'ємною складовою демократичної освіти, а державам-учасникам рекомендувалося подбати про філософську культуру шкільних учителів початкових класів, забезпечивши відповідну філософську складову професійної педагогічної освіти [9, с. 44].

У післявоєнний період інтернаціоналізація і демократизація філософської освіти виявлялися взаємодоповнюючими тенденціями: міжнародне співробітництво в галузі філософії посилювало автономію філософських освітніх інституцій від урядів окремих держав, а відтак збільшувало можливості використання філософської освіти для становлення вільних і відповідальних громадян, здатних опиратися ідеологічним маніпуляціям в інтересах правлячих верхівок. Відзначимо, що рекомендації ЮНЕСКО сприяли збереженню і розвитку філософської освіти у багатьох європейських країнах з огляду на те, що на національному рівні неприйняття схоластики, ізольованості від реального життя, авторитарних цінностей нерідко переносилося на філософію в цілому.

Показовим є приклад Франції, де прагнення позбутися традиційних, авторитарних схоластичних освітніх практик трансформувалося в нігілістичне заперечення філософської освіти, навіть на урядовому рівні. Так, на початку 1970-х міністром освіти Р. Хабі була ініційована реформа, метою якою було припинення викладання філософії у ліцєях. У відповідь розгорнувся громадський рух, спрямований на захист філософської освіти. У 1974 р. була заснована громадська організація «Греф» (Groupe de Reserches sur L'Enseignement Philisophique), а в 1979 р. – Національна рада філософії (Etats Generaux de la Philosophie). У всіх цих інституціях одну з провідних ролей відіграв Ж. Дерріда, який у зв'язку з цією діяльністю видав дві збірки робіт під красномовною назвою «Право на філософію». Йшлося про забезпечення права на філософію як рівного доступу громадян до можливості навчатися культурі автономної рефлексії у режимі захисту від загроз ідеологічної індоктринації. З

цих позицій робився заклик зберегти філософську освіту в ліцях (до речі цей заклик був почутий урядом і реформа Хабі не була реалізована) і водночас обґрунтовувалася необхідність її подальшого інституційного розвитку у форматі «прогресивності», що мало убезпечити філософію від доктринерських деформацій. Доводилася нагальність потреби забезпечити доступ до філософії для школярів початкових і середніх класів та «делокалізувати» інституційно-дидактичні засади філософської освіти за допомогою: «деієрархізації, мобільності, викладацьких обмінів задля вивчення нових навчальних методик» [8, с. 113]. Поряд із цим закладалися передумови якісної зміни професійного статусу філософа: якщо традиційно французькі викладачі філософії розглядалися, насамперед, як державні чиновники, то у версії Ж. Дерріди, вони перетворювалися на автономних представників громадянського суспільства, ініціаторів і модераторів демократичного діалогу у різних сферах і ланках громадського життя.

Зазначені пропозиції стали предметом громадських дебатів. Більша частина французьких викладачів філософії опонувала Ж. Дерріді, захищаючи традиційну модель філософської освіти. Водночас прискорення соціального розвитку, зростання складності французького суспільства, збільшення його мультикультурності – все це давало додаткові аргументи для визнання, як мінімум, необхідності філософської освіти для всіх категорій учнів і студентів. Теоретична основа для цього була закладена американським філософом М. Ліпманом, який розробив «модель рефлексивних освітніх практик», орієнтованих на формування у дітей мислення вищого порядку як синтезу критичного та творчого мислення [10]. Формою її практичної реалізації стала програма «Філософії для дітей» («Р4С»), згідно з якою, переважно у форматі неформального освітнього діалогу, діти різного віку долучалися до філософських занять. «Поворот до дітей» зумовлював розробку та впровадження нових інституційно-дидактичних форматів викладання філософії, що мали примирити, на перший погляд, непримиренне: масову доступність і елітарну глибину. Для цього були враховані досягнення

філософів минулого і навіть тих, хто заперечував корисність раннього залучення до філософствування. Ідеї Платона про навчання як «пригадування» («анамнезіс»), Ж.-Ж. Руссо про виховання дитини як самовиховання («негативна педагогіка») були покладені в основу *дидактичної моделі, в якій філософії навчаються, а не навчають*.

Успіх програми «Р4С» у багатьох європейських країнах світу сприяв тому, що з кінця 1980-х – початку 1990-х рр. філософські предмети почали активно інтегруватися до навчальних програм формальної шкільної освіти. Так, якщо у попередні десятиліття філософська підготовка європейських школярів переважно мала вибірковий і факультативний характер, то останні десятиріччя вона визнається обов’язковою на державному рівні. Терористичні атаки в Парижі (2015 р.) та Брюсселі (2016 р.) послужили поштовхом для ухвалення бельгійським урядом рішення щодо введення курсу «Філософія і громадянськість» як обов’язкового до навчальних програм з 2016 року – початкових шкіл, а з 2017 року – середніх. До цього Бельгія лишалася єдиною державою ЄС, в якій філософські дисципліни не викладали в школі.

Так, в Іспанії старшокласникам викладаються такі дисципліни, як «Філософія і громадянськість», «Історія філософії», в Естонії – «Вступ до філософської думки», «Сучасні філософські проблеми». У Швеції у вищих («upper») середніх школах викладається два курси: «Філософія 1» та «Філософія 2», кожний орієнтовно в обсязі 40 годин, що охоплюють модулі з історії філософії, логіки, етики, екзистенціальних питань, філософії науки, соціальної філософії, філософії мовознавства та ін. У свою чергу, в Німеччині учні мають право обрати філософські предмети замість релігійних курсів та здійснити їх вибір у блоці варіативних дисциплін. Якщо в одних землях перевага віддається «Практичній філософії», «Філософствуванню з молоддю», то в інших – «Загальній етиці», «Цінностям і нормам». У гімназіях швейцарського кантону Берна історія філософських ідей вивчається в рамках базових дисциплін, зокрема, таких як математика, фізика, музика та ін.

Становлення філософської освіти в сучасній Україні відбувалося в рамках інституцій, сформованих у радянській період. У ті часи освоєння дисциплін філософського циклу визнавалося обов'язковим для студентів за всіма спеціальностями, за якими здобувалися дипломи про вищу освіту. Відповідно до цього була утворена мережа чисельних філософських кафедр в університетах та інститутах як центрального, так і регіонального рівнів. Підготовку викладацьких кадрів для них у Радянському Союзі здійснювали лише сім університетів, з яких лише один український – Київський державний університет імені Тараса Шевченка. У системі республіканських академій наук були створені філософські інститути. Так, в Україні Інститут філософії імені Г.С. Сковороди був заснований ще в 1946 р.

У літературі можна зустріти низьку оцінку рівня філософічності освітньої діяльності згаданих інституцій. Навіть наголошується, що вживати термін «філософська освіта» для характеристики періоду між серединою 1950-х – серединою 1980-х рр. можна «тільки з великою часткою умовності» [7, с. 187]. Разом із цим у цей період забезпечувалися умови (насамперед, інституційно-професійні та матеріальні) для системного вивчення історико-філософської спадщини, фундаментальних досліджень філософських проблем наукового пізнання, культури та мистецтва, реалізації масштабних перекладацько-видавничих проєктів тощо. Вузкий доктринерський формат радянської філософської освіти не зміг спинити рух живої рефлексивної думки. Ідеологічні, «істматівські» схеми нерідко виявлялися лише даниною формі, під якою приховувався змістовний розвиток нових ідей і концепцій. Так, 1960-80-ті роки стали періодом становлення і активної діяльності Київської школи філософії, представленої іменами таких визначних українських філософів, як П. Копнін, С. Кримський, М. Попович, В. Табачковський, В. Шинкарук та ін. [11].

Розпочаті в 1990-ті реформи були спрямовані на формування інституційних засад демократичної і децентралізованої моделі реалізації права на філософську освіту. У 1990-ті освіту за філософським напрямом

започаткували університети Івано-Франківська, Львова, Одеси, Харкова, Чернівців. У подальшому зазначена тенденція стала ще потужніше. Станом на сьогодні 29 українських вишів реалізують освітні програми зі спеціальності 033 «Філософія» бакалаврського, магістерського та PhD рівнів (Єдина державна електронна база з питань освіти, 2021). Поряд із цим вводилися нові філософські предмети, збагачувалася палітра філософських учень, з якими знайомилися студенти, відкривався доступ до праць філософів, колись визнаних «ідеологічно шкідливими», на українську мову перекладалися шедеври філософської класики.

Поступово змінюється в Україні і професійний статус філософа. Так, декан філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка А. Конверський підкреслює, що сучасні філософські факультети повинні готувати «не лише філософа-викладача та філософа-науковця, а й філософа-експерта, філософа-аналітика, філософа-управлінця, філософа-радника, тобто фахівця, що задіяний не лише у галузях освіти та науки, а й у ширшому колі духовного та матеріального виробництва». З цієї позиції професійна підготовка фахівця-філософа, крім традиційного академічного аспекту, має передбачати і новий, прагматичний, задля формування у майбутнього фахівця вміння практично застосовувати філософські знання у галузях «аналітичної роботи, прогнозування, політичного консультування, роботи в органах державної влади та місцевого самоврядування, міжнародного співробітництва».

Зміна акцентів у розумінні філософської професії знайшла відображення у стандартах вищої освіти за спеціальністю 033 «Філософія» для першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів, затверджених наказами МОН України у 2020 та 2021 роках. Професійний статус філософа тут якісно змінюється. Так, інтегральна компетентність бакалавра формулюється як «здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі філософії та гуманітаристики або у процесі навчання, що передбачає застосування філософських теорій та методів і характеризується

комплексністю та невизначеністю умов» (Стандарт вищої освіти за спеціальністю 033 «Філософія» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, 2020). У цілому стандарти нормативно закріплюють компетентнісну модель філософської освіти, у фокусі якої – формування здатності до автономного філософствування.

Посиленню практико-орієнтованого, «прагматичного» повороту у розвитку професії філософа сприяє поєднання філософської та галузевої підготовки. У той час як в багатьох сучасних університетах світу вже сьогодні реалізуються відповідні міждисциплінарні освітні програми, на жаль, в Україні вони відсутні. Донедавна запуск міждисциплінарних програм гальмувався браком відповідних нормативно-правових засад. Водночас останні нормотворчі кроки МОН дають підстави сподіватися, що у найближчій перспективі такі програми будуть створені (Вимоги до міждисциплінарних освітніх (наукових) програм, 2021).

Разом із цим «прагматична» переорієнтація підготовки філософів не означає відмови від науково-педагогічної складової філософської професії. Зважаючи на досвід багатьох розвинених держав світу, в тому числі країн ЄС, формування вітчизняної моделі «ціложиттєвої освіти» потребує значного збільшення кількості вчителів, тренерів-вихователів із базовою філософською освітою. Йдеться як про шкільну систему, так і про неформальну громадсько-просвітницьку діяльність, зокрема, на рівні місцевого самоврядування, просвітніх організацій, бізнес-корпорацій, соціальних служб і креативних індустрій. Звісно, запорукою професійного успіху філософів тут, напевно, буде комбінування філософської, науково-педагогічної і відповідної галузевої підготовки.

Водночас у масовій свідомості до сьогодні зберігається стереотип філософії як набору ідеологем і маніпулятивних конструктів, відчужених від реального життя і не потрібних людині. В умовах економічної кризи, згорання державних видатків на освіту уявлення такого роду служать спусковим гачком для прийняття рішень щодо відмови від філософії загалом

або значного скорочення годин на її викладання для студентів інженерно-технічних і, навіть, гуманітарних спеціальностей.

Така тенденція блокує реалізацію права на філософську освіту, ставлячи під сумнів збереження навіть нещодавно відкритих освітньо-професійних програм підготовки фахових філософів. Якщо останні в радянські часи готувалися, принаймні за офіційними планами державного розподілу, до науково-педагогічної роботи в університетах або інститутах, то тепер в умовах зменшення кількості ставок викладачів філософських дисциплін у вищій школі, загальнонаціонального скорочення контингенту студентів і відповідно кількості вищих навчальних закладів цей традиційний шлях професійної самореалізації філософів різко звужується (Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021 – 2031 роки, 2020).

Напевно, це є однією з причин, чому в Україні кількість здобувачів вищої освіти за спеціальністю 033 «Філософія» сьогодні є критично низькою. Так, станом на перше квітня 2021 р. на бакалаврському і магістерському рівні навчалося 1161 студент-філософ, з яких 539 – за рахунок держави і 622 – за власні кошти. Із 65 освітніх програм бакалаврського та магістерського рівнів на 32 за всіма курсами навчалося менше 10 студентів, а на 6 із них не мали жодного здобувача (Єдина державна електронна база з питань освіти, 2021). Для порівняння – станом на 16 червня 2021 р. у Німеччині за філософськими освітніми програмами у закладах вищої освіти навчалося 19805 студентів, з яких 2546 іноземців (відомості Федерального статистичного офісу уряду ФРН, 2021 [13]).

Збереження наведених кількісних показників вітчизняної філософської освіти скоріше за все у найближчий час приведе до ліквідації низки освітньо-професійних програм з філософії. Чи відповідає така тенденція суспільним запитам? Напевно, так, якщо йдеться про явно слабкі, а тим більше фейкові програми. Водночас існуюча мережа закладів філософської освіти має не лише вади, але значний потенціал, що може бути використаний для завершення демократичного переходу та гарантування доступу до філософської освіти для

широких верств населення. Але для цього потрібна переорієнтація освітньо-професійної підготовки філософів за передовими зразками міжнародного рівня.

Насамперед, на порядку денному включення філософської підготовки до початкової і середньої освіти. Необхідність цього, по суті, визнається українськими урядовцями, незважаючи на те, що тексти загальних освітніх стандартів не містять слів «філософія» та «філософська компетентність». Так, у Державному стандарті повної загальної середньої освіти, затвердженому постановою КМУ № 898 від 30.09.2020 р., можна знайти співзвучні філософії формулювання компетентностей, що мають бути сформовані в учнів, як «розуміння змін, зумовлених людською діяльністю», «відкритість до нових ідей», «спроможність діяти як відповідальний громадянин, ..., спираючись на розуміння загальнолюдських і суспільних цінностей, ... ідей сталого розвитку суспільства, співіснування людей та спільнот у глобальному світі, критичне осмислення основних подій національної, європейської та світової історії, усвідомлення їх впливу на світогляд громадянина та його самоідентифікацію». До наскрізних умінь віднесені здатності «критично і системно мислити», «логічно обґрунтовувати позицію», «діяти творчо, що передбачає креативне мислення» та ін. (Державний стандарт повної загальної середньої освіти, 2020). Поряд із цим у типових освітніх програмах закладів загальної середньої освіти філософія відсутня. Набуття вищезазначених компетентностей де-факто пов'язується з освоєнням мовно-літературних і математичних, природознавчих і суспільствознавчих предметів, де в прихованій формі закладені певні елементи філософської компетентності. Безпосередньо до філософії наближені такі дисципліни, як «Я у світі» (1 година на тиждень у третьому та четвертому класах), «Етика»/«Культура добросусідства»/Інші курси морального спрямування (0,5 годин на тиждень у 5 та 6 класах, при цьому встановлено, що «за вибором закладу освіти включається один з цих предметів або вони можуть вивчатись у рамках інтегрованого курсу «Здоров'я,

безпека та добробут») (Типова освітня програма для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти, 2021).

У 2016 р. відбувся круглий стіл, присвячений міжнародному досвіду реалізації програми «Філософія для дітей», під час якого Л. Гриневич, тогочасний міністр освіти і науки, заявила про зміну ролі вчителя: «Вчитель має навчити дитину думати і виробляти свою позицію. Ми зараз повертаємося до основ сократівського діалогу» [12]. На її думку, має йтися не про введення окремого предмету з філософії задля уникнення проблеми багатопредметності, а про інтеграцію методики «Філософія для дітей» у вивчення базових предметів. Акцентувалося, що доступ «до такої освіти і до таких підходів викладання» не повинен бути ексклюзивним, а відтак визначена потреба у проведенні відповідної поетапної перепідготовки 500 тисяч шкільних вчителів [12].

Навіть за умови відмови від введення філософії до шкільних програм за європейськими зразками та рекомендаціями ЮНЕСКО, запропонований варіант реалізації права на філософську освіту вимагає від держави і громадянського суспільства значних зусиль і ресурсів з огляду на неготовність учителів, зумовлену браком уваги до їх системної філософської підготовки. Врешті-решт, збільшення філософської складової освітнього процесу – і справді дуже складний і тривалий процес, успішна реалізація якого неможлива без залучення академічних установ та вищих навчальних закладів, що зберігають кадри професійних філософів і науково-методичну базу, потрібну для їх відтворення. Зволікати з цим не можна, оскільки щодня втрачаються можливості росту, а натомість накопичується кризова інерція, губиться людський потенціал і тих, хто йде з філософії, і тих, хто пройшов повз неї, так і не відкривши її для себе.

Формування демократичної моделі реалізації права на філософську освіту в Україні має незавершений, половинчастий характер. Як наслідок, на відміну від багатьох європейських країн, переважна частина українських

громадян все ще відчужена від філософії, а участь професійних філософів у соціально-практичній діяльності лишається низькою.

З огляду на збільшення масштабу і складності професійних завдань, для вирішення яких потрібні філософи, має йтися не про їх скорочення, а про нагальну потребу збільшення кількості студентів, що готуються за спеціальністю 033 «Філософія». Але для цього українські освітньо-професійні програми мають переорієнтуватися на підготовку до більш активної участі у вирішенні практичних проблем суспільного життя та роботі на всіх ланках і рівнях моделі ціложиттєвої освіти.

Відтак для забезпечення реалізації рівного права на філософську освіту слід продовжити дослідницьку, громадянсько-просвітницьку і державно-нормативну роботу щодо:

- формування інституційно-дидактичної моделі, в якій філософії навчаються, а не не навчають;
- гарантування автономії здобувачів філософської освіти і викладачів філософських дисциплін як суб'єктів філософствування;
- демократизації доступу до філософської освіти і водночас збереження її елітарної глибини;
- інтеграції до світового простору філософської освіти задля національної консолідації і розвитку;
- забезпечення у підготовці філософів класичної універсальності і водночас галузевої компетентності;
- вирішення протиріччя між стратегічними суспільними інтересами в філософській освіті як запоруці сталого соціального розвитку та поточними економічними потребами у підготовці вузькопрофільних фахівців.

Цитована література до параграфу 1.3.

1. Коллинз Р. Социология философий. Глобальная теория интеллектуальных изменений. Новосибирск : Сибирский хронограф, 2002. 1282 с.

2. Паульсен Ф. Исторический очерк развития образования в Германии / пер. под ред. Н.В. Сперанского. Москва : Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1908. 333 с.
3. Платон. Сочинения : в 4 т. / под общ. ред. А.Ф.Лосева и В.Ф. Асмуса; пер. с древнегреч. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. Т. 3. Ч. 1. 752 с.
4. Руссо Ж.-Ж. Трактаты / сост. В.С. Алексеев, Ю.М. Лотман, Н.А. Полторацкий, А.Д. Хаютин. Москва : Наука, 1969. 704 с.
5. Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения : в 2-х т. Т. 1 / под ред. Г.Н. Джибладзе; сост. А.Н. Джуринский. Москва : Педагогика, 1981. 656 с.
6. Шопенгауэр А. Полное собрание сочинений : в 4 т. / пер. и под ред. Ю.И. Айхенвальда. Москва : Изд. Д.П. Ефимова, Тип. Вильде, 1910. Т. 3. С.123–173.
7. Філософська освіта в Україні : історія і сучасність / за ред. М.Л. Ткачук. Київ, ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2011. 419 с.
8. Derrida J. Who's Afraid of Philosophy. *Right to Philosoph*. Stanford, California : Stanford University Press, 2002. 210 p.
9. Droit R.-P. Philosophy and democracy in the world. A UNESCO survey / foreword by Federico Mayor, translation by Catherine Cullen. Paris : UNESCO Publishing, 1995. 193 p.
10. Lipman M. Thinking in Education. New York : Cambridge University Press, 2003. 304 p.
11. Табачковський В. Г. У пошуках невтраченого часу : Нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників. Київ : Вид. ПАРАПАН. 2002. 300 с.
12. Тищенко К. Зубрити – не вихід. Як у школах вчитимуть критичному й креативному мисленню. *Українська правда*. 05.07.2016. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/07/5/214729/>.
13. Statistisches Bundesamt (Destatis). URL: <https://www-genesis.destatis.de/>.

РОЗДІЛ 2

ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРЕАТИВНОСТІ

2.1. Сутність феномена креативності

Інтерес до креативності значно підвищується у зв'язку зі становленням інформаційного суспільства, в якому значно змінився вектор розуміння соціального блага та потреби в його уречевленні. До цього, в процесі створення й ускладнення матеріального, сфера інновацій вважалась справою пасіонаріїв, які рухали суспільні маси до кращого майбутнього. Описуючи якісні зміни інформаційного типу суспільства, Р. Флоріда зауважує: «Нічого радикально нового тут немає; розуміється, люди займались креативними видами діяльності ще з античних часів, часто з вражаючими наслідками. Відмінність у тому, що у даним момент ми переводимо цю діяльність з периферії у центр всієї економічної інфраструктури. Наукова та художня практики, наприклад, утворили окремі індустрії, а внаслідок їх поєднання утворились принципово нові галузі» [8, с. 59]. Говорячи мовою історичного матеріалізму, базис і надбудова фактично помінялись місцями та утворили принципово нову систему суспільних відносин.

Створення нового та більш ефективного блага перейшло у простір буденного. Це значно змінило швидкість і передбачуваність життя членів соціуму. Нові форми практичної діяльності, їх метаморфози та взаємопроникнення наново поставили питання про необхідність переосмислення та чіткого розмежування творчості та креативності.

Спираючись на наведену інформацію, варто розділити ці два поняття, не тільки тому, що вони походять із різних мов, носії яких вкладали в них свій унікальний зміст, а й тому, що зазначена активність по-різному масштабується у соціальному світі. У найбільш загальному вигляді творчість – це діяльність зі створення раніше неіснуючих об'єктів навколишнього світу, або їх відображень. Подібне тлумачення акцентує увагу на протиріччі старого і нового, а також на процесі заміщення одного іншим. Тобто це не тільки

художнє відображення реальності, а й активна участь у її перетворенні відносно суб'єктивного бачення кращого буття.

Творчий акт є схопленням світу свідомості людини та відображенням опрацьованого на власний суб'єктивний лад. Спираючись на критерій розвитку авторської позиції, можна запропонувати наступну градацію рівнів творчої активності, які різняться за своєю унікальністю:

1) **пізнавальний рівень**, який є продовженням навчання за допомогою повторення за іншими учасниками суспільних відносин, що стає більш складним за рахунок використання аналізу та синтезу при обробці зовнішньої інформації;

2) **проектний рівень**, який є пошуком власного місця у світі на основі узагальнення та переосмислення попередньої активності інших учасників суспільних відносин. Фактично це пошук власного бачення існування в обраній сфері діяльності та внесення його у спільну модель виробництва матеріальних і духовних благ;

Проектний рівень характеризується *янусіанським мисленням*, яке виступає межею між творчістю та креативністю, а також передбачає вміння аналізувати предмет практичної активності з різних точок зору. Вважається, що янусіанське мислення було властиве таким видатним науковцям, як А. Ейнштейн, Ч. Дарвін та Л. Пастер, що виділило їх поміж інших дослідників та вписало їх імена в історію.

3) **рівень прозріння**, який є звернення до трансцендентних практик взаємодії людини зі світом. Він передбачає пошук осяяння за рахунок оновлення кута зору творця на подальше існування, а також визначення його цінності по відношенню до наявних умов життєдіяльності на основі критеріїв відмінності та краси.

Часто креативність розуміють як здатність людини до проактивної взаємодії з оточуючим світом. Зауважимо, що креативність, за великим рахунком є також новаторською діяльністю. Отже, творчість та креативність можна вважати синонімами. Проте, ці визначення мають різне

розповсюдження на практиці. Креативність частіше перебуває у вжитку для характеристики нестандартної активності людини у буденному житті. Припустимо, що причина у відсутності прив'язки до сфери мистецтва.

Креативність займає основоположне місце у визначенні людського буття. Н. Хамітов відзначає: «На відміну від життєдіяльності тварини, доля якої визначається інстинктом, життя людини передбачає авторство власної долі. А це можливо лише тому, що людина здатна охопити уявою і думкою не лише фрагмент власного життя, а й все життя» [9, с. 178]. Авторство постає стрижневим елементом пошуку інновацій задля створення ідеального сценарію подальшого існування.

Креативність віддзеркалюється у вимірах комунікації людини зі світом. Спираючись на таку конструкцію, Н. Хамітов виділяє три виміри креативності – *когнітивну, сугестивну та експресивну*. Проте, на його думку: «Сказане не означає, що в когнітивній креативності є лише розум, у сугестивній – воля, а в експресивній – тільки почуття. Розум, воля та почуття з'єднуються у кожному з цих вимірів креативності, проте при домінанті чогось одного» [9, с. 184]. Подібна конфігурація дає можливість людині для розвитку у відповідних сферах суспільного життя, а також дає уявлення про варіанти балансу потреб та можливостей.

Домінування *когнітивної креативності* є відображенням здібності до раціонального переосмислення та перебудови навколишнього простору, схильності до побудови логічних моделей інноваційного розвитку, які здатні привести до якісно нових результатів. Когнітивна креативність є підґрунтям, на якому зростає побутове та наукове винахідництво.

Привалювання *сугестивної креативності* є кроком до нових вершин, які змінюють практичне життя людини у суспільстві. Воля людини виступає магнітом для об'єднання, структурування та спрямування соціальних груп різного обсягу, якщо активність орієнтована у зовнішній світ. Іntenція на світ внутрішній є постійним пошуком надлюдини у собі, перебудови себе задля досягнення власного бачення досконалості.

У такому випадку, варто звернутись до точки зору А. Шопенгауера, який розглядав волю як міркування розуму про потенційні блага існування, що відображаються в ньому виключно *in abstracto*. Він визначає необхідність поєднання бажаного образу життя з чіткою сукупністю дій, спрямованих на зміну існуючих умов до бажаних параметрів. Водночас намір має поєднуватись зі спрямованістю на зміни для того, щоб сугестивна креативність приносила бажані зміни.

Експресивна креативність є синонімом геніальності і талановитості. Джерелом творчості у будь-якій сфері суспільного життя є талант. Спочатку талантом у Римській імперії та Стародавній Греції називали одиницю виміру та розрахунку у вигляді однієї наповненої амфори. Достатньо символічним є перенесення властивостей наповненості та цінності на практичне життя людини. Стимулом для цієї наповненості є чуттєве сприйняття світу та створення його візуального образу, який став би шляхопроводом для подальшої перебудови існування на бажаний лад.

Підсумовуючи розгляд питання, зазначимо, що креативність більш раціональна і спрямована на видобуток практичної користі. Творчість більш чуттєва та органічна в контексті взаємопроникнення «людина – світ», а також зрідка приносить вигоду творцю за життя. Крім того, творчість – це спроба підняти на високодуховний рівень світобудови, а креативність – це орієнтир на перебудову умов існування за власним бажанням.

Незважаючи на всебічне домінування креативності, вона не може існувати окремо від творчості, так як і раціо приречене на небуття без емоцій. Крім того, вони підживлюють ефективність та соціальну значущість один одного. Творчість «огортає» креативне суспільство та покращує комфорт проживання в ньому. Так, місця активності працівників креативних індустрій часто оформлюються яскраво, художньо та виразно, для того щоб підживити їх інноваційну активність.

Паралельно творчість переросла у інструмент соціального впливу: віртуальне тестування змін та коригування думок громадськості. Прикладом

подібного роду політичного використання творчості можна вважати фільми «Рембо 3», дилогію «Брат», «Ворошилівський стрілець», «Наш бренд криза» та «Кролик Джоджо».

З іншого боку, креативність доповнює творчість та допомагає їй бути більш економічно обґрунтованою. Ці зміни відобразились у появі поняття «крипто-арт» та можливості долучати прототипи штучного інтелекту до мистецтва, що значно підвищило його значення як у художніх, так і у ділових колах.

Мистецтво є виразником кропіткої роботи з образами, смислами та моделями буття, які наповнюються змістом під час пошуку кращого варіанту життєдіяльності. Конструювання мистецтва є подвійним вписуванням суб'єктності у навколишній простір. Автор переосмислює світ у своєму творі, а також опредметнює його у сукупності відбитків мистецької активності. Крім того, мистецтво – це інструмент, який містить пропозиції відносно інноваційних практик, призначених для трансформації універсуму, які оформлюються у наратив подальшого існування.

Звертаючись до першоджерел, згадаємо релігійне бачення перетворення дійсності як пошуку духовної гармонії людини зі світом. М. Бердяєв підкреслював, що претензії людини на творчу активність залишили її наодинці зі світом. Тим самим виникає ситуація випробування для досягнення належного буття. Отже, цей шлях людина обов'язкового має пройти самостійно для того, щоб наблизитись до Бога, або шукати йому заміну у відповідності до власного світогляду.

Мистецькі твори виступають рушіями соціальних змін, опредметненням бажаного буття та драйверами розвитку суспільства, які «втягують» соціальний простір у суб'єктивно сформульовану картину спільного життя. Трансляція цих провідних мистецьких образів задає та підтримує схвалену модель подальшого співіснування.

У свою чергу, музика є не лише засобом стимулювання необхідних робіт, а й основою для прийняття невідворотності небуття. Музика як

звуковий супровід існування може переносити людину у бажаний соціальний вимір.

Музичний креатив є дзеркалом внутрішнього стану автора. Як приклад – джазова імпровізація, яка походить із діалогів про умови існування. Так, Л. Армстронг, що народився у найбіднішому районі Нового Орлеану, й у дитинстві потрапив до виправного табору, але ніколи не втрачав життєрадісності та відображав це у своїй музиці. Тобто, сила особистості має вагоме значення, що відображається не тільки у креативній діяльності, але й у суспільному житті. Вихованці виправного закладу стверджували, що гра цього молодого талановитого музиканта викликала у них надію на те, що в майбутньому в їх житті все буде добре. Багато інших дослідників джазу прийшли до висновку, що він допоміг американцям пережити велику депресію. Отже, музика виступає запереченням наявних труднощів існування та сприяє досягненню прийняттого майбутнього шляхом засвоєння звукових образів, які створюють відповідні асоціації.

Плин музики доволі часто порівнюють із плином життя на землі. Різні музичні інтонації та темпи характеризують проміжки та наповненість людського існування. Пришвидшення або уповільнення музичного темпу змінює сприйняття соціального часу. Джаз із його рваним ритмом (чотиридольною метричною основою) та імпровізацією є найбільш точним відображенням мінливого світу і життя всупереч обставинам.

Якщо джаз відповідає прийняттю буття, то для прийняття небуття необхідна інша музика. Військові марші різних років допомагали організувати гідну зустріч воїна з небуттям. Марш запорізького козацтва є гарним тому підтвердженням. Ця музика є різновидом *ретенції*. У ній зберігається пам'ять про славні подвиги пращурів, що впливає на героїчну поведінку нащадків.

Унікальним проявом ретенції є похоронний марш, коли ритмічна музика грає для «проводжачих», які мають сподіватись, що померлий отримує краще місце в іншому світі. Ритм заспокоює людину та допомагає їй гідно прийняти те, що рухається на неї з невідомого майбутнього.

Ритмічні практики можуть поєднувати релігійний та організаційний характер і тим самим утворювати зв'язок людини з бажаним світом. Прикладом опредметненого долучення людини до кращого світу є ісламська духовна практика Зікр (згадування) як звернення до Аллаха для гідного перенесення перспективних труднощів життя. За визначенням Алі-Заде, Зікр – це: «...духовна вправа, яка ставить своєю метою відчуття людиною стану постійної Божої наявності. Стан, який встановлюється шляхом багатократного повторення імен Бога...Зікр можуть проводити колективно під час радіння (зікр аль-авкат)» [1, с. 233]. Ритмічна лінгвістична формула як прояв соціальної атракції для залучення суб'єкта суспільних відносин та скорочення відстані між ним і автором наративу існування пішла від подібних релігійних практик і розповсюдилась на побутовому рівні.

Відповідно, креатив музики і танцю готує людину до прийняття незворотного майбутнього або налаштовує на необхідність його трансформації через спогади славетної звитяги пращурів та орієнтир на ідеал існування. При цьому вагоме значення відграє саме ритм як практична основа життєвого устрою у навколишньому світі.

Перейдемо до візуальних образів. **Створення зображень** – це не тільки опредметнення наративу «належне та неналежне існування», а й стимул для його осмислення та удосконалення. Прикладом утворення високодуховного рівня життя є практика іконопису в православній церкві. Особливе значення мають образи, які творять дива при вірі в Господа. Ці ікони містять і звернення до ідеалу існування, і можливість наблизитись до його праведного шляху.

Іконопис є первинною основою для фіксації потрібного існування в духовному соціальному просторі. Він пройшов довгий шлях поведиря для спасіння людей. Такий образ наставника є затребуваним поза часом і простором. Іконопис був та залишається візуальним засобом комунікації представників церкви з віруючими за рахунок відображення зразків, які ілюструють належне буття. Ікона (образ) фіксує символи, які визначають рух

до праведного шляху, що необхідний людині для досягнення прийнятних умов існування.

Звернемось до ілюстрації дива Покрови Богородиці у Візантії, коли побожні греки змогли пережити ворожий напад у Влахернському Константинопольському храмі та пов'язали це з явленням Пречистої Діви, яка захистила їх під своїм покровом. Ікона виступає відображенням суб'єкта-дороговказу та візуалізацією вибору прийдешнього існування.

Іконопис сформувався як супровід реалізації релігійних ідеалів та увійшов у буденне життя у вигляді персоніфікованих зображень лідерів думок і символів для наслідування. Духовна робота з «перспективою» в зображенні перейшла у світське життя та активно використовується в політиці, рекламі та публічному управлінні. Відображенням цього є стійкі вислови – ікона стилю, бізнесу, політики.

Образ жінки як джерела життя. Кількісний аналіз зображень чудотворних ікон наводить нас на думку, що більшість із них присвячена Богоматері. Архетип жінки-рятівниці світу, символ продовження життя є домінуючим для стимулювання як соціальної гармонії, так і активності. Крім того, можна провести паралель між «жіночим початком світу» та майбутнім, яка полягає у їх невизначеності та життєдайності. Подібне сприйняття плину часу нестійке з точки зору впливу джерел інформації та символізму подачі соціальних змін.

Так, О. Богомолець розкриває подвійність впливу архетипу жінки на українську суспільну свідомість. З одного боку, це символ захищеності, а з іншого боку, стимул народної екзекутивності. Проте, жінка-берегиня – це символ творчого облаштування мікросоціального світу, який обертається навколо неї. Даний ментальний образ став фундаментом розвитку винахідництва у нашій країні. Підтвердження цього зв'язку є великий творчий потенціал української «матері-землі», який відобразився у значній кількості креативних особистостей, які вклали свій розум і хист у розвиток технічної та гуманітарної сфери людського життя по всьому світу.

Іншим боком впливу образу жінки на національну свідомість є активне розповсюдження суспільства споживання в Україні, яке відобразилось у прагматичному ставленні громадян один до одного. Особливо це відобразилось саме на жінках, які вимушені були звернутись до радикальних форм захисту своєї ролі в суспільстві. Це втілилось у появі руху соціально-політичного перформансу Femen, який також не позбавлений експлуатації образу жінки – джерела життя, але вже у інших цілях.

Разом із цим, власне творчі жінки внесли непересічний вклад у переосмислення життєдіяльності та перетворення її на гармонійний лад. Відзначимо роботи М. Приймаченко, яка відкрила та підкреслила важливість чуттєвого сприйняття світу, що відображалось у її творах. Примітивізм авторки дає можливість оцінити та зрозуміти основоположні смисли життя, які містяться у доступних символах взаємодії «людина – світ».

О. Мойсюк визначив творчість цієї видатної художниці наступним чином: «У своєрідних композиціях М. Приймаченко провідною є ідеологія народної фантастики, що втілювала певні етичні категорії, глибоку філософію життєствердження. Її творчість являє феномен дивовижного синтезу конкретного мислення, інтуїції, фантазії і підсвідомого, коли створюються і виходять у світ небувалі, іноді й химерні образи, вигадливі декоративні композиції, що відображають доброту і наївне захоплення навколишнім світом» [6, с. 363]. Подібні витвори мистецтва є опредметненим виразом світогляду, який завжди залишається у надчасовому вимірі та розкривається в утилітарних етичних категоріях, необхідних для існування членів суспільства в унісон.

Отже, митець створює цілісне бачення бажаного світу, а також виокремлює шляхи щодо його сприйняття та реалізації у житті кожної конкретної людини. За великим рахунком – це рух до ідеалу, який не втрачає цінності протягом фактичної наявності глядача як активного споживача даної творчості.

Мозаїка цих творчих пошуків у підсумку утворює картину **ідеальних умов існування**. Люди завжди шукали та шукають фізичне уособлення раю на Землі, яке б допомогло їх пережити буденність. Як приклад, картина М. Реріха «Град пречистий», що відображає Шамбалу – одну з варіацій ідеального майбутнього людства. У цьому зображенні міститься кінцева мета творчого процесу, яка полягає у тяжінні до ідеалу буття людини у світі.

Варто зауважити, що всі вище вказані елементи та механізми мистецького процесу знайшли своє відображення у креативних практиках. Проте їх спрямованість на іманентне благо вплинула на посилення бездушності людського життя.

Відтак, мистецтво – опредметнення креативної активності в суспільстві, вираження стану та почуттів членів соціуму, стимул для впровадження бажаних змін. Воно надихає на конструктивні та деструктивні перетворення, а також легітимізує їх в очах людей. По суті, це інтерсуб'єктне переосмислення буття та небуття.

Музика, малюнок, танок, слово є інструментами медіації відносин «людина – людина» та «людина – світ», які формують вектор суспільного життя, але його наповнення може різнитись залежно від мети, поставленої суб'єктом змін. Мистецтво є чуттєвим відкриттям світу для себе і для інших, яке у подальшому потребує розробки більш раціональних механізмів його пізнання для переходу на креативний рівень.

Отже, креативність – це раціоналізація первинних форм пізнання та перетворення навколишнього. При цьому масштаб змін залежить від потенціалу автора, який зможе обґрунтувати їх користь на основі балансу чуттєвого та раціонального у креативних практиках.

Шалене пришвидшення змін та обігу інформації у постмодерному суспільстві призвело до поновлення дискусії про збереження актуальності отриманих знань. Єдиним конструктивним виходом для суб'єкта пізнання у даному випадку є використання комплексу методів дослідження, які б

ґрунтувались на основі творчого мислення. Цей тип мислення сприятиме активному просуванню у невідоме, яке цікавить дослідника.

Осмислення взаємодії креативності та пізнання повертає нас до послідовників філософії серця, одним з яких був П. Юркевич. Він наполягав на зв'язку сприйняття та пізнання оточуючого світу, звертаючись до релігійних першоджерел: Серце є підґрунтям всіх пізнавальних дій душі. Роздум є запрошенням серця (Притч. 16, 1), порадою серця: та *порадь серце моє мені* (Неем. 5, 7) [10, с. 75]. Тобто, об'єднання чуттєвого та раціонального пізнання в якості креативної основи схоплення дійсності впливає на збільшення ефективності цього процесу. Отже, опора на відчуття у пізнавальній активності – це не завжди наївність, а й креативність, яка пов'язана з бурхливою свободою та нестримністю чуттєвого ставлення людини до світу.

Синтез креативності та пізнання виводить останнє на межу раціональної картини світу, звільняє суб'єкта дослідження від горизонтів прийнятного та виводить його на відкриття нових знань. Л. Мікешина відзначає: «Пізнання далеко не завжди має природу відображення, воно скоріше представляє творчі, гіпотетико-проблемні підходи, які засновані на продуктивній уяві, конвенціях, соціокультурних передумовах, індивідуальному та колективному життєвому досвіду» [5, с. 17]. Тут виникає проблема, яку можна охарактеризувати як «не на часі», коли відкриття демонструється загалу, неготовому сприймати новації. Отже, задля впровадження сформульованих інновацій з перетворення суспільства обов'язково необхідним є підготовка належного соціокультурного підґрунтя.

Оптимальне використання нового знання за Л. Мікешиною передбачає такі складові, як репрезентація, інтерпретація та конвенція, що адаптують продукт активності дослідника до наявних реалій. Зустріч новаторства з буденністю традиційно несе у собі конфлікт, зняттям якого є або прогресивний розвиток, або остракізм новатора.

Розберемо кожен складову епістемологічної легітимації індивідуальних та колективних відкриттів окремо. На думку Л. Мікешіної, *репрезентація* представляє собою: «...сприйняття явища, що пізнається за допомогою посередників – моделей, символів, взагалі знакових, в тому числі словесних, логічних і математичних систем» [5, с. 102]. Репрезентація є засобом винесення назовні результатів пізнання, представлення його для оцінки користі та схвалення в оточуючому просторі. Це є сміливим вчинком, який визначає перспективу подальшого існування пошуковця. Зауважимо, що користь є спільною ознакою креативності та пізнання. Вона залежить від якості репрезентації результатів пізнавальної активності, а також вміння подати їх оточенню в умовах постмодерного типу суспільства, пов'язаного з візуалізацією життя людей.

Людина має схильність до пояснення подій навколо себе. Інтерпретація є універсальним тлумаченням об'єкту дослідження як для себе, так і для інших. Фактично на цьому рівні народжуються куратори та критики креативних змін. Л. Мікешіна подає *інтерпретацію* як одну: «...з фундаментальних операцій пізнавальної діяльності суб'єкта, загальнонауковий метод з правилами переводу формальних символів та понять на мову змістовного знання» [5, с. 108]. Інтерпретація – це оформлення креативної ідеї у «вбрання» аргументації та облаштування їй місця у суб'єктивній картині світу дослідника, а також у соціальному просторі.

На жаль, свобода комунікацій та посилення інформаційного обміну призвели до безвідповідального її споживання та необґрунтованої критики будь-якої точки зору, яка не вписується у актуальну модель існування. Дана ситуація поновлює роль та значення кураторів, як під час креативної активності, так і в процесі пізнання.

Конвенція є відображенням зворотної реакції «знаючого товариства» на креативну пропозицію. На думку Л. Мікешіної, *конвенція* – це: «...пізнавальна операція, яка передбачає введення норм, правил, знаків, лінгвістичних символів на основі домовленості та угоди суб'єктів пізнання»

[5, с. 111-112]. Погодження позицій додає універсалізації процесу пізнання та підвищує шанси для реалізації висунутих суб'єктивних поглядів на практиці в майбутньому. Конвенція завершує логічну лінію «пізнання – творення – користь», яка вибудовує практичну цінність людської активності у соціальному просторі.

Людина як суб'єкт пізнання долучається до креативного досвіду та продовжує його, виходячи з отриманого бачення гармонізації буття. В. Воловик так описував суб'єкта пізнання: «Він подумки освоює світ – пізнає його, відображаючи у своїх уявних моделях існуючу реальність і бажане майбутнє, спираючись при цьому на накопичений досвід попередніх поколінь, який концентрується в різних формах суспільної свідомості – науковій, релігійній, політичній, правовій, моральній, естетичній та філософській, які за допомогою цього, тобто пізнавальної діяльності поколінь людей, перебувають у безперервному розвитку» [3, с. 107]. Підкреслене поєднання пізнання та розвитку в діяльності суб'єкта є критерієм визнання його статусу творця та визначення вектору змін на майбутнє.

Тобто креативність – це не тільки про минуле та теперішнє, а й про перспективу. Свого часу Е. де Боно зауважив: «Коли мова йде про майбутнє, нам необхідно мати під рукою декілька прогнозів. Творчий метод допомагає придумувати ці «вірогідні сценарії». Безумовно, їх необхідно перевіряти або доводити, але вони збагачують нашу концептуальну карту майбутнього та дозволяють приймати більш гнучкі рішення. Можливість цінна сама по собі, хоча не варто зводити її в ранг визначеності» [2, с. 46]. Креативність виступає інструментом для пізнання трансцендентного шляхом його фактичного вибудовування, виходячи з інтересів суб'єкта «пізнання» та потреб суспільства. Цей синтез пізнання та творення фактично оформлюється у нову соціальну реальність, яка залежить від розгорнутого наративу подальшого існування.

Вагоме значення в подібному сценаруванні відіграє суб'єктивний фактор. С. Переслегін зазначає: «При формуванні сценарію переходу до

якогось майбутнього необхідно враховувати не тільки власні інтереси, але також інтереси та цілі інших акторів. Ця проблема може не стосуватись загальних тенденцій розвитку, але як тільки мова зайде про приватні питання, про реалізацію окремих стратегій, про особисті або групові інтереси – вона стає ключовою» [7, с. 77-78]. Усвідомлення того, що власне майбутнє частково залежить від інших суб'єктів суспільних відносин, робить картину прийдешнього більш повною, а арсенал засобів його формування більш очевидним. Конкуренція за право бути автором, творцем власного і суспільного життя, з одного боку, збагачує світ навколо нас, а з іншого потребує зваженого та осмисленого споживання креативного продукту, для чого необхідно більш розгорнуто використовувати різні мисленнєві практики.

Тим самим утворюється парадоксальна ситуація, коли звернення до креативних практик веде до збільшення невизначеності та складності існування, що потребує формування нових компетенцій для суб'єкта, який пізнає та перетворює цей світ. Л. Мікешина стверджує: «В ідеалі суб'єкт пізнання у ХХІ ст. одночасно зі знанням має поєднувати творче та критичне мислення, багатство духовної культури, моральні та громадянські чесноти як базові умови нестандартних рішень життєвих – соціальних, екологічних та гуманітарних проблем століття» [4, с. 122]. Відповідно, активна та ефективна участь у пізнанні постмодерного світу потребує балансу «абстрактне – конкретне», «творче – критичне», що фактично є містком для переходу від індивідуальної до колективної користі результатів роботи автора актуальної картини буття.

Підбиваючи підсумки, відзначимо, що пізнання та креативність утворюють цілісну конструкцію для трансформації умов життєдіяльності, спираючись на актуальне бачення корисних і вагомих змін. Пізнання передусє креативності. Від його якості залежить потенціал людини та визначення її фактичного місця у соціальному світі.

У рамках цієї взаємодії опора на баланс чуттєвого та раціонального дозволяє вийти на межу досяжного, а також рухатись у непізнані простори

буття. Для цього суб'єкт пізнання має вибудовувати підхід до моделювання реальності на основі темпоральної спрямованості на покращення життя людини у світі, поступово проходячи репрезентацію, інтерпретацію та конвенцію своїх ідей як перспективних сценаріїв подальшого існування.

Модель практичної діяльності «пізнання – креативність – користь» є стимулом постійного розвитку суспільства з орієнтиром на перспективну привабливість та цінність майбутніх змін. Проте етап корисності неможливо досягти без критичного ставлення до отриманої інформації та помірному її споживанню для того, щоб не завдати морально-психологічної шкоди суб'єкту пізнання.

Цитована література до параграфу 2.1.

1. Али-заде А. Зикр. *Али-заде А. Исламский энциклопедический словарь.* Москва : Ансар, 2007. С. 233.
2. Боно де Э. Гениально! Инструменты решения креативных задач. / пер. с англ. 2-е изд. Москва : Альпина Паблишер, 2016. 381 с.
3. Воловик В. И. *Философия религиозного сознания : монография.* Запорожье : Просвіта, 2009. 232 с.
4. Микешина Л. А. *Диалог когнитивных практик. Из истории эпистемологии и философии науки.* Москва : Российская политическая энциклопедия, 2010. 575 с.
5. Микешина Л. А. *Философия науки: современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования : учебное пособие.* Москва : Прогресс-Традиция : МПСИ : Флинта, 2005. 464 с.
6. Мойсюк О. Фактори поліського орнаменту у творах Марії Приймаченко. *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку : зб.наук. праць.* Рівне, 2014. Вип. 20, т. 1. С. 362–367.
7. Переслегин С. *Новые карты будущего, или Анти-Рэнд.* Москва : АСТ ; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2009. 701 с.

8. Флорида Р. Креативный класс : люди, которые меняют будущее. / пер. с англ. Москва : Классика – XXI, 2007. 421 с.
9. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту / 3-є вид., випр. і доп. Київ : КНТ, 2020. 394 с.
10. Юркевич П. Серце. В П. *Юркевич П. Вибрані твори*. Вінніпег : Колегія Св. Андрія у Вінніпезі, 1984. С. 75–110.

2.2. Креативний клас versus творча інтелігенція: у пошуках суб'єкта креативної діяльності

Високий темп науково-технічного прогресу висуває жорсткі вимоги до працівників усіх галузей, знання швидко поновлюються, старі знання виявляються не відповідними та не потрібними. 20-25% прибутку флагманів виробництва витрачається на перепідготовку персоналу. Перенавчання, реабілітація співробітників передбачає великі матеріальні витрати, а також необхідність подолання негативних психологічних факторів – зокрема, комфорту від відсутності змін. Тому крім відновлення, реабілітації та ресурсного відновлення травмованої суспільними кризами особистості актуальним постає необхідність формування нової генерації особистостей, адаптованих до високої швидкості та змістовної інтенсивності суспільних процесів. Формується особистість, яка зможе в умовах зниження ефективності традиційних рішень щодо забезпечення технічного та суспільного розвитку, переважно рутинного мислення, формулювати та вирішувати завдання задоволення суспільних потреб на нових якісних рівнях.

Цей напрямок розвитку культури не є «цілиною». Самі будучи креаторами, засновниками новаційних креативних дидактичних підходів виступали представники різних наукових напрямів: психологи (Г. Доман – технології раннього навчання; П. Гальперін, Н. Тализіна – системи розвиваючого навчання, поетапного формування розумових дій, І. Лернер – теорія проблемного навчання та ін.), педагоги-новатори (Б. Нікітін –

технології раннього розвитку творчих здібностей, В. Шаталов – система опорних сигналів, Ш. Амонашвілі – “школа радості”), та «технологи» – представники виробничих професій (інженери-конструктори), які, спочатку, вирішуючи вузькотехнічні завдання, займаючись винахідництвом, поступово прийшли до необхідності та можливості розробки алгоритмів творчого мислення та навчання творчому вирішенню як технічних, так і суспільних проблем. Насамперед, фундатором у цьому напрямі треба представити Генріха Альтшулера та його послідовників у розвитку ТВВЗ-педагогіки (Теорія Вирішення Винахідницьких Завдань) (М. Меєровича, Л. Шрагіну, М. Гафітуліна, А. Гін, Г. Іванова, О. Пчелкіну), в засобах якої присутня ґрунтова база різноспрямованих проблемних завдань, що сприяють формуванню творчого стилю мислення.

Аналіз суперечностей суспільного та науково-технічного розвитку веде, зокрема, до висновку про необхідність зміни освітньої парадигми. М. Меєрович вважає, що сучасному суспільству необхідна «Випереджуюча педагогіка» – система інтелектуального та психологічного розвитку, що формує у особистості стійкі компоненти творчого стилю мислення. Головна її особливість як системи мислення – формування вміння аналізувати будь-які проблеми, встановлювати системні зв’язки, виявляти суперечності, знаходити для них рішення на ідеальному рівні, прогнозувати варіанти їх розвитку.

Нова генерація творчих особистостей – потенційне джерело формування нового, креативного класу, про який пише американсько-канадський вчений Ричард Флорида, – професор Школи менеджменту імені Джозефа Ротмана в Торонтському університеті. У 2002 р. він опублікував книгу «Rise of the creative class» (у перекладі українською книжка має назву «Homo creativus. Як новий клас завойовує світ»), в якій виклав теорію успіху розвитку міст, передусім, за рахунок створення кластерів для креативного класу. Термін «креативний клас» запропонований для позначення соціальної групи населення, що формує власне бачення майбутнього, ідеологію та організацію розвитку суспільства [8].

Р. Флорида наголошував на тому, що креативність виступає цінним елементом сьогодення, передбачає певний тип мислення та продукування ідей, який слід розглядати як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. Теорія креативного класу виникає як логічне пояснення соціальних змін, що відбуваються в сучасному постіндустріальному суспільстві. На відміну від індустріального періоду, у який перевага надавалась сировині та ресурсам, за умов постіндустріального суспільства головними виступають креативний та інтелектуальний потенціал людини. Р. Флорида підкреслює, що базою креативного класу є економіка, економічна функція підтримує і визначає соціальні і культурні рішення креативних професіоналів, як і їхній спосіб життя. Креативний клас складається з людей, які виробляють економічні цінності в процесі творчої діяльності; таким чином, він включає представників інтелектуальної праці, символічних аналітиків, а також осіб вільних професій і технічних фахівців, але принципом об'єднання є їх реальна роль в економіці.

Автор уточнює, що на відміну від марксистського розуміння класу з точки зору володіння власністю, капіталом, засобами виробництва у матеріальному сенсі, власність представників креативного класу впливає з їх творчих здібностей і не має фізичної форми. Крім того, вони не ідентифікують себе як членів спільної суспільної групи, хоча в реальності їх об'єднують смаки, бажання й уподобання [7, с. 84]. Водночас наголошується, що виразною особливістю креативного класу є зайнятість роботою, головна функція якої – це «створення значущих нових форм» [7, с. 85].

Стверджується, що креативний клас не є однорідним. У ньому виділяється «*суперкреативне ядро*» (до складу якого входять науковці і інженери, університетські професори, поети і письменники, художники, актори, дизайнери як інтелектуальна еліта сучасного суспільства, публіцисти, редактори, видатні діячі культури, експерти аналітичних центрів, отже, «лідери думок») та *периферія «креативних професіоналів»*, які працюють у широкому колі різноманітних галузей, які вимагають високого рівня розвитку

освіченості (високі технології, фінанси, право, охорона здоров'я, управління бізнесом тощо).

Ядро і периферія відрізняються мірою включеності у творчий процес. Якщо представників ядра творчий процес поглинає повністю, що означає вищий ступінь творчої діяльності як виробництва нових форм і моделей, які можна розповсюджувати і використовувати, причому цей процес є регулярним, то представники периферії застосовують творчий підхід для удосконалення своєї діяльності.

Суперкреативне ядро складають:

- професії в галузі програмування і математики;
- професії в галузі архітектури та інженерної справи;
- професії в галузі природничих та соціальних наук;
- професії в галузі освіти, професійної підготовки та бібліотечної справи;
- професії в галузі мистецтва, дизайну, розваг, спорту та засобів масової інформації.

До *периферії «креативних професіоналів»* входять представники таких професій:

- управлінські професії;
- професії в галузі бізнесу та фінансових операцій;
- професії в галузі юриспруденції;
- професії в галузі охорони здоров'я – як лікарі, так і технічні фахівці;
- керівники професій у галузі продажів та управління продажами.

Р. Флорида вважає, що підйом креативного класу відображається у значних зсувах у цінностях, нормах та ставленнях. На основі відомостей інтерв'ю та фокус-груп, статистичних опитувань дослідник згрупував цінності у напрями.

Індивідуальність. Представники креативного класу демонструють стійку прихильність індивідуальній своєрідності та самовираженню, не бажаючи підкорятися інструкціям організацій та інститутів, здійснюючи опір

традиційним груповим нормам. Вони намагаються створити індивідуальну тотожність, яка відображає їх особистий творчий потенціал.

Меритократія. У креативного класу високо цінуються особисті здібності і заслуги, велике значення має напружена робота, відповідальні завдання і творча стимуляція. Важливо, що фінансовому стану не надається статусного значення, оскільки на перший план виходить професійне зростання, забезпечене власними зусиллями і здібностями, а визнання з боку колег служить додатковим стимулом для творчості.

Багатоманітність та відкритість. Багатоманітність є просто чимось, що цінується з боку креативного класу у всіх його проявах. За результатами проведених інтерв'ю та фокус-груп з представниками креативного класу, Р. Флорида зазначає, що представники саме цього класу віддають перевагу організаціям і середовищу, у якому відчувається важливість кожного і подальше кар'єрне зростання, незалежно від раси, національності чи сексуальної орієнтації. Важливо, що, як зазначає дослідник, існує сильний зв'язок між центрами високотехнологічної індустрії і громадами, які є більш відкритими до іммігрантів, гомосексуалів, індивідів іншої раси [8].

Крім того, Р.Флорида визначає індекс креативності як загальний показник регіонального економічного розвитку і в цілому економічного потенціалу. Індекс креативності складається з трьох «Т»: технології, талант і толерантність.

На практиці теорія Р. Флориди почала використовуватися для розвитку міст, комфортабельних для креативного класу, але згодом зазнала критики з боку мерів великих міст і місцевих ініціатив. Авторська ж концепція класу науковою громадськістю була сприйнята доволі неоднозначно, хоча із зацікавленістю. У 2015 р. Р.Флорида випустив іншу книгу «Нова міська криза», де визнає, що його ідея не спрацювала у тій мірі, як передбачалося, і пропонує нові варіанти практичного втілення своєї концепції [2].

У літературі поняття «креативного класу» та «інтелігенції» часто змішуються. Наприклад, дослідниця М. Препотенська саме так і тлумачить

концепцію Р. Флориди: «Під креативним класом розуміється інтелігенція, яка творить соціальну дійсність через певні артефакти, а креативне місто символізує форпост соціальних перетворень» [4].

А. Окара зауважує, що «креативний клас значною мірою складається саме із «інтелігентів» та «інтелектуалів», але він не тотожний ані інтелігентському співтовариству в його українському або російському розумінні, ані співтовариству інтелектуалів у західному розумінні» [3].

Спробуємо розібратися у тому, що ж таке інтелігенція.

Поняття «інтелігенція» у науковому обігу не має однозначного визначення. У широкому розумінні, інтелігенти – соціальний прошарок суспільства, представники розумових професій, що формують певну групу чи клас, а у вузькому значенні інтелігенцією називають інтелектуальний, культурний, науковий осередок суспільства, що здійснює суттєвий вплив на формування суспільної свідомості.

Крім того, як бачимо, інтелігенцію постійно порівнюють з інтелектуалами, наголошуючи на національній специфіці використання цих понять. Передусім це пов'язано з лексико-семантичним та ідеологічним аспектами. У «Філософському енциклопедичному словнику» (2002) інтелігенція визначається так: «(від. лат. *intelligens (intelligentis)* – обізнаний, розсудливий; знавець, фахівець) – мисляче *творче* ядро «освіченого прошарку» або «освіченого класу» суспільства, яке характеризується великою розумовою, естетичною та моральною активністю, ініціативою і *творчістю*» [6, с. 245].

У словнику зазначається, що термін «інтелігенція» з'явився в 60-ті рр. XIX ст. і ввів його у вжиток письменник П. Боборикін, термін «інтелігенція» був пов'язаний з русофільськими настроями російських учених та діячів мистецтва, із загальним релігійно-філософським, моралізаторським та гуманістичним спрямуванням науки, філософії та мистецтва. Натомість у західній філософії та науці навіть найвищі, найкваліфікованіші,

найкультурніші категорії людей розумової праці, що зайняті найскладнішою *творчою* працею, розглядаються як «інтелектуали».

Проте, наприклад, М. Добрускін спростовує міф про російське походження цього поняття, звертаючись до класичної німецької філософії і доводячи, що П. Боборикін просто популяризував це поняття у Росії. Стверджувати, що на Заході зовсім не оперують поняттям «інтелігенція», звісно, неправильно. Зокрема, згадують італійський варіант слова «*intelligenza*», що означає людей, які займаються розумовими справами, знаннями. Використовували поняття «інтелігенція» німецькі дослідники (М. Вебер, К. Маннгейм, Ю. Габермас), французькі (Р. Дебре, П. Бурдьє) та ін.

Поняття «інтелігенція» активно використовується у сучасній українській філософії та суспільствознавстві. Так, відзначимо монографію «Феномен української інтелігенції: спроба екзистенціального аналізу» (1997) відомих філософів і культурознавців Ігоря і Ади Бичко. Тобто, незважаючи на всі негаразди і складнощі, поняття «інтелігенція» володіє потужним евристичним потенціалом, має тривалу, не до кінця розгадану історію, яку ще необхідно досліджувати.

На думку П. Г. Давидова, «як живий суспільний організм, інтелігенція пройшла усі етапи людської цивілізації, а також у межах кожної епохи наділена не тільки загальними характерними ознаками, але має і власні специфічні риси [1, с. 81]. Відзначаючи особливості інтелігенції, дослідники часто зосереджують свою увагу саме на її творчому аспекті буття і діяльності.

Якщо згадати теорію Виклику-й-Відповіді англійського історика та культурознавця А. Тойнбі, то поняття «інтелігенція» втілюється у «творчій меншості» як категорії людей, у яких у повній мірі реалізуються творчі, конструктивні здібності людської природи на користь усіх членів суспільства. «Творчу меншість» (жерці, філософи, політики, вчені) відрізняє наявність величезної творчої енергії, здатність усвідомити ініційований з боку середовища «виклик» і дати «відповідь» на нього, демонструючи власний приклад безкорисливого служіння, ведучи за собою косну масу (пасивна

більшість, пролетаріат), яка намагається наслідувати («мимесис») ідеї і цінності «творчої меншості», в результаті чого саме суспільство переходить на нові рельси [5, с. 353]. Якщо творча меншість не спроможна дати відповідь на виклик історії, то суспільство може загинути, саме тому значною і важливою є відповідальність творчих людей, інтелігенції за процеси, що відбуваються у суспільстві. У свою чергу, без творчої меншості суспільство бідне, нище, схильне до деградації.

Інтелігенція завжди була пов'язана із творчістю, і її порівняння з «креативним класом» цілком логічне. З іншого боку, дослідники «креативного класу» зазначають, що це досить слабо диференційоване співтовариство, його важко визначити за якимись жорсткими формальними критеріями, неможливо створити «зверху» – адміністративним шляхом. Належність до цього класу не зумовлюється ані соціальним статусом, ані рівнем доходів і споживання, ані навіть освітою. Проте його можна описати як соціо-психотип. Найчастіше це пасіонарні люди – з внутрішнім «стрижнем», розвиненим волевим началом, активною життєвою позицією, інноваційним світоглядом, відчуттям власної гідності [3]. Звісно, що інтелігенція не зводиться до психотипу, проте наявність спільних рис з креативним класом безсумнівна. Як бачимо, дискусія триває, а відтак, виявляється, потрібна подальша аналітична праця з понятійного визначення суб'єкта креативної діяльності.

Цитована література до параграфу 2.2.

1. Давидов П. Г. Інтелігентність як ідеологія моральної відповідальності: засоби формування національної інтелігенції. *Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій (до 95-річчя заснування ДонНТУ)* : матеріали Всеукр. наук.-пр. конфер. (Красноармійськ, ДонНТУ, 17–18 березня 2016 року) / вст. сл. проф. Кашуба М. В., відп. ред. проф. Нікульчев М. О. Красноармійськ : ДВНЗ «ДонНТУ», 2016. С. 79- 82.
2. Кириченко А. Як автор поняття «креативний клас» змусив весь світ повірити у свої ідеї та помилився. URL:

<https://hmarochos.kiev.ua/2018/09/11/yak-avtor-ponyattya-kreativniy-klas-zmusiv-ves-svit-poviriti-u-svoyi-ideyi-ta-pomilivsy/>

3. Окара А. Нова ідея для нової України. Інноваційна модернізація на основі солідарності держави та креативного класу як єдина стратегія виживання й розвитку сучасної України. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/panorama-dnya/nova-ideya-dlya-novoyi-ukrayini>
4. Препотенська М.П. Філософи і «креативний клас». <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/20590/1/Препотенська.pdf>.
5. Тойнби А. Дж. Постижение истории / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1991. 736 с.
6. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
7. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. Москва : Издательский дом «Классика-XXI», 2007. 355 с.
8. Флорида Р. Homo creativus. Як новий клас завойовує світ / пер. з англ. М. Яковлев. Київ : Наш формат, 2018. 432 с.

2.3. Самоорганізація особистості як суб'єкта креативної діяльності

Широке вивчення самоорганізації складних динамічних систем розпочалося наприкінці 50-х років ХХ ст.

Поняття «самоорганізована система» з'являється у кібернетиці як науці про загальні закономірності отримання, зберігання, перетворення й передачі інформації у складних керуючих системах. У 1974 р. англійський кібернетик У.Ешбі визначив «самоорганізовані системи» як системи, що здатні автоматично знаходити свій оптимальний стан за будь-яких змін зовнішніх умов, самоналаштовуватися, самостійно переходити з довільного початкового стану у певний сталий стан [22]. Відповідно, «самоорганізація» – це здатність складних динамічних систем спрямовувати і корегувати свою поведінку, самозмінюватися шляхом запам'ятовування і відтворення найкращих реакцій,

необхідних для їх успішного функціонування і швидкої адаптації до будь-яких змін зовнішнього середовища.

Великий внесок до розробки наукової теорії самоорганізації складних динамічних систем забезпечила *синергетика* як особлива міждисциплінарна наука про закономірності виникнення, відтворення і розпаду різноманітних структур у відкритих системах. Узагальнюючи відповідні розробки представників кібернетики та синергетики, до загальних характеристик самоорганізації віднесемо таке:

1) спонтанний характер, що передбачає незапланованість, довільність і некерованість;

2) хаотичність, яка полягає у стихійності й невизначеності. Важливим моментом у зв'язку з цією характеристикою є гнучкість, адаптивність системи, здатність реагувати на непередбачувані умови;

3) здійснення саморегулювання. Регулююча функція самоорганізації відповідає за самозбереження, яке саме по собі є основою існування будь-якої системи;

4) здатність системи впливати на саму себе. На зазначену функцію вказують як у синергетиці, так і в кібернетиці.

Процеси самоорганізації відбуваються у *відкритих системах*, тобто у системах, які взаємодіють і обмінюються з середовищем енергією та інформацією – це найбільш яскраво виражений принцип самоорганізації. Саме відкриті системи, з точки зору синергетики, мають самоорганізуючі засади.

Самоорганізація притаманна тільки системам, які мають у своєму складі велику кількість елементів, зв'язки між якими не жорсткі, а скоріше ймовірнісні. Разом із тим вона може відбуватися у системах різної природи як природних, так і штучних. У літературі виділяються такі основні різновиди самоорганізації, як технічна, біологічна і соціальна.

Технічна самоорганізація як явище базується на програмі автоматичної зміни алгоритму дії при зміні властивостей керованого об'єкту, мети управління або параметрів оточуючого середовища (наприклад, системи

самонаведення ракет). Як явище, технічна самоорганізація являє собою набір альтернативних інтелектуальних адаптивних систем, що забезпечують задану працездатність незалежно від умов функціонування. Згідно з цим виділяються системи, що самоналаштовуються, самонавчаються і самоорганізуються.

Біологічна самоорганізація як процес основана на генетичній програмі збереження виду. Цей процес покликаний забезпечити соматичну (тілесну) побудову об'єкту як явища. Процеси мутації живих організмів, їх пристосування до конкретних умов життєдіяльності є проявами біологічної самоорганізації.

Соціальна самоорганізація як процес базується на соціальній програмі гармонізації суспільних відносин, яка враховує, з одного боку, мінливість у часі пріоритетних установок, інтересів, ціннісних орієнтацій, мотивів і цілей, з іншого – незмінні у часі закони функціонування соціальної організації. Зазначений різновид самоорганізації реалізується шляхом самонавчання, самовиховання і самоконтролю, і проявляється у конкретних вчинках людини чи соціальної організації (групи, колективу, спільноти), формах комунікації тощо. Основні якості, що сприяють прояву соціальної самоорганізації людини чи колективу – це ініціативність, наполегливість, рішучість, самоаналіз, саморегуляція, стриманість, самодисципліна, вміння передбачати, самостійність, енергійність та ін.

Особливий інтерес викликає феномен самоорганізації особистості. На нашу думку, її можна розглядати як окремий випадок соціальної самоорганізації. Принципова відмінність самоорганізації особистості полягає в тому, що вона здійснюється самою особистістю і є процесом і результатом роботи свідомості людини на рівні самопізнання і самоуправління. *Синергетика* обґрунтовує положення про те, що таким складно-організованим системам як особистість неможливо нав'язати шляхи запрограмованого розвитку. Натомість слід сприяти реалізації її внутрішнього потенціалу. Згідно з цим і спробуємо проаналізувати особистість як самоорганізовану систему.

Г. Олпорт відзначає, що «особистість – це не елемент виключно внутрішнього облаштування людини, не її психологічний пропріум, не її самість, не її лик (лічина) або персона, або самосвідомість, або її «Я» і тому подібне. Особистість виходить не лише із людських індивідуальних потреб; особистість – це особливий модус буття людини, який ставиться їй (людині) системою суспільства для вирішення проблем розширеного відтворювання цієї системи – проблем суспільного прогресу [11]. Далі автор наголошує: «Особистість – це динамічна організація (система) тих психофізичних властивостей і соціальних рис, які визначають її мислення і поведінку, усі види її активності. Динамічна організація припускає, що поведінка людини постійно еволюціонує і змінюється» [11].

Отже, як бачимо, згідно теорії Г. Олпорта, особистість – не статична сутність, а динамічна, яка постійно еволюціонує, розвивається у відповідності як до своїх внутрішніх чинників, так і до суспільних імперативів, тобто відбувається процес її самоорганізації. Таким чином, людина і її особистість є відкритою складною динамічною системою, здатною до саморозвитку, саморегуляції і самозмінювання.

Особливості розвитку подібних складних систем полягають у тому, що:

- 1) вони цілеспрямовані, їх поведінка підпорядкована досягненню певних цілей;
- 2) здатні у процесі свого функціонування змінювати свою структуру, тобто самоорганізовуватися.

Елементи структури особистості не статичні. Насправді вони здатні «добудовуватися», «перебудовуватися», свідомо регулюватися, контролюватися й управлятися. Так, під тиском ціннісно-мотиваційно-сміслової системи, деякі елементи структури особистості (певні якості і властивості), які оцінюються як «негативні», вольовими зусиллями можуть нівелюватися, «стиратися», «зніматися»; інші (позитивні з точки зору їх особистої або суспільної цінності, оцінки) – з'являтися, «прирощуватися». Їх місце і статус в особистісній структурі змінюється, тим самим забезпечується

новий стан всієї системи. Можна сказати, що вони виступають своєрідними «цеглинами», які в залежності від «архітектора» (суб'єкта) стають певними особистісними «конструкціями», приреченими на постійну «добудову», «перебудову», що неминуче призводить до динамічних змін системи, її самоорганізації.

Здатність особистості самоорганізовуватися – провідна передумова і результат розвитку її суб'єктності. З одного боку, особистість стає суб'єктом лише тоді, коли вона виступає центром самоорганізації і саморегуляції, який дозволяє їй взаємодіяти із оточуючою дійсністю цілісним, а не парціальним способом. З іншого боку, особистість здатна до самоорганізації лише тоді, коли вона приймає свою суб'єктність як цінність і обираючи стратегію поведінки, прагне досягти відповідності, з одного боку – світу, з іншого – своїй природі (самості). Лише суб'єктна особистість здатна свідомо організовувати своє життя, управляти ним на основі усвідомлення власних потреб, інтересів, цілей, а також на основі усвідомлення соціального буття, його динаміки, нелінійності, суперечності. Така здатність приводить до саморозвитку, саморуху і самоперетворення себе як особистості. Суб'єктна особистість має «ініціююче начало» [2], тобто вона виступає ініціатором власної активності не лише стосовно перетворення зовнішнього світу, але, в першу чергу, себе. Все це і є вираженням здатності особистості до самоорганізації, внаслідок чого вона ініціює й здійснює творчу, вільну та відповідальну діяльність.

У контексті самоорганізації особистості велика увага приділяється саме ініціативі та активності суб'єкта. Французький філософ Ж.-П. Сартр крім вище зазначених якостей наголошує також на відповідальності як необхідному елементі суб'єктності і самоорганізації особистості. Він наголошує, що людина відповідальна за все у світі, в тому числі і за «проект свого Я» [14].

Підбиваючи підсумки, зазначимо: поняття «самоорганізація» стосовно особистості – це процес, що притаманний живій системі високого рівня складності, це здатність до інтелектуальної саморегуляції її фізичних, психічних, соціальних і духовних ресурсів. Самоорганізація особистості

передбачає створення, відтворення і вдосконалення елементів системи (особистісних властивостей і якостей, характерологічних рис тощо) на шляху до усвідомлення та реалізації її внутрішнього суб'єктного потенціалу.

Самоорганізація – це діяльність і здатність особистості, пов'язана з умінням організувати себе, що проявляється у цілеспрямованості, активності, обґрунтованості мотивації, швидкості прийняття рішень та відповідальності за них, критичних оцінках результатів своїх вчинків та усієї діяльності. Виявляється самоорганізація в самоаналізі і жорсткому самоконтролі, адекватній самооцінці, самообмеженні своїх прагнень і бажань. Самоорганізована особистість здатна чітко планувати свій час і роботу, раціонально використовувати власні сили і особистісні ресурси. Це особистість з високим почуттям обов'язку і розвинутим почуттям власної гідності.

Проблема творчості, креативності, розвитку і саморозвитку особистості як суб'єкта креативної діяльності – нагальна проблема сучасності. Це зумовлено тим, що у період глобальної системної кризи неймовірно зростає роль індивідуальної поведінки особистості, індивідуальної творчості, які впливають на долю культури і особисту долю людини. Тому філософи (або в широкому розумінні людинознавці) в останні роки дедалі більше концентрують увагу на пошуку дороговказів саморозвитку і самовдосконаленні творчої особистості задля формування гармонійного культурного простору. Пошуки шляхів підвищення творчого потенціалу особистості увійшли у коло гуманістичної парадигми наукових досліджень щодо подолання кризових явищ сучасного постіндустріального суспільства, оскільки вирішувати дедалі більш складні задачі сучасності неможливо без підвищення і максимального використання потенційних можливостей людини. У зв'язку з цим, необхідно більш глибоке осмислення як самого поняття «творча особистість», так і «креативні здібності особистості».

Креативні здібності особистості, в першу чергу, визначають як здатність і відкритість особистості до набуття нового досвіду, здібність до

дивергентного мислення [1, с. 432]. Серед суттєвих людських якостей, які сприяють розвитку особистості як суб'єкта креативної діяльності, науковці називають такі: високий рівень інтелекту та його різноманітні види (логіко-математичний, лінгвістичний, музичний та ін.) [5]; врівноваженість поведінкових реакцій, толерантність щодо думок і світогляду інших, як загальний принцип взаємовідношень, визнання важливості можливості виходу за межі формалізованого контролю, орієнтація на неповторюваність дій, відповідальність за реалізацію своїх проєктів [17]; нестандартні, нестереотипні способи мислення (оригінальність, фантастичність і навіть відірваність від реальності), гнучкість мислення, швидкість вирішування проблем [23]; також виокремлюють розвинуту інтуїцію, сміливість у вирішенні складних задач, критичне мислення, вміння оперувати суперечливою інформацією та інші. Як вважають дослідники, без означених якостей неможливе продукування нового, тобто новаторська діяльність як така.

На думку Л. Ткаченко, «креативність не є вродженою характеристикою особистості. Ця якість може бути або результатом особливих умов виховання і навчання, що базуються на засадах мотивації до креативної діяльності та на свободі вираження індивідуальності, або результатом самоорганізації і саморозвитку» [16, с. 35].

Щодо першого (виховання і навчання), слід зауважити, що з цього приводу здійснено чисельні педагогічні і психолого-педагогічні дослідження та написано багато наукових творів, в яких: 1) йдеться про зміст освіти, який сприяє пізнанню й розумінню творчості (креативності), творчого процесу та розвитку інтелекту; 2) про цілеспрямований вплив і методи виховання, формування креативних здібностей; 3) про організацію діяльності (зокрема проєктна діяльність), в якій безпосередньо проявляються й реалізуються креативні здібності особистості, набувається досвід креативної діяльності.

Щодо другого (самоорганізація, саморозвиток) – таких досліджень не так багато, тим не менш, є певні здобутки, які ми розглянемо детальніше. В

останні роки активно формується погляд щодо творчості, креативності не лише як на духовний процес, але й як на вищу форму гармонізації людських знань у життєдіяльності людини, виражених у творчому процесі самовиховання, самоосвіти і самовдосконалення. Справді, людина стає творчою особистістю, суб'єктом креативної діяльності в ході свого індивідуального розвитку і вдосконалення особистісних рис, якостей і властивостей. Беручи до уваги, що схильність до творчості притаманна кожній особистості, важливо зрозуміти фактори, за яких дана схильність реалізується в процесі її саморозвитку та механізми цієї реалізації. Так, стаючи суб'єктом, особистість піднімається на наступний щабель свого розвитку, тобто стає суб'єктом власної життєдіяльності, яка розглядається як безперервний процес цілепокладання, діяльності і поведінки людини. Але суб'єктом саморозвитку особистість стає лише тоді, коли вона більш-менш усвідомлено починає ставити цілі щодо власного самоствердження, самореалізації і самовдосконалення, тобто визначати перспективи того, до чого слід рухатися, чого досягати, що прагнути розвивати (чи, навпаки, усувати) в певному «наборі» своїх особистісних рис.

Важливою характеристикою саморозвитку є рівень розвитку самосвідомості і здатність до самопізнання. Розвинута здібність до самопізнання органічно включається в процес самопобудови особистості («творення» і перетворення себе), визначення перспектив, способів і засобів саморозвитку. Саме завдяки самопізнанню особистості більш повно «відкриваються» явні і латентні фізичні, психічні, інтелектуальні, вольові, духовно-моральні особливості.

Людина, яка прагне до саморозвитку на основі глибокого пізнання своєї особистості, будує свій життєвий шлях більш цілеспрямовано і реалізує себе в більшій мірі, і зазвичай досягає більших результатів, аніж людина, розвиток якої підпорядкований зовнішнім факторам.

Мотивація саморозвитку. Розвиток відбувається тоді, коли наступний крок приносить відчуття нової властивості, радість, емоційне насичення,

внутрішнє задоволення. Таким чином, специфічні переживання, які характеризуються позитивними емоціями від досягнутого, сприяють формуванню відповідної мотивації. Наприклад, людину до саморозвитку можуть спонукати наступні мотиви: **мотив самоствердження** (прагнення утвердити себе у соціумі. Даний мотив пов'язаний із почуттям власної гідності, честолюбством, бажанням довести оточенню, що ти чогось вартий); **мотив ідентифікації з іншими** (прагнення бути схожим з героєм, кумиром, авторитетною особистістю. Він спонукає розвивати ті чи інші риси і якості, характерні для іншої особи); **процесуально-змістовні мотиви** (проявляються як спонукання до активності самим змістом діяльності, а не зовнішніми факторами. Тобто, людині цікаво, подобається здійснювати цю діяльність, її цікавить зміст того, що вона робить, їй цікаво змінювати, «вибудовувати» себе); **зовнішні мотиви** (такі мотиви, які знаходяться поза зоною діяльності, тобто, до діяльності спонукає не зміст, не процес, а щось інше, наприклад мотив обов'язку, відповідальності чи досягнення).

Мотивація саморозвитку, на думку А. Маслоу, – це прагнення до повної реалізації своїх здібностей і бажання відчувати зростаючі компетентності [10]. Наявність у людини мотивації саморозвитку свідчить про те, що вона здатна не просто діяти, а діяти креативно, докладати зусиль для реалізації свого внутрішнього потенціалу і досягнення відповідних успіхів.

У змістовному аспекті можна виокремити три напрямки саморозвитку:

- 1) формування рис, якостей і властивостей, яких немає, але які необхідні;
- 2) розвиток якостей, які можна значно посилити, якщо їх цілеспрямовано вдосконалювати;
- 3) усунення недоліків («зняття» обмежень), які заважають особистості як суб'єкту креативної діяльності, успішно функціонувати.

Найбільш ефективним є шлях саморозвитку, коли особистість працює над собою зразу за трьома напрямками.

Підбиваючи підсумки даного параграфу, зробимо висновок про те, що креативний вектор саморозвитку особистості забезпечує основу її

перетворення на соціального суб'єкта – ініціатора і провідника творчої діяльності задля культурно-історичного розвитку рідної країни та людства в цілому. Тим самим індивідуальна самоорганізація детермінує процес суспільної самоорганізації.

Цитована література до параграфу 2.3.

1. Андрієвська В. В. Креативність. *Енциклопедія освіти* / гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С.432.
2. Анциферова Л.И. Психологическое содержание феномена «субъект» и границы субъектно-деятельностного похода. *Проблема субъекта в психологической науке* / отв. ред. А.В. Брушлинский. Москва : Академический проект, 2000. 320 с.
3. Афанасьева О.В. Творчество как саморазвитие личности : монография. Москва : Луч, 1998. 288 с.
4. Бердяев Н. Смысл творчства (опыт оправдания человека). Москва : Изд-во Г.А. Лемана и С.И. Сахарова, 1916. URL: <http://psylib.org.ua/books/berdn01/index.htm>. (дата звернення: 15.07.2021).
5. Гарднер Г. Мышление будущего. Пять видов интеллекта, ведущих к успеху в жизни. Киев : Альпина Паблишер, 2015. 172 с.
6. Дімітрова-Бурлаєнко С. Д. Генеза поняття «креативна компетентність» у контексті психолого-педагогічних досліджень. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. праць. Харків : ХНПУ, 2017. Вип. 58. С. 3 – 14.
7. Калин В. К. Анализ самоорганизации и самодетерминации активности личности с позиций системного подхода. *Наука і освіта*. 1999. № 1–2. С. 45–48.
8. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем : монография. Москва : Наука, 1994. 236 с.
9. Курдюмов С.П., Потапов А.Б., Малинецкий Г.Г. Синергетика – новые направления. Москва : Знание, 1989. 48 с.
10. Маслоу А. Мотивация и личность / пер. с англ. Санкт-Петербург : Изд-во «Евразия», 1999. 290 с.

11. Олпорт Г. Диспозиционная теория личности. *Психологический журнал*. 2015. URL: <https://psychojournal.ru/psychologists/146-gordon-olport-dispozicionalnaya-teoriya-lichnosti>. (дата звернення: 16.05.2021).
12. Пригожин И., Стингерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. Москва : Прогресс, 1986. 432 с.
13. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности. К философским основам советской педагогики. *Вопросы философии*. 1989. № 4. С. 3-17.
14. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм. *Бібліотека фонду сприяння розвитку психічної культури*. URL: <http://psylib.org.ua/books/sartr01/index.htm>. (дата звернення: 02.07.2021).
15. Сідак Л.М. «До визначення понять «розвиток», «саморозвиток», «саморозвиток особистості». *Теорія і практика управління соціальними системами: науково-практичний журнал*. Харків : НТУ «ХПІ», 2006. № 2. С. 96-106.
16. Ткаченко Л.І. Креативність і творчість: сучасний контент. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 9-10. С. 32 – 35.
17. Флоріда Р. Креативний клас. Люди, які змінюють майбутнє / пер. з англ. Львів : Класика ХХІ, 2011. 432 с.
18. Цапок В.А. Творчество (философский аспект проблемы) : монография. Кишинев : Штиинца, 1989. 158 с.
19. Шептулин А. П. Принцип системности. *Философские науки*. 1985. № 5. С. 56–63.
20. Шинкарук В.И., Сохань Л.В., Шульга Н.А. Жизнь как творчество (Социально-психологический анализ) : монография. Киев : Наукова думка, 1985. 302 с.
21. Яковлев В. Философия творчества в диалогах Платона. *Вопросы философии*. 2003. №6. С. 142 – 154.
22. Ashby W.R. Principles of the Self-Organizing Dynamic System. *The Journal of General Psychology*. 1974. Vol. 37. No. 2. P. 125-128. URL:

<http://dx.doi.org/10.1080/00221309.1947.9918144>. (дата звернення: 22.06.2021).

23. Torrance E.P. Guiding creative talent – Englewood Cliffs. W.J.: Prentice-Hall, 1964. P. 56–89. URL: <https://ik-ptz.ru/en/russkijj-yazyk/primer-test-torrensa-test-torrensa-zaversheniya-kartinok.html>. (дата звернення: 26.07.2021).

2.4. Етичні засади креативної діяльності

Сучасне інформаційне суспільство характеризується суттєвими відмінностями, які відрізняють його від соціальних систем, що функціонували на попередніх етапах розвитку людства. Однією з таких характерних рис є креативність. Саме креативність, заснована на використанні знань, є основним джерелом конкурентної переваги. Креативність як наукова категорія поки що не має вичерпного визначення, але в широкому вжитку найчастіше її розуміють як синонім творчості. За твердженням Ш. Вентуреллі, «...нація без трепетної творчої праці художників, письменників, дизайнерів, сценаристів, драматургів, музикантів, кінопродюсерів, режисерів, акторів, хореографів не виплекає інженерів, учених, дослідників, а інтелігенція не зможе оволодіти необхідною базою знань для досягнення успіху в галузі інформаційної економіки і залежатиме від ідей, створених у інших місцях» [10].

Очевидно, що функціонування креативного класу як важливої рушійної сили економіки інформаційної доби, передбачає наявність розробленої системи моральних засад креативної професійної діяльності, тобто етики суб'єктів креативної діяльності.

Проблема визначення етичних засад творчої, креативної діяльності – важлива частина філософського дискурсу впродовж багатьох століть. Л.М. Толстой вважав, що «мистецтво виражає ті почуття, які переживає художник. Якщо почуття хороші, високі, то і мистецтво буде хороше, високе, і навпаки. Якщо художник моральна людина, то і мистецтво його буде моральним, і навпаки». Є.Я. Басін зазначає у своїй роботі [1, с.187], що, якщо

слідувати логіці великого письменника, художник небездоганий в моральному відношенні не може створити високоморальний твір. Перше гіпотетичне пояснення, яке ніби лежить на поверхні, полягає у такому. Особистість художника-людини і художника-творця – це різні особистості. М. Бахтін стверджує, що найчастіше художник і людина «наївно, найчастіше механічно сполучені в одній особистості».

Таке «механічне» поєднання моралі людини і моралі творця, має місце, коли творчий акт здійснюється без натхнення, розсудливо. По суті, він і не є творчим актом. Художник може «позначити» моральне почуття, яке він ніби переживає. Ця нещирість, художнє «лицемірство» обертається «холодом» і не чинить моральної дії на глядача, слухача, читача. Проте мистецтво і біографії багатьох великих художників вступають неначе в протиріччя з цим висновком. Яким чином неморальному (у тому або іншому відношенні) в житті художникові вдається зафіксувати у своїх творах моральні цінності і відобразити високоморальний образ автора – творця цього твору?

Найперше, має бути природжена художня обдарованість. Вона передбачає енергетично потужну естетичну потребу в красі, гармонії, втіленій в певному матеріалі – звуці, кольорі, слові. Щоб стати творцем, потрібна також уроджена потреба в пошуку і створенні нових естетичних гармоній. Вона лежить в основі формування креативної (творчої) здатності. Серед психологічних передумов учені часто називають: нейротизм, емоційну збудливість, лабільність; сміливість і рішучість; вольові якості, працьовитість і завзятість. У Новий час склалася професійна форма авторства (визначення М. Бахтіна), вона припускає професійну компетентність, майстерність. Добро і зло знаходяться постійно в стані динамічного протистояння. Залежно від різних чинників (зовнішніх і внутрішніх) верх бере то одне начало, то інше. Є дані (К. Юнг, М. Чиксентмихаї та ін.), що така моральна двоїстість виражена особливо виразно у творчо обдарованих людей, зокрема у художників. Вони, подібно до дітей, мають здатність здійснювати вчинки, яким властиві крайнощі протилежних моральних рис. Художник-творець вільний в уявному,

«віртуальному» світі мистецтва, але він не вільний у реальному процесі творчості. Він не вільний від вимог морального обов'язку, від свідомого або усвідомлюваного наслідування морального ідеалу.

Складнішим і більш дискусійним є питання про те, яке місце в самовихованні художника належить процесам навчання, школі в широкому значенні слова. У центрі навчання повинне стояти завдання формування творчої особи, творчого «Я». Це завдання не тривіальне. На жаль, до сьогоденішнього дня в практиці виховання і особливо навчання широко поширена система накопичення і тренування механічно і аналітично отриманих знань і навичок. Від знань ідуть до навичок і умінь, від зразків - до автоматизмів. Таким чином, отримані знання і навички не спираються на органічну основу, на духовні, а отже і на етичні потреби особи художника. Тому вони внутрішньо не обґрунтовані і неміцні. Необхідно підпорядкувати завдання освіти завданням формування творчої особи. Важливим є зосередити зусилля навчання на формуванні творчого суб'єкта. В процесі навчання важливо створити такі умови, щоб художник-людина відчула в собі внутрішню, особову, етичну і естетичну потребу мислити, відчувати і «говорити» мовою мистецтва.

Не менш важливим у контексті розгляду творчого продукту не лише як естетичного, але й економічного феномену є аналіз етичних аспектів арт-бізнесу. М.Ю. Гудова зазначає, що етика арт-бізнесу – це прикладна галузь етичного і естетичного знання, що вивчає етичні принципи організації ділового художнього життя, а також механізми морального регулювання художнього виробництва і споживання арт-продукту на ринку мистецтва [5, с. 23-28]. При цьому особливістю етики арт-бізнесу є ціннісна рівнозначність особистої гідності автора і глядача, витвору мистецтва як товару і творчого успіху або прибутку творця. Тому принципи етики арт-бізнесу підпорядковані зберіганню рівноваги цих засадничих для цієї галузі філософської науки цінностей:

1) під час вирішення принципових ділових питань у сфері арт-бізнесу слід керуватися міркуваннями художності і художньої цінності твору письменника, композитора або скульптора;

2) прибуток, славу, успіх, владу, задоволення, щастя в арт-бізнесі необхідно розглядати як факт громадського визнання публікою художніх достоїнств твору мистецтва;

3) питання громадського обов'язку і соціальної відповідальності арт- і шоу-бізнесу слід вирішувати з урахуванням сутності і соціального призначення мистецтва.

Тобто необхідно розглядати етичну поведінку суб'єктів арт-бізнесу як умову успішної конвертації художнього капіталу (майстерності, досвіду, таланту, креативності) у фінансово-економічний капітал (касовість фільму, попит на книги, відвідуваність виставки, виконуваність музичних творів), і в соціальний капітал (репутацію художника, високий соціальний статус мистецтва, елітарно-престижне споживання творів). Етика арт-бізнесу як частина етичної теорії повинна розглядати етичні проблеми мистецтва на двох рівнях: макроетичному – те, яким чином встановлюються межі мистецтва і інших суспільних сфер – релігії, політики, права, науки, і на мікроетичному рівні – яка специфіка моральних відносин усередині сфери життя мистецтва.

Вищою формою розвитку професійної етики виступає її кодифікація, тобто створення писаних кодексів, що регулюють діяльність фахівців певної галузі. Сфера креативного виробництва не є винятком. С.Ю. Гоцалюк [4, с. 31-36], зазначає, що створення етичних кодексів певної спільноти є важливим цивілізаційним кроком та фактором стандартизації і водночас недопущення порушення права на творчу діяльність. Саморегулювання у сфері культури у формі створення етичних кодексів здійснюється професійними спільнотами. Професійна спільнота виступає референтною групою в питаннях професійної етики, оскільки професіоналів об'єднує схожість бачень на професійну культуру. Тому, почуття приналежності до певного об'єднання є важливим критерієм професійної ідентичності загалом та самоідентичності, зокрема.

Кодифікація етичних норм у соціокультурній діяльності відбувається на міжнародному рівні, за допомогою прийняття відповідних етичних кодексів міжнародними урядовими та неурядовими організаціями. Наприклад, Міжнародний моральний кодекс ICOM для музеїв (1986 р.); Венеціанська хартія професійної етики реставратора (1992 р.); Міжнародний кодекс професійної етики торгівців культурними цінностями та інші. Досвід зарубіжних держав також надає окремі приклади схвалення етичних кодексів. Зокрема, Етичний кодекс Американського інституту консервації історичних та художніх цінностей, Кодекс застосування принципу добросовісності використання у візуальному мистецтві, Моральний кодекс Американської науково-дослідницької асоціації мистецтва (ARARA) (1987 р.), Моральний кодекс художника Асоціації коледжів мистецтв США (CAA); Кодекс Американської асоціації кінокомпаній (1934 р.), Етичний Кодекс Канадської асоціації з консервації культурних цінностей і Канадської асоціації професійних консерваторів, Етичний Кодекс Європейської Конфедерації організацій консерваторів-реставраторів, Етичний Кодекс Голландської асоціації професійних реставраторів (VeRes) тощо. В Україні прийнято Кодекс етики бібліотекаря української бібліотечної асоціації (2013 р.); Кодекс професійної етики антикварів. Світовий досвід надає нам приклади етичних кодексів працівників музеїв, театрів, закладів професійної підготовки художників, бібліотекарів, антикварів, працівників мас-медіа, кіноіндустрії тощо.

До змісту етичних кодексів входять, як правило, критерії відповідності професіоналізму і сумлінності, правила надання певних послуг. Етичні кодекси у сфері культури можуть включати питання поваги до моральних норм та цінностей суспільства, взаємовідносин з органами державної влади та міжнародними організаціями, етичні принципи діяльності на засадах чесності, відповідального ставлення до професії, запобігання шкоді та підтримки репутації професії, високої моральності фахівця та особистої відповідальності за дотримання взятих на себе зобов'язань, підвищення

професійної кваліфікації, неконфліктності у межах професії та у зовнішніх стосунках, запобігання конфлікту інтересів, недопущення порушення професійних етичних кодексів тощо.

С.І. Шелонаєв зазначає, що здатність до поваги іншого виступає як ще одна характеристика відповідальності представника творчої еліти [8, с. 136-144]. Будь-яка система моральності є, як відзначає Дробницький, «виразом способу життя і переконань лише якоїсь особливої, відмінної від інших, людської спільноти, і відбиває в собі якісь особливі, властиві тільки цій групі інтереси» [6, с. 93], причому моральні переконання і позиції окремих груп служать способом виправдання цих особливих інтересів, відображення їхніх специфічних потреб і здійснюваних завдань і цілей, всього того, що пов'язане із специфічним способом їхніх дій і буття. «Особливий інтерес» творця – це здійснення морально належного, власної творчої самоактуалізації, яка може розглядатися як «вторгнення» в духовний простір іншої особи, самопрезентація перед іншими. Творча особистість завжди припускає існування інших осіб, оскільки творча самореалізація, яка є, за виразом М. Бердяєва, «вихід себе в іншого», об'єктивно потребує іншого. Тому існує протилежність між творчою особистістю і егоцентризмом, що розуміється як життєва установка на задоволення індивідуумом свого приватного інтересу на шкоду інтересу інших людей, бо «життєвою домінантою» представника творчої еліти є творча самореалізація, що виступає як служіння. Перефразовуючи І. Канта, можна говорити про те, що інтерес (благо) творчої особи належить двом світам – «світу приватному», життєвому, і світу надособовому, світу культуротворчості. Інтереси творчої самореалізації можуть корелювати з приватним благом «суб'єкта самореалізації» і не співпадати, і навіть суперечити інтересам інших індивідуумів, що робить допустимим у цьому контексті говорити про егоїзм творчості. В той же час у контексті особистого морального досвіду творчої особи процес творчої самореалізації може бути абсолютно безкорисливим і навіть бути актом самопожертви творця, що дозволяє вважати цей процес реалізацією

морального принципу, який може бути названий альтруїзмом творчості. М. Бердяєв, підкреслюючи характер творчої самореалізації як втілення морального зобов'язування, зазначає, що «творчість протилежна егоцентризму, є забуттям себе, спрямованістю до того, що вище мене. Творчість найменше є поглиненістю собою, вона завжди є вихід з себе» [3, с. 208].

При цьому самі творчі особи найчастіше виявляються розділеними деякою «духовною» відстанню, «тримають дистанцію», яка, проте, в силу розвиненої душевної організації представника творчої еліти, не заважає йому, відчувати повагу до іншої самотньої самоцінної особистості, тим самим добровільно визнаючи цінність об'єкту поваги. Егоцентризм, поглиненість своїм «я», руйнує творчу особу. Істотною є аксіологічна об'єктивність творчого процесу, орієнтованість не лише на засоби, які включаються творцем у його предметний світ, але і на логіку цілей і цінностей, що мотивують і визначають собою вибір цілей. Творчість за своєю суттю є міжсуб'єктною, так що самі креативні сутнісні сили повністю пройняті логікою міжсуб'єктності [2, с. 444]. Творчості властива атмосфера суб'єктного творіння, атмосфера творчого сходження до досконалості, нерозривно пов'язана як з «культурою серця» [2, с. 130], так і з повагою до іншого «Я».

Етика творчості розставляє свої акценти в міжособистісних взаємовідносинах, виходячи з власного розуміння справедливості. З точки зору етики самореалізації можна говорити про моральну непримиренність, нетерпимість до того, що заважає самореалізації і творчості, включаючи бездіяльність – власну або іншого суб'єкта. Те, що спотворює гармонію творчості, сприймається як морально неприйнятне, перетворюючи, за виразом О. Шпенглера, «війну з цим в етичний принцип». Під час цього складного процесу відбувається становлення «морального характеру» представників творчої еліти. Характер як поняття і як феномен є об'єктом дослідження психологічної науки, але, безумовно, важливий і його етичний аспект. Характер як сукупність моральних якостей особи і як результат виховання і

самовиховання виступає тим соціоантропоморфним чинником, який значною мірою творить суть людини. Атмосфера творчості, творчого сходження до досконалості, властива творчості, діалектично поєднується з іманентним конфліктом із застиглими формами, «правильністю», владою загального, загальнообов'язкового, перетворюючого індивідуально-особисте, неповторне у свій засіб і знаряддя. У цьому контексті творча еліта – це завжди виняток із правил. Не «можна написати драми, роману, ліричного вірша, якщо немає конфлікту, зіткнення з нормою і законом, немає «незаконної» любові, внутрішніх сумнівів і протиріч, немає всього, що представляється неприпустимим з точки зору «закону» ортодоксальної думки, що встановилася. Нemoжлива творча думка, якщо немає сфери проблематичного, немає тяжких зусиль вирішити нові питання, немає шукання істини, яка не падає згори в готовому і застиглому виді, немає боротьби духу» [3, с. 217]. Виклик порядку, що склався, закріпленій «правильності» – це не моральне свавілля заради самого свавілля, це творча самореалізація, що сприймається як моральна необхідність.

Творча доля художника – це завжди невизначеність і ризик, це крок у невідоме, тому це не просто вибір в інтуїтивному пошуку гармонії і душевного підйому, це передусім моральний вибір. На складність і трагічність особистої творчої реалізації вказує М. Бердяєв: «Особистість є опір, опір детермінації суспільством і природою, героїчна боротьба за самовизначення зсередини. Особистість є біль. Героїчна боротьба за реалізацію особистості болісна. Можна уникнути болю, відмовившись від особистості. І людина занадто часто це робить. Бути особистістю, бути вільним є не легкість, а складність, тягар, який людина повинна нести» [3, с. 354].

Таким чином, міжсуб'єктні відносини будуються на повазі представника творчої еліти до іншої суверенної особи, до її «іншості», визнанні за нею права на власну гідність, при цьому здатність до поваги іншого виступає як ще одна характеристика відповідальності представника творчої еліти. Одним з наслідків прояву відповідальності представника творчої еліти є моральне

неприйняття того, що заважає самореалізації і творчості, включаючи бездіяльність – власну або іншого суб'єкта.

Трансформація етики суб'єкта творчої діяльності у епоху інформаційного суспільства пов'язана з глобальними етичними проблемами, що постають у цифрову епоху.

Одна з найбільш істотних з них – проблема авторства. В якості філософської – проблема авторства актуалізується вже в пізній античності (у неоплатонізмі) – як проблема ідентифікації письмових текстів: передусім, гомерівських і текстів Платона. Значний розвиток вона одержує у християнській екзегетиці, де розробляється канонічна система правил авторської ідентифікації тексту. В той же час, слід зазначити, що автор, як автономний творець власних творів, з'являється тільки в епоху Відродження, з цього періоду можна простежити еволюцію авторської самосвідомості. Фігура автора належить Новому часу; мабуть, вона формувалася суспільством у міру того, як із закінченням середніх віків у суспільній свідомості як цінність стверджується (завдяки англійському емпіризму, французькому раціоналізму і принципу особистої віри, затвердженому Реформацією) гідність індивіда. Наприкінці XVIII – поч. XIX ст. були видані закони про авторське право, включаючи закони про права передруку, про відносини між автором і видавцем та ін.

Еволюція авторства в інформаційному суспільстві має прояв у створенні і розвитку ринку інформації і знань як чинника виробництва, що доповнює ринок природних ресурсів, праці і капіталу. Існує, втім, і думка, що у інформаційному суспільстві виробництво ідей, змістом яких є інформація, не є економічним процесом, що регламентується відносинами власності. «Роль ідеї, не скутої панциром матеріальної форми в електронному просторі, розглядається як основний етичний імператив інформаціоналізма. Декларація незалежності кіберпростору будується на затвердженні абсолютної свободи для ідеї, істинність якої здатна відстояти сама себе... Процес переміщення творінь розуму в колективне середовище в умовах розвитку мережеских

технологій отримує велику незалежність від матеріальних форм втілення і заохочення. У попередні історичні епохи людина пов'язувала всі форми передачі думки з пошуком засобів для її матеріального втілення, мимоволі залучаючись до обмінних процесів, пов'язаних з трансформаціями капіталу» [7].

Важливою є і ознака трансформації культури в інформаційному суспільстві. Етика нової культури полягає в реалізації віри в достатній рівень культурного розвитку сучасної людини, нації, будь-якого творчого союзу, що прагне до реалізації своїх внутрішніх можливостей. Але ця ідея багато в чому є утопічною. Слід також підкреслити індивідуалізацію суб'єкта культурної діяльності, розширення можливостей для безпосереднього спілкування творця культурного об'єкту та його споглядальника. В якості яскравого прикладу можна розглянути сучасний літературний процес. Раніше шлях літературного твору до споживача опосередковувався редакційним відділом видавництва, літературними критиками, які в кінцевому рахунку вирішували, чи варто пропонувати його широкому загалу у вигляді друкованого видання. Сьогодні в Internet є велика кількість ресурсів, на яких охочі можуть представити для читання іншим користувачам свою прозу чи поезію. Як правило, кожен автор знаходить своє коло прихильників (велике чи мале у залежності від таланту чи загальної кон'юнктури). Сьогодні в деяких випадках рейтинг автора у мережевої аудиторії слугує індикатором для видавництв щодо необхідності розглянути можливість видання твору.

Проте разом із можливостями самовираження збільшуються і можливості спотворення оригінального авторського послання. Поряд із можливостями автора представляти безпосередньо свою ідею зростає невідконтрольність подальшої долі цієї ідеї в інформаційній мережі. Онлайновість як присутність автора в процесі і результаті не гарантує (змістовно і технічно) авторський автентичний сенс, не рятує від спотворень і ілюзій, не звільняє від трансформацій і інтерпретацій.

Ю.В. Шичаніна зазначає [9, с. 776-784], що авторські функції у віртуальному просторі нерідко зводяться не до породження принципово нового, а до створення нового колажу, «каверів», «ремейків» із вже існуючого матеріалу інформаційного простору – фреймів віртуальної культури, цитат, образів, «мемів», «семплів» і так далі. Автор в цьому випадку не стільки творець і скриптор, скільки модератор простору тексту і простору віртуального діалогу – «автор-текст-читач». Читач самим принципом організації віртуального текстового простору, наявністю в тексті гіперпосилань перетворюється на співавтора, що вибирає і створює в процесі вибору онлайн текстовий континуум слова і сенсу.

Ю. Шичаніна обґрунтовує, що та обставина, що багато проектів інтернету побудовані за принципом додатковості і колективного письма (наприклад, відомий інтернет проект Вікіпедія, в якому словникові статті можуть бути доповнені, дописані будь-яким користувачем мережі) може сприяти виникненню порядку дискурсів, в якому зникає індивідуальне привласнення текстів і де кожен може залишити свій анонімний слід. Затребуваність в сучасній культурі проектного мислення, серійних проектів, в яких, як правило, зайнято деяке непостійне число авторів, сприяє тому, що автором вважається не безпосередній виконавець, а той, хто очолює проект і виводить його на ринок. На перший план в сучасній культурі виходить фігура менеджера культурних проектів, а не автора-виконавця. За виключенням, коли саме ім'я виконавця виступає як проект і бренд, споживач орієнтується не на виконавця, а на модні бренди і кінцевий продукт, тому його не цікавить, яка команда (склад) здійснює проект, які, наприклад, конкретні виконавці пісні співатимуть в популярній групі. Головне, щоб група, як проект, певним чином звучала, виглядала, позиціонувалася, виступала в певному форматі, зберігала свою цільову аудиторію, тощо.

Цитована література до параграфу 2.4.

1. Басин Е. Я. Этика художника-человека. Басин Е. Я. Художник и творчество. Москва : Знание, 2008. С. 185-193.

2. Батищев Г. С. Введение в диалектику творчества. Санкт-Петербург : Изд. РХГИ, 1997. 464 с.
3. Бердяев Н. А. Самопознание. Опыт философской автобиографии. Ленинград : Лениздат, 1991. 398 с.
4. Гоцалюк С. Ю. Етичні кодекси у соціокультурній діяльності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. № 4. С. 31-36.
5. Гудова М. Ю. О некоторых актуальных проблемах этики арт-бизнеса. *Труды преподавателей кафедры эстетики, этики, теории и истории культуры : к 40-летию философского факультета*. Екатеринбург : Изд-во Урал ун-та, 2005. С. 23-28.
6. Дробницкий О. Г. Понятие морали: Историко-критический очерк. Москва : Наука, 1974. 388 с.
7. Нургалеева Л. В. Дихотомия статусной и внестатусной культуры в условиях развития сетевого общества. *Открытый междисциплинарный электронный журнал «Гуманитарная информатика»*. Выпуск 1. URL : <http://huminf.tsu.ru/e-jurnal/magazine/1/nurgalieva.htm>.
8. Шелонаев С. И. Технологии репутационного менеджмента: творческая элита. Санкт-Петербург : ООО «Книжный Дом», 2007. 212 с.
9. Шичанина Ю.В. От творца-субъекта к копирайтеру-модератору: трансформации феномена авторства в современной культуре. *Философия и культура*. 2013. № 6(66). С. 776-784.
10. Venturelli Sh. From the information economy to the creative economy: Moving Culture to the Center of International Public Policy. *GIA Reader*. 2000. № 12 (3). P.39. URL : <https://www.giarts.org/reader-12-3>.

РОЗДІЛ 3

ПРОФЕСІЙНІ ЗАВДАННЯ ФІЛОСОФІВ У КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЯХ

3.1. Участь філософів як ідеологів креативних індустрій у державотворенні

Важлива форма реалізації культуротворчої місії філософії – конструювання нових, модерних смислів. Виконання цього завдання на практиці виявляється пов'язаним із залученням філософів до ідеологічної діяльності, в тому числі, в сфері креативних індустрій. Останні так чи інакше спрямовані на впровадження у масові культурні практики певної ідеології, від філософської глибини якої залежить здатність забезпечити поступальність і сталість соціального розвитку певного суспільства.

На жаль, нерідко креативні індустрії підпорядковуються технократичним ідеологемам, спрямованим на обслуговування егоїстичних інтересів певних індивідів та їхніх груп, корпорацій, за рахунок маніпулювання суспільною свідомістю, використання слабкостей масового рядового споживача, просування різноманітних інформаційно-духовних продуктів часто-густо сумнівної якості. У цьому випадку технологізація та індустріалізація креативності, і справді, може перетворюватися на фактор витіснення філософії й відповідну духовно-культурну деградацію сучасного суспільства відповідно до сценарія, чудово описаного ще Т. Адорно [1; 7]. Щоб цього не трапилося, виявляється потрібним зворотній процес філософізації масових культурних практик. Тим самим, від професійних філософів очікується активна участь в діяльності з наповнення креативних індустрій відповідною філософськи визначеною, соціально значущою ідеологією.

«Ідеологія» (грец. «ιδεολογία»; від грец. «idea» – прообраз, ідея; та «logos» – слово, розум, вчення) – це соціально-філософська категорія для позначення систематизованого, теоретично обґрунтованого духовного

відображення об'єктивної реальності, сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на навколишню дійсність і самого себе, які сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні певних завдань практики. Отже, сутність ідеології, – іншими словами, – бути систематизованим теоретично обґрунтованим духовним підґрунтям практичної діяльності. І це в широкому сенсі. Якщо ж враховувати, що будь-яка сутність є внутрішня закономірність, а отже, специфічний взаємозв'язок, то у більш вузькому сенсі під сутністю ідеологічного феномена слід розуміти взаємозв'язок теорії та практики [5, с. 73-75].

Таке розуміння сутності й поняття феномена ідеології дає можливість на основі загальних рис суспільної свідомості визначити й основні істотні характеристики цього явища:

- 1) як і суспільна свідомість у цілому, ідеологія має ідеальний характер;
- 2) вторинний, похідний від суспільного буття, діяльності й практики характер ідеології;
- 3) ідеологія віддзеркалює об'єктивну реальність, практичну діяльність у систематизованій, теоретично обґрунтованій формі, насамперед, у вигляді ідей і поглядів;
- 4) аксіологічний, ціннісний характер ідеологічного явища, оскільки теоретично обґрунтовані ідеї та погляди, що його складають, сприймаються суб'єктом як правильні, потрібні й необхідні у вирішенні певних практичних завдань;
- 5) відносно самостійний характер ідеологічного явища, що виявляється, насамперед, в активному впливі його на навколишню дійсність, практику.

Виходячи з опису істотних характеристик феномена ідеології, беручи за основу зміст загальних функцій суспільної свідомості, можна виділити дві основні функції цього явища в суспільстві як соціальній системі (відтак і у креативних індустріях):

а) відображення об'єктивної реальності, практичної діяльності у систематизованій, теоретично обґрунтованій формі, насамперед, у вигляді ідей і поглядів (функція відображення);

б) активний вплив на навколишню дійсність, практику (функція активного впливу).

Крім двох основних функцій, ідеологія виконує:

1) інтегруючу функцію, оскільки у своїх межах інтегрує, об'єднує різноманітні форми теоретично обґрунтованого духовного відображення об'єктивної реальності, сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на дійсність, які сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні певних завдань практики;

2) регулюючу функцію, позаяк шляхом активного впливу на дійсність ідеологічний феномен координує різноманітні процеси практичної діяльності, що в ній відбуваються, виступаючи тим самим у ролі своєрідного «ідеального» регулятора-координатора практики;

3) організаційну функцію, оскільки вона виступає як своєрідний провідник реалізації завдання зі збереження суспільства, його перетворення, вдосконалення, тобто оптимальної організації суспільної життєдіяльності, практичне здійснення якої покладається на суб'єкта влади, який і керується у своїй діяльності теоретично обґрунтованою практичною свідомістю;

4) як сукупність теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на навколишню дійсність і самого себе, які сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні певних завдань практики, ідеологія мобілізує всі наявні життєдайні сили соціального суб'єкта, усю його творчу потугу на виконання поставлених перед ним практичних завдань, виконуючи тим самим мобілізаційну функцію.

Концептуалізуючи ідеологію як теоретично обґрунтовану практичну свідомість, доречно проводити її класифікацію за такими критеріями, як характер її прогресивності (ідеологія прогресивна, консервативна, реакційна), ступінь її науковості (відносно істинна ідеологія або наукова, ілюзорна

ідеологія чи ненаукова), форми суспільної свідомості (моральна ідеологія, релігійна, політична, правова, естетична, наукова).

Відповідно до викладеного, на підставі загального поняття діяльнісного явища, ідеологічну діяльність можна визначити як соціально-філософську категорію, яка позначає особливу духовну форму активного ставлення до об'єктивного світу з метою його перетворення, формування сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на навколишню дійсність, які сприймаються як правильні й потрібні у вирішенні певних завдань практики.

Ідеологічна діяльність має всі ознаки, що властиві діяльності взагалі (наявність активно діючого, наділеного свідомістю і волею суб'єкта, а також об'єктивний, усвідомлений, цілеспрямований характер тощо). Разом з тим ідеологічна діяльність володіє певною специфікою, своїми визначальними рисами:

1) ідеологічна діяльність постає як духовний спосіб активного ставлення до навколишнього об'єктивного світу, що полягає у створенні, розповсюдженні, засвоєнні ідеальних форм, передусім, у вигляді ідей та поглядів;

2) має практичне духовне спрямування, тобто постає саме як формування сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на дійсність, які сприймаються як правильні й потрібні у вирішенні певних завдань соціальної практики;

3) пов'язана з формуванням, створенням ідеології, тобто сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на навколишню дійсність, які сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні певних завдань практики: «результатом ідеологічної діяльності є ідеологія» [3, с. 89];

4) розгортається в історичному просторі-часі як серія послідовних етапів-діянь, а саме: створення відповідних ідей та поглядів (перший етап), їх поширення (другий), а також засвоєння цих ідеальних форм (третій). При цьому слід підкреслити, що саме на останньому етапі, пов'язаному з

критичним засвоєнням цих духовних форм-конструкцій, може з'явитися, народитися, сформуватися самотутня повноцінна ідеологія;

5) у якості об'єктивного підґрунтя ідеологічної діяльності завжди виступають певні потреби, повноцінне задоволення яких можливе лише за допомогою колективних, розумових людських зусиль;

6) має особливого первинного суб'єкта – ідеолога, який і вирішує завдання усвідомлення спільності потреб для певного колективу, соціальної групи, визначення цілей, шляхів та засобів їх реалізації, досягнення необхідного рівня духовної, ідейної, розумової єдності.

Незважаючи на широкий вжиток як у суспільно-політичному житті, так і наукових дослідженнях, поняття «ідеолог» не отримало належного понятійного визначення у довідковій літературі. Його чомусь обходять своєю увагою практично всі філософські, політологічні, правові та інші словники й енциклопедії. Лише деякі поодинокі видання фіксують самотійний понятійно-категоріальний статус цього поняття. В них, зокрема, під ідеологами розуміються окремі особистості, особливі групи людей, які здійснюють розробку ідей, поглядів, теорій, що відображають соціальне буття, місце та роль даного суспільного класу або іншої соціальної групи в існуючій системі суспільних відносин, і які обґрунтовують необхідність її збереження або заміни, впливаючи з цією метою на свідомість об'єкта [3, с. 86-87; 4]. Беручи за основу зазначену мисленнєву конструкцію, орієнтуючись на розуміння ідеології та ідеологічного діяльнісного явища, цілком можливо визначити «ідеолога» як соціально-філософську категорію для позначення особливої групи людей та окремих осіб, залучених до її складу, які здійснюють розробку, формування сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на дійсність, що сприймаються як правильні й потрібні у вирішенні певних завдань практики, впливаючи при цьому на свідомість об'єкта.

Дослідники свідчать, що концептуально поняття «суб'єкт ідеологічної діяльності» дещо ширше ніж поняття «ідеолог»: вони не завжди співпадають за своїм об'ємом [2, с. 32]. І ці думки цілком правомірні, оскільки з

розширенням діяльності ідеолога все більша кількість його соціального оточення, людей, соціальних груп, до яких ці люди включені, поділяють його думки, ідеї, погляди, тобто активно включаються у процес ідеологічної діяльності, стаючи тим самим потенційним носієм ідеології, співучасником творення повноцінного ідеологічного феномена.

У зв'язку з цим окремі автори, намагаючись досягнути складну природу носія ідеології, особливості активної сторони ідеологічного діяльнісного явища вводять у мисленнєві конструкції суб'єкта ідеології наявність двох основних компонентів: ідейно-генеруючого та ідеолого-формуючого [6, с. 132-133]. Якщо під першим, ідейно-генеруючим компонентом суб'єкта ідеології, розуміється основна частина конкретно-історичної соціальної групи (наприклад, «креативного класу» або «інтелігенції»), – та її частина, що виступає найбільш стійким носієм певної системи духовних цінностей та групових інтересів, то під другим – інтелектуальна частина соціальної групи, що являє собою особливу підгрупу або ж специфічну групу людей, які здійснюють систематизацію, обґрунтування ідей, поглядів і теорій, що відображають суспільне буття, місце і роль певної конкретно-історичної соціальної групи в існуючій системі суспільних відносин та обґрунтовують необхідність її збереження або зміни. Як бачимо, за своїм внутрішнім змістом ідеолого-формуючий компонент носія ідеології наближається до поняття ідеолога, суб'єкта ідеологічної діяльності. Такий компонент, у свою чергу, може поділятися, за думкою представників цієї теоретичної моделі, ще на декілька досить специфічних категорій [6, с. 134], що зайвий раз свідчить про складність його природи, активної сторони ідеологічного діяльнісного феномена.

Не заперечуючи в цілому проти можливості існування описаної моделі ідейно-генеруючого та ідеолого-формуючого компонентів суб'єкта ідеології, наголосимо, що відповідно до цілісного розуміння ідеологічної діяльності як складної системи, яка має свою внутрішню організацію, необхідна чіткість теоретичної конструкції, бачення й об'єкта такої діяльності.

У якості об'єкта ідеологічної діяльності, як уявляється, виступає, насамперед, усе суспільство в цілому, суспільна свідомість, суспільні класи, інші соціальні групи й люди, які включені до них, на свідомість яких впливає суб'єкт – ідеолог як духовний творець-конструктор смислів, тобто ідеального змісту тих чи інших текстів, розуміння практичного призначення ідеальних моделей, ідей та концептів у контексті наявної або тільки-но створюваної культури. До речі, відмінною рисою об'єкта ідеологічної діяльності є те, що він одночасно виступає у ролі суб'єкта такої діяльності. І сам наявний результат ідеологічної діяльності, форми його прояву часто постають як результативна сума, своєрідний резюмуючий підсумок взаємодії у системі «суб'єкт-об'єкт-суб'єкт». Йдеться, перш за все, про наявність дії закону заперечення заперечення, прояви якого у сфері свідомості, безумовно, мають вельми складний характер. Напевно, це пов'язано з тим, що «...об'єкт, постаючи як система, що саморозвивається, у конкретний момент представлений декількома поколіннями, кожне з яких зазнає ідеологічний вплив, із однієї сторони, так би мовити, за горизонталю, а з іншої – за вертикалю, з боку попередніх поколінь, що виховують спадкоємців, які здійснюють передачу їм накопиченого соціального досвіду, своєї ідеології. Критично ставлячись до інформації, що впливає на нього, перероблюючи її на основі свідомості, що формується, перевіряючи істинність отриманих знань на практиці, кожне покоління несе їх у собі, так би мовити, у діалектично знятому вигляді. Тут складно визначити, що є результатом виробництва ідей, а що результатом споживання. Ці процеси не існують у чистому вигляді. Вони нерозривно зв'язані один із іншим, утворюючи протилежні взаємопов'язані сторони ідеологічної діяльності, що виступає як діалектично суперечливий процес вироблення ідеології...» [2, с. 33].

Беручи участь у генеруванні нових соціально значущих смислів, пошуку шляхів і форм їх ідеологічної адаптації для відтворення у масових культурних практиках, філософи виявляються залучені до державотворчої діяльності, державотворення – процесу створення якісно нової держави. Так чи інакше,

вони забезпечують легітимізацію або існуючого державного ладу або проекти і програми його зміни. Кіноіндустрія, арт-медіа, підприємства у сфері дозвілля та інші інституції креативного сектору економіки – всі вони виявляються провідниками певних світоглядних ідеалів, на підґрунті яких здійснюється оцінка наявної системи суспільно-державних відносин. Тому для професійних філософів, зайнятих ідеологічною діяльністю, у тому числі і у сфері креативних індустрій, виявляється важливим розуміння істотних характеристик ідеологічно-державотворчої діяльності.

Під ідеологічно-державотворчою діяльністю розуміємо соціально-філософську категорію для позначення духовної форми активного ставлення до об'єктивного соціального світу з метою його перетворення, формування сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на державно-політичне буття, які сприймаються як правильні й потрібні у вирішенні практичних завдань зі створення якісно нової держави [5, с. 104].

Першою ознакою такої діяльності слід назвати те, що вона постає як духовний спосіб активного відношення до навколишнього об'єктивного світу, насамперед, до державно-політичної його сфери, що полягає у створенні, поширенні, засвоєнні ідеальних форм, передусім, у вигляді ідей та поглядів.

Другою ознакою виступає те, що вона (ця діяльність) має державотворче духовне спрямування, тобто постає саме як формування сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на державно-політичне буття, які сприймаються як правильні й потрібні у вирішенні практичних завдань зі створення якісно нової держави.

Третя ознака ідеологічно-державотворчої діяльності стосується мети останньої, що пов'язана з формуванням, створенням ідеології державотворення, тобто сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на державно-політичне буття, які сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні практичних завдань зі створення якісно нової держави.

Четверта ознака ідеологічно-державотворчої діяльності пов'язана з тим, що остання розгортається в історичному просторі-часі як серія послідовних

етапів-діянь, а саме: створення відповідних ідей та поглядів – перший етап, їх поширення – другий етап, а також засвоєння цих ідеальних форм – третій, відповідно. При цьому саме на етапі критичного засвоєння цих духовних форм-конструкцій може сформуватися самобутня повноцінна ідеологія державотворення.

І, нарешті, п'ятою ознакою ідеологічно-державотворчої діяльності виступає те, що в ній (цій діяльності) із необхідністю виокремлюється її особливий первинний суб'єкт – ідеолог, який і вирішує завдання усвідомлення спільності потреб для певного суспільного класу, соціальної групи, суспільства в цілому у державотворчому процесі, а також державних потреб загалом, визначення цілей, шляхів та засобів їх реалізації у питаннях державного будівництва, досягнення необхідного рівня духовної, ідейної єдності у процесі державотворення.

У цьому контексті доречно визначити поняття «ідеолог державотворення» як соціально-філософську категорію для позначення особливої групи людей та окремих осіб, що входять до її складу, які здійснюють розробку, формування сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на державно-політичне буття, що сприймаються як правильні й потрібні у вирішенні практичних завдань зі створення якісно нової держави, впливаючи при цьому на свідомість об'єкта.

Отже, під об'єктом ідеологічної діяльності, зокрема, в креативних індустріях, слід розуміти все політично-організоване суспільство в цілому, суспільну свідомість, передусім, політичну й правову її форми, суспільні класи, інші соціальні групи, людей, які включені до них і є учасниками державно-політичного життя, на свідомість яких впливає відповідний суб'єкт – державотворчий ідеолог.

На сучасному етапі провідне завдання ідеологічно-державотворчої діяльності українських філософів у креативних індустріях – відтворення прогресивно-орієнтованої ідеології державотворення в масових культурних практиках, наповнюючи останні загальнозначущими соціальними цінностями,

сприяючи формуванню громадянського суспільства та соціальної, правової, демократичної держави. Вирішуючи таке завдання, професійні філософи виступають творцем, генератором, конструктором державотворчих смислів, що здатні суттєво змінити, оптимізувати, оновити життєдіяльність держави й суспільства, покращити життя народу України.

Цитована література до параграфа 3.1.

1. Адорно Т. Теорія естетики / пер. з нім. П. Таращук. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 518 с.
2. Воловик В.И. Идеологическая деятельность: диалектика традиций и новаторства : монография. Москва : Академия общественных наук, 1990. 211 с.
3. Воловик В.И. Философия истории : курс лекций [для студ. вузов]. Запорожье : Запоріжжя, 1995. 152 с.
4. Идеологи. *Краткий философский словарь* / ред.-составители В.И. Воловик, Г.В. Воловик. Запорожье : Просвіта, 2004. С. 42.
5. Краснокутський О.В. Взаємозв'язок політичної та правової свідомості: проблема формування ідеології державотворення : монографія. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2014. 428 с.
6. Таран В.О. Ідеологія перехідного суспільства: (соціально-філософський аналіз ідеологічного процесу в пострадянській Україні) : монографія. Запоріжжя : ЗЮІ МВС України, 2000. 316 с.
7. Хоркхаймер М., Адорно Т. В. Диалектика Просвещения: Философские фрагменты. Москва : Медиум, 1997. 310 с.

3.2. Критичне мислення в умовах інформаційного суспільства

Мислення завжди було і залишається засобом освоєння реальності, але початок цифрової революції ускладнив цей процес. Значно збільшилась кількість інформації та посилився її обіг. Стало складно контролювати якість повідомлень і доброчесність їх передавачів. А. Коверський зазначає: «Світ для окремої людини наблизився в усіх глобальних проявах. Отримання інформації

стало миттєвим, багатогалузевим, багаторівневим» [4, с. 12]. Парадоксально, але, породжені підйомом креативної думки, миттєвість і близькість у передачі та одержанні інформації унеможливлюють ефективне оперування даними, що, у свою чергу, гальмує подальший процес реалізації потенціалу креативності. Тривожну картину доповнює М. Шпітцер, який встановив згубний вплив цифрових пристроїв на людину, які на його думку викликають залежність на рівні з алкоголем і наркотиками. Людина потрапляє в оточення заміників мислення, які роблять її прив'язаною до технічних засобів і призводять до значного погіршення розумових здібностей – цифрової деменції.

Паралельно у людини з'явився неприродний конкурент у сфері мислення, якого вона створила самотійно. Ю. Харарі задається слушним питанням: «Якщо і коли комп'ютерні програми перевершать нас інтелектом і міццю, чи не повинні ми будемо цінувати їх вище, ніж цінуємо людей? Чи буде допустимо, наприклад, щоб штучний інтелект експлуатував людей та навіть вбивав їх заради своїх потреб та бажань?» [5, с. 119]. За цих умов однією з провідних передумов сталого соціального розвитку, в тому числі, за допомогою креативних індустрій, стає відповідний розвиток здатності людини мислити самотійно, а, значить, критично.

Що таке критичне мислення і чому воно корисне в інформаційному суспільстві? Спираючись на багатогранність предмету дослідження, А. Конверський стверджує, що: «Критичне мислення – це усвідомлене відношення до процесу міркування, яке передбачає вміння будувати доведення, спростування, вміння висувати гіпотези, проводити аналогії, нарешті, знаходити помилки у своїх та чужих міркуваннях» [4, с. 17]. Фактично це повернення до позиції Р. Декарта «*Cogito ergo sum*», але з акцентом на вміння людини мислячої кидати виклик світу ілюзій, вимагати доведення представленої картини буття та відстоювати власну точку зору.

Інформаційне суспільство породило нові напрямки суб'єкт-об'єктного впливу на його членів. Їх розмаїття простягається від маніпуляції потребами споживачів у рекламі до різного роду фінансових злочинів, які ґрунтуються на

використанні персональних даних українців. Інформація стала реальною зброєю, за допомогою якої можна створити та зруйнувати життя людини. Долучення до її використання потребує критичного мислення та належного впорядкування.

Так, один із провідних дослідників цього типу мислення Т. Чатфілд сформулював *метод перевірки істинності повідомлень* [6, с. 250], який презентував як практичний механізм розв'язання проблем у подібних випадках. На його думку кожна людина перед реагуванням на будь-яку звістку із зовнішнього світу має задати собі сім питань:

- 1) яку мету переслідує публікація даної інформації?
- 2) що знають і чого не знають автори даного джерела інформації?
- 3) чи були підтверджені або спростовані ці заяви в іншому місці?
- 4) як перевірити дані відомості, щоб було більше інформації?
- 5) тут задіяне логічне мислення чи щось інше?
- 6) якщо логіка присутня, то якого вона типу та якості?
- 7) якщо логіка відсутня, то що її замінює і чому?

В підсумку можна дійти до висновку, наскільки надана інформація є надійною та які основні та додаткові змісти вона може нести. Зауважимо, що будь-який зовнішній вплив на людину моментально викликає емоційну реакцію, тому вкрай важливо визначити суб'єкта, який отримає позитивні результати від ваших дій після відпрацювання отриманих відомостей.

Складність пізнання навколишнього світу породжує, на думку Т. Чатфілда, евристики, які полегшують прийняття рішень в умовах постійного інформаційного навантаження людини. Водночас ці самі евристики можуть завести людину у глухий кут, оскільки не мають належної гнучкості в оцінці отриманих повідомлень. З урахуванням неоднозначної ефективності їх використання назвемо їх похибками пізнання навколишнього світу.

Для початку сюди варто віднести **похибку афекту**, яка відображається у емоційній реакції на інформацію, що містить характерне позитивне або

негативне забарвлення та не передбачає належної перевірки логічним шляхом. Ця прогалина у прийнятті рішень активно експлуатується в рекламі, спрямованій на підживлення споживацьких настроїв у суспільстві. Г. Сімуканова досліджує механізм універсалізації подібного впливу, який сприяє руйнації основних засад усвідомленого життя за рахунок апелювання до людських почуттів [10]. Вона описує загрозливе розповсюдження сфери спокуси, в якій синтезуються образи влади, грошей та заборонених бажань у вигляді єдиного вектору можливого існування. З'являється неосвічена антисоціальна людина, яка більш податлива до маніпулятивного впливу.

Крім того, згадаємо **похибку довіри повторюваності**. Вона полягає у тому, що подія, яка найбільш часто повторюється (швидше, пригадується) у житті людини і вважається найбільш вірогідною у найближчому майбутньому. Природа цієї похибки у стародавніх містичних ритуалах, які засновані на повторях та допомагали людині відчути єдність зі світом.

Варто звернути увагу на небезпеку подібної репетитивності у суспільному житті. І. Карівець наголошує: «Повторення саме тому є «серйозною проблемою», бо воно набуває майже трансцендентального характеру, а це означає, що апріорно люди налаштовані на повторення певних дій, станів, практик тощо, з метою підтримання своєї життєдіяльності. Тому, будучи майже трансцендентальним, повторення залишається латентним і не експлікованим до кінця» [3, с. 180]. Це неусвідомлений стан веде людину до темпоральної маргінальності, коли вона стає заручником зациклення сценарію життєдіяльності без можливості реалізації нагальних потреб і бажань.

До того ж, неможливо оминати увагою **похибку прив'язки** до відомої та достовірної інформації щодо оцінки потенціалу реалізації тих чи інших подій. Ця похибка також залежить від характеру взаємодії «людина – світ». Задля створення зрозумілої картини світобудови людині завжди потрібна точка опори та відліку власного сценарію життя. Зазвичай раніше подібного роду підґрунтям виступав для людини Бог. Пізніше, цю «роль» перетягнули на

себе особи, які займають у суспільстві провідні позиції та мають статус візіонерів.

Спробуємо знайти пояснення впливу візіонерів та їх інформаційних повідомлень. Х.- Г. Гадамер показував наступний зв'язок: «І подібно тому як ми віримо повідомленням нашого кореспондента, тому що він був безпосереднім свідком подій або взагалі краще знає про них, – точно також для нас завжди принципово відкрита можливість того, що отриманий текст знає справу краще, ніж допускає наша власна попередня точка зору» [1, с. 323]. Тобто орієнтир на більш досвідчену людину або авторитетне джерело в цій сфері дає можливість сподіватись на краще в невідомому. Проте «сподівання на Іншого» є суперечливим вибором людиною перспективи життєдіяльності, оскільки фактично фіксує відхилення від головної мети – власного благополуччя.

Останньою варто вказати **похибку репрезентативності**, яка спирається на правдоподібність розповіді та минулий досвід людини при організації життя в суспільстві та поза ним. Джерелом цієї похибки є узагальнення досвіду, яке відображається у ментальному стереотипі.

Досліджуючи природу його утворення, Р. Додонов зазначає: «Ментальні стереотипи і установки виникають як в процесі безпосередньої міжетнічної взаємодії (комунікації), так і на неорганізованих формах передачі інформації (слухи, анекдоти, приказки), часто – на забобонах та упередженнях, які сягають корінням у історичне минуле, ретранслюючись через фольклор і образи мистецтва» [2, с. 160]. Ці стереотипи виступають ретрансляторами зразків схваленої активності, призначених для полегшення життя людини у суспільстві. Проте доволі часто вони приводять до хибних висновків у складних та унікальних ситуаціях, якщо не використовувати логіку та критичне мислення.

Відповідно, простіше не означає краще. Утворені шаблони поведінки та позамисленнєвої активності дозволяють людині швидше реагувати на зміни у навколишньому світі. Але світ не є шаблонним. Він потребує гнучкості та

осмисленості задля організації існування людини на більш тривалий період, ніж «тут і зараз».

У підсумку зазначимо, що критичне мислення – це не данина моді у часи глобального походу за славою у мережеві ЗМІ, а засіб для побудови цілісної та зрозумілої картини життєдіяльності в умовах хаосу конкуренції за своє місце в ілюзорних конструкціях цифрового світу. На нашу думку варто дотримуватись позиції А. Коверського, який бачить у критичному мисленні *усвідомлене становлення до міркування*. Для цього необхідно протиставляти чіткі логічні конструкції інформаційно-маніпулятивним викликам, що підтримувало б об'єктивне відображення навколишнього світу.

Задля пришвидшення реакцій на зміни людині властиво створювати шаблони мислення. Всі вони дотичні до мистецтва колективного співбуття та базуються переважно на міфологічних образах та релігійних ритуалах, об'єднуючи людей на напівсвідомому рівні. У такому разі потенціалом для усвідомленого життя є всебічна підтримка практики побудови аргументованої точки зору на події у світі, а також формування обізнаності у переконанні за допомогою прийомів риторичного впливу.

Аргументація є основою доведення своєї позиції в процесі дискусії. Це переконання об'єкта комунікаційного впливу в прийнятті інформації за допомогою послідовного викладення передумов і формулювання висновків. Власне доведення, на думку А. Конверського, містить три складові частини: «Теза, аргумент, демонстрація» [4, с. 243]. При цьому він деталізує бачення **аргументу** як думки, яка підкріплює позицію автора. Крім того, демонстрація по суті виступає умовиводом, який пов'язує між собою тезу та аргумент. Тобто ми бачимо базову структуру відстоювання своєї точки зору, яка може різнитись в залежності від ситуації та майстерності учасників обміну знаннями про навколишній світ і життя у ньому.

Розглядаючи аргументацію, звернемо увагу на два її основоположні напрямки, які різняться обов'язковістю доведення. А. Конверський побачив їх так: «...біля витоків примусовості в «достовірності» знаходяться правила та

закони логіки, а примусовість в «аподиктичності» визначають закони природи» [4, с. 239]. Незважаючи на те, що людство всіляко намагається сперечатись із законами природи, вони продовжують зберігати свою однозначність. Отже, зосередимо нашу увагу на першому напрямку.

Аргумент має чітку структуру, яка складається з передумов (тез), підкріплюючих прикладів та умовиводів. Проте для того, щоб краще зрозуміти його структуру, варто почати не з конструювання, а з пошуку у тексті. Спираючись на здобутки Т. Чатфілда [6], визначимо основні *кроки пошуку аргументу*:

- 1) використаємо принцип неупередженості, оскільки наші суб'єктивні вподобання можуть заважати встановленню логіки наданої інформації;
- 2) знайдемо підсумковий висновок, що містить мету, яку бажає донести до нас автор;
- 3) визначимо передумови, які висунуті на підтримку умовиводу, ігноруючи емоційні вирази та повтори;
- 4) звернемо увагу на наявність прикладів, якими зазвичай підкріплюють аргументи задля більшої переконливості.

Сер В. Черчилль надзвичайно добре доводив свою точку зору аудиторії. Звернімо увагу на одну з його промов: «Соціалісти – що найменш ті, хто відносять себе до радикалів і революціонерів, – дуже любляють повторювати, що вони відроджують принципи ранішнього християнства. *Вони вважали себе християнами від політики*, хоча, судячи з манери спілкування та по тій атмосфері заздрощів, яка панує в їх рядах, не можна сказати, що вони так ретельно працюють над вченням засновника християнства, як самі про це заявляють.

Між соціалістами ранньохристиянського часу та тим, кого Віктор Грейсон (член парламенту Великобританії) вважає своїм апостолом, є одна суттєва різниця: в основі соціалізму перших християн була ідея «*Все моє – твоє*», тоді як в основі соціалізму Грейсона покладена ідея «*Було ваше – стало наше*».

І я не боюся заявити, що ні один політичний рух ніколи не зможе реально допомогти народу, якщо його представники будуть *переповненні злобою та заздрістю*, як теперішні соціалісти-радикали» [8, с. 69]. Поруч із красою і емоційністю у цієї промови є і чітка аргументація.

Використовуючи метод реконструкції аргументу Т. Чатфілда, визначимо: В. Черчилль хотів довести, що радикальні соціалісти не можуть допомогти британському народу. Тобто це і є **умовивід**, до якого він веде свої слухачів. Задля досягнення успіху він формулює **передумову**, за якою радикальні соціалісти не є послідовниками ранішнього християнства.

Водночас оратор підкріплює свою позицію **прикладом**, в якому зауважує, що Віктор Грейсон (член парламенту Великобританії) викривляє ідеї християнства. Він використовує замість них заклики насильницького перерозподілу власності. У цьому випадку бачимо зразок яскравого доведення свої позиції за рахунок чіткої логіки та яскравих аналогій, які дезавуюють позицію опонента.

Перейдемо від аналізу чужих думок до формування власних дедуктивних аргументів. Звернімось до їх будови. На думку Т. Чатфілда, цей тип аргументу складається з двох передумов та умовиводу [6]. Розглянемо приклад:

Передумова 1. Пурпурних крокодилів не існує.

Передумова 2. Ця тварина пурпурного кольору.

Умовивід. Отже, це не крокодил.

Важливою ознакою дедуктивного аргументу є сходження від загального до конкретного та валідність (обґрунтованість). При цьому варто зазначити, що цей варіант доведення не обов'язково має відображати дійсність. Так, даний дедуктивний аргумент повертає нас до творчості Георгія Данелія і також має валідність:

Передумова 1. Всі чатланє живуть на планеті Плюк.

Передумова 2. Я чатланін.

Умовивід. Відповідно, я живу на планеті Плюк.

Використання дедукції передбачає виконання попередньої роботи з формування тверджень про те, як влаштований світ. Для подібної розробки необхідна індукція, яка є методом логічного мислення, що передбачає узагальнення наявного досвіду та екстраполяцію його на перспективу. В індуктивному умовиводі висновок є інструментом розвитку та розширення передумов.

Приклад індуктивного аргументу:

Передумова. Жінка ніколи не була президентом України.

Висновок. Відтак, наступним президентом України майже точно буде чоловік.

Індуктивний аргумент не може бути валідним так, як це властиво тільки дедуктивному аргументу. При подібній оцінці настання подій треба розуміти, що конкретний сценарій є менш імовірним, а у загального сценарію є більше шансів, щоб бути реалізованим на практиці.

Для того, щоб наведений приклад індуктивного аргументу мав більшу вірогідність, він повинен звучати наступним чином:

Передумова. Жінка ніколи не була президентом України.

Умовивід. Часи змінюються, Україна крокує до Європи і коли-небудь жінка обов'язково займе цю посаду.

З наведеної інформації можна зробити висновок, що найбільш вірогідним варіантом розвитку подій є той, який охоплює більшу перспективу, що висвітлюється у цьому прикладі. Разом з цим достовірність індуктивного аргументу завжди залишається умовною.

Говорячи про аргумент, варто підкреслити його унікальність. Він також має дзеркальну логічну конструкцію, яка називається поясненням. На відміну від аргументу, пояснення є апіорно істинним і використовується для тлумачення цієї істини іншим суб'єктам пізнання.

Як і аргумент, цей вид логічного обґрунтування також має свою структуру. А. Конверський зазначає: «До складу пояснення входить «пояснююче» (лат. експлананс) і «пояснюване» (лат. експланандум).

Експлананс включає закони науки, закони соціуму, факти, які відображають істинний стан речей. Експланандум – представляє сукупність положень, які потрібно пояснити, власне підвести під закон, під загальновизнане фактологічне положення, яке набуло ознак аксіоматичності» [4, с. 270]. Пояснення виступає важливим інструментом розповсюдження знань і застосовується для розширення кругозору у всіх сферах людського життя.

На відміну від попередніх інструментів доведення, пояснення не має ні валідності, ні вірогідності. Це розповідь, в якій тлумачиться точка зору. Характерною особливістю пояснення є виокремлене та спрямоване бажання автора переконати адресата у істинності своїх слів. Незважаючи на те, що його відносять до видів логічного обґрунтування, зазвичай при поясненні відбувається поєднання логіки з риторичними прийомами для більшого охоплення аудиторії та кращої переконливості для всіх споживачів інформації.

Розповідь про аргументацію не буде повною без спростування, на якому базується встановлення істини. Воно, за великим рахунком, є синонімом вдалої критики. Яскравими прикладами ефективного застосування критики є роботи А.Х. Аль-Газалі «Спростування позицій філософів», Г.В.Ф. Гегеля «Про сутність філософської критики», Ф. Енгельса «Анти-Дюринг», а також маса філософських диспутів, які відбуваються і сьогодні у пошуках істинного бачення буття.

Для успішності критики необхідно враховувати її чітку спрямованість. А. Конверський наполягає: «Як і доведення, так і спростування має свої види: спростування тези; спростування аргументів, спростування демонстрації» [4, с. 258]. Аргумент як центр даної конструкції є найбільш привабливим об'єктом для критики, тому що власне на ньому будується каркас обґрунтування. Отже, аргументи повинні бути вивірені на предмет стійкості авторської позиції в процесі обміну точками зору та формування загальної лінії діалогу.

У підсумку цієї частини роботи необхідно зазначити, що аргумент є ваговою складовою критичного мислення, яка допомагає доводити свою

точку зору опонентам, а також чекати на подібну активність від них. Серед «озброєнь» авторської позиції були виокремлені дедуктивний аргумент, індуктивний аргумент, пояснення та спростування, володіння якими робить людину підготовленою до життя в інформаційному суспільстві та до належної відповіді на всі його виклики. Говорячи про спростування, справедливо сказати, що воно може бути спрямоване як на зміст інформації, так і на її автора. Саме тому необхідно володіти не тільки логікою аргументації в процесі відстоювання своєї позиції, а й риторичними прийомами, які можуть її прикрасити та захистити.

У часи інформаційного анархізму та цифрової деменції, риторика закріпилась у суспільній свідомості як забута грецька розвага, яка пішла у небуття разом з героями Еллади. Остаточна девальвація цього виду мистецтва відбулась під час передвиборчих дебатів Дж. Байдена та Д. Трампа, які майже повністю були побудовані на особистих образах.

Разом із цим, риторика є розширеним полем відстоювання своєї точки зору в рамках будь-яких дискусій. Якщо К.Ф. Клаузевіц бачив війну як політику, яка здійснюється іншими засобами, то риторика – це війна, що реалізується за допомогою слова.

Давайте розберемось, чому так відбувається. А. Конверський зазначає: «Риторика – це вид аргументації, який формує переконання засобами мовленнєвого впливу із доречним застосуванням прийомів та процедур логіки» [4, с. 315]. Тобто сила подібного доведення у поєднанні логіки і красномовства, емоційного та раціонального обґрунтування позиції автора. Такий симбіоз дозволяє зробити аргументацію максимально ефективною.

Спираючись на бачення риторики А. Конверським [4] створимо таблицю, яка відображає практичні напрямки діяльності в цій сфері (Таб.14.1).

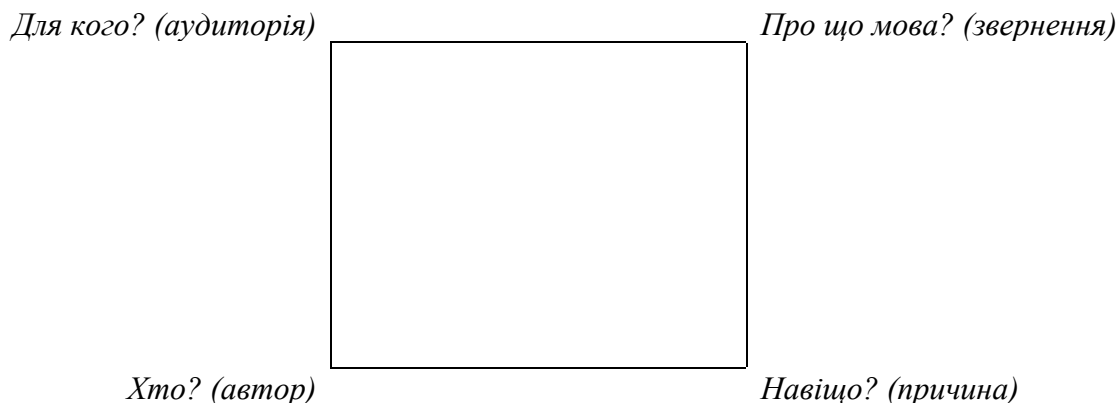
Основні стадії активності оратора

<i>Інвенція</i>	Креативний підхід до підготовки майбутньої промови
<i>Диспозиція</i>	Логічне структурування матеріалу та формулювання цілісної позиції автора
<i>Елокуція</i>	Оформлення промови за рахунок поєднання чіткості та краси тексту
<i>Меморія</i>	Оптимальне запам'ятовування промови
<i>Акція</i>	Виголошення промови оратором

У роботі зі словом важлива не тільки підготовка до промови, але й власне сам її текст. Ідеться не лише про естетичність виступу, але і його логіку. Задля визначення структури промови необхідно використовувати конструкцію, яка має назву риторичний квадрат (Мал. 14.1).

Рис.14.1

Схема риторичного квадрату

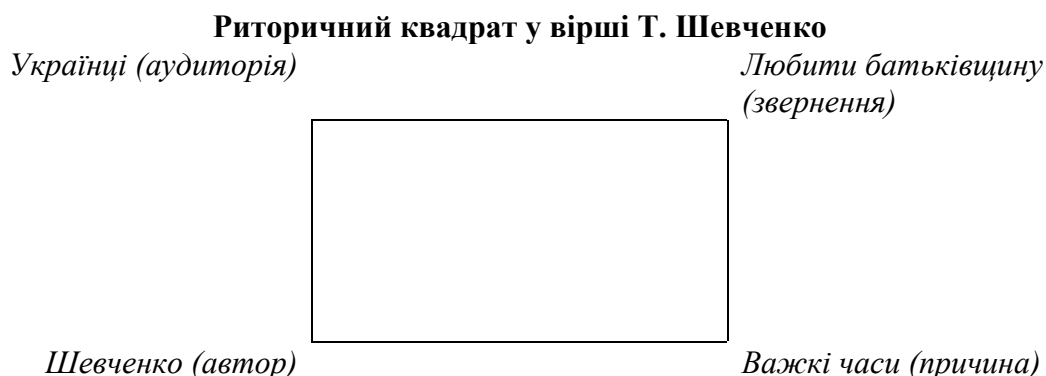
Риторичний квадрат призначено для конструювання наративу інформаційного повідомлення. Знання основних дійових осіб та лінії розповіді допомагає підібрати потрібні аргументи та риторичні засоби впливу на аудиторію, а також поєднати їх у процесі налагодження взаємозв'язку «автор – адресат».

Розберемо в якості прикладу уривок вірша Т. Шевченко із циклу «У казематі»:

«Свою Україну любіть,
Любіть її... Бо время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї господа моліть» [7, с. 299].

У цьому творі великий поет і голос нації не вказав адресата свого звернення, але із тексту зрозуміло, що він спрямовує свої рядки до українців, закликаючи їх до патріотизму. При цьому, словосполучення «своя Україна» є орієнтиром на небайдужість до рідного краю та на самоідентифікацію, яка виступає складовою національного світогляду. В цілому, конструкцію наведеної частини твору поета можна представити наступним чином (Мал.14.2):

Рис.14.2

Розібравшись із процесуальним та сценарним компонентами риторичної аргументації, подивимось на змістовне наповнення тексту та прийоми, які допомагають переконати адресата не тільки логікою, а й за допомогою емоцій. Т.Чатфілд пропонує такі універсальні прийоми, які значно збагачують текст і роблять його вплив більш дієвим [6]:

Гіперболізація – риторичний прийом для збільшення значення предмету опису. Емоційне посилення опису метафорами та яскравими прикметниками акцентує увагу на тому, що хоче донести автор тексту. Гіперболізація є предтеchoю явища «Wow-ефект», яке значно розповсюдилось у суспільстві споживання.

Мова діалогу – риторичний прийом, який дозволяє створити відчуття долучення до спільної справи та діалогу щодо неї. Вперше, почав використовуватись у релігійних проповідях у форматі «питання – відповідь», а після розповсюдився у масовій культурі та побутовому діалозі. Цей прийом дозволяє тримати увагу аудиторії за рахунок природної схильності людини до пізнання та розуміння навколишнього світу.

Надмірне узагальнення – риторичний прийом, який містить заяву про більш великий охопит впливу об'єкта опису, ніж він є насправді. Даний прийом базується на індуктивній екстраполяції, в якій властивості одного предмету переносяться на сукупність інших, що значно полегшує пояснення фактів, але паралельно може бути предметом свідомої або несвідомої маніпуляції на користь автора чи третіх осіб.

Екстраполяція історичних подій – риторичний прийом, який передбачає пошук та застосування аналогій з минулого. У житті кожної нації є вагомі історичні події, до яких часто повертаються оратори задля підкреслення важливості теперішнього стану справ, формування асоціативного ряду дійових осіб та потрібних висновків. В українській історії є багато героїчних сторінок, таких як битва під Маківкою, битва під Крутами, Революція Гідності, які завжди будуть підкреслювати мужність українського народу та слугувати дороговказом для нащадків. Їх використовують і будуть використовувати у своїх промовах публічні діячі для активізації аудиторії.

Повернемось до тези, що риторика – це війна, а на війні згодиться вся наявна «зброя». Д. Хелперн [9] виділяє цілий комплекс маніпулятивних риторичних прийомів, які знаходяться на межі прийняттого та впливають на розгляд ситуації отримувачем інформації. Звернемось до найбільш часто вживаних із них.

Як продовження надмірного узагальнення часто використовується апелювання до загального схвалення позиції доповідача. Безумовно життєдайною властивістю людини є вміння пристосовуватись до настроїв більшості. М. Каган підкреслював у своїх роботах, що для більшості людей

істина вартує набагато дешевше за життя. Якщо промовець аргументує свою позицію згодою більшості, то він ставить свого опонента на межу фактичного виживання, оскільки умовно він має боротись один проти всіх.

Зміна предмету обговорення та перехід на розгляд аксіом і цінностей вищого ґатунку. Прирівнявши своє твердження до будь-якого аподиктичного положення, можна екстраполювати його однозначність на свою авторську позицію. Як приклад, наведемо вислів: «Це просто як двічі два». Орієнтуючись на максимум Вільяма з Оккама, більшість наших сучасників не схильні ускладнювати аналіз ситуації, але спробувати розшукати всі мотиви опонента все ж таки варто.

Критика особистості опонента, а не проблеми. Варто звернути увагу, що даний прийом буває декількох видів: припущення про хворобу опонента, порівняння з нечистоплотною твариною, паралелі з антигероями, такими, як А. Гітлер, І. Сталін, М. Кадаффі, В. Янукович. На противагу можна навести *апелювання до авторитетів* для суб'єкта звернення. Як приклад, В. Черчилль, Б. Обама, С. Джобс, І. Маск. Обидва варіанти впливу на адресата працюють на основі маніпулювання його ідентифікацією, яка прив'язується до асоціації з бажаним або небажаним майбутнім.

Прийом «Солом'яне опудало» – це нівелювання позиції співрозмовника за рахунок проведення паралелей між його точкою зору та загальновідомою абсурдною ситуацією, яка призвела до негативних наслідків. Припустимо, що даний вид маніпулятивної аргументації було названо на честь *Scarecrow* – одного з героїв книг Л. Баума про країну ОЗ, у якого не було розуму. Подібне вивертання аргументів наносить удар по почуттям опонента. Його відповідь має бути у деталізованому відновленні авторського наративу.

Прийом «Слизький шлях» є прикладом когнітивного викривлення, коли при аналізі причинно-наслідкових зв'язків враховуються тільки негативні наслідки настання подій, що описуються та досліджуються. Зазвичай вказаний прийом використовується противниками змін у особистому та суспільному житті. Так, критики української євроінтеграції зазвичай апелюють до

надмірної розбещеності Старого Світу у вигляді одностатевих шлюбів та легалізації наркотиків, залишаючи осторонь більш значущі здобутки європейської демократії.

Прийом «Брехлива дихотомія» є прикладом некоректного використання диз'юнкції (логічна зв'язка «або, або»), що дозволяє направити іншого учасника діалогу за чітко встановленим сценарієм. Зазначений прийом є часто вживаним у політичній пропаганді та маніпулятивному управлінні. Подібне примусове спрощення вибору є викликом для суб'єктності учасника суспільних відносин, але часто може використовуватись і на його користь. Як приклад, батьківське виховання.

Наведений перелік не є вичерпним, а моральність його використання залежить від мети ініціатора та міри свободи адресата, яку можна використати для відстоювання своєї точки зору. Дотримання цієї міри є запорукою збереження гуманності та конструктивності простору дискусії.

Відтак, риторика – це вид аргументації, який функціонує на межі осмислення та відчуття людиною навколишнього світу. Знання риторичних прийомів допомагає відстоювати свою точку зору в діалозі та протидіяти різним формам нелогічного впливу.

Крім того, варто виокремити процесуальні та сценарні складові створення тексту промови, які забезпечують його структуру і допомагають автору не втрачати логіку оповідання. І інструменти оратора, і риторичний квадрат є фундаментом, на якому будується авторський наратив, призначений для обраної аудиторії.

Аналіз риторичних прийомів показав, що вони спрямовані як на дійових осіб оповідання, так і на складові сценарію, його логіку та цілісність. Проте головним адресатом все одно залишається автор. Оскільки збити його з пантелику легше за рахунок емоційного впливу, то для протидії цьому необхідно спиратись на чітку та послідовну логіку в діалозі.

Цитована література до параграфа 3.2.

1. Гадамер Х. Г. Истина и метод: основы философской герменевтики / общ. ред. Б.Н. Бессонова. Москва : Прогресс, 1988. 637 с.
2. Додонов Р. А. Эническая ментальность: опыт социально-философского исследования. Запорожье : РА «Тандем-У», 1998. 191с.
3. Карівець І. В. Повсякдення у просторі соціально-філософської рефлексії : теорії, елементи та принципи дослідження : дис. ... д-ра. філос. наук : 09.00.03. Львів, 2015. 409 с.
4. Конверський А. Є. Критичне мислення / 2-ге вид. перероб. та доп.; підручник для студентів навчальних закладів вищої освіти усіх спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 368 с.
5. Харари Ю. Н. Homo Deus. Краткая история будущего. Москва : Синдбад, 2018. 496 с.
6. Чатфилд Т. Критическое мышление. Анализируй, сомневайся, формируй свое мнение. Санкт-Петербург : Альпина Паблишер, 2019. 1391 с.
7. Шевченко Т. Г. Кобзар. Київ : Дніпро, 1985. 621 с.
8. Churchill W.S. Never give in! : The best of Winston Churchill's speeches. London. Bloomsbury Publishing, 2003. 524 p.
9. Halpern D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Palmeira Mansions Psychology Press, 2013. 656 p.
10. Simukanova G. Mass culture and manipulation with consciousness. *European science review*. 2015. № 1–2. P. 85-87.

3.3. Діалог як форма аргументації креативних інновацій

Визначимо *діалог* як тип мовної комунікації, що здійснюється, на відміну від монологу, у вигляді словесного обміну повідомленнями між двома і більше взаємодіючими співрозмовниками.

Основними елементами діалогу є питання і відповідь.

Питання – це думка, в якій виражається недолік інформації, невизначеність, неповнота знання і пов'язані з цим вимоги усунення такого роду ситуації.

Питання завжди базується на певній передумові, інформації (контексті), в рамках якої воно і формулюється. Необхідно уточнити, по-перше, що сама інформація питання може задавати контекст і, по-друге, один і той самий контекст може допускати ряд різних питань, але вони завжди викликані саме цим контекстом.

Питання бувають коректні і некоректні, відкриті і закриті, прості і складні.

Коректні питання ґрунтуються на справжніх передумовах, на які можуть бути дані достеменні відповіді.

Некоректними є питання, у яких хоча б одна передумова є помилковою і тому на них в принципі не можна дати істинну відповідь.

Відкрите питання – питання, на яке існує безліч відповідей. Наприклад: «Як ви вважаєте, який відсоток виборців віддає перевагу даному кандидату в депутати?».

Закрите питання – питання, на яке існує кінцева, досить обмежена кількість відповідей. Цей тип питань широко використовується в судовій і слідчій практиці. Наприклад: «Коли і де Ви познайомилися з підозрюваним?»

Відповідь – це висловлювання, що містить інформацію, затребувану в питанні. Відповіді бувають правильні і хибні, повні і неповні, тощо.

Існують три *типи діалогу*: описовий, пояснювальний, прогнозний.

У діалозі описового типу інформація питання і відповіді фіксує або відомості про об'єкт (те, про що йдеться) у вигляді запиту і, відповідно, відповіді.

Діалог пояснювального типу фіксує зв'язок між інформацією відповіді і питання в контексті їх причинної залежності.

У діалозі прогностного типу питання постає як вимога здійснити виведення логічних наслідків із заздалегідь відомої вихідної інформації істинних посилок.

Передбачення в інформаційному плані містить три елементи:

1) вхідну інформацію, на основі якої робляться прогнози. Формулюється ця інформація у вигляді висловлювань, передбачається заздалегідь відомою і приймається за справжню;

2) власне передбачення (прогнози, припущення), інформація яких також формулюється у вигляді висловлювань, мають назви, визначення;

3) відношення логічного слідування між підставами і наслідками [4].

Визнаним майстром ведення діалогу вважається Сократ. Він не залишив письмових текстів. Про суть сократівського підходу діалогічної діяльності можемо судити за творами його великого учня Платона [5]. Сократ вів діалоги з добровільними слухачами переважно на моральні і політичні теми в усній формі запитань і відповідей. Тому його метод часто називають методом запитань і відповідей. Але він не зводиться до простої постановки питань і отримання на них однозначних відповідей [6, с.16].

Для ілюстрації звернемося до найпростішого прикладу. Чи є обман злом? Багато хто, напевно, дасть позитивну відповідь на це питання. Варто, проте, запитати: чи є обман противника на війні злом, як відразу ж стане очевидною помилковість такої відповіді. Шляхом постановки відповідних питань і аналізу наступних відповідей Сократ крок за кроком виявляв суперечності в думках опонентів і в кінцевому підсумку приводив їх до знаходження істини. Подібний процес пошуку істини шляхом діалогу великий мислитель порівнював з мистецтвом повитухи і називав *маєвтикою*, що допомагає народженню нової істини.

Деякі сучасні автори характеризують сократівський діалог як різновид гіпотетико-дедуктивного методу, але насправді йдеться лише про формальну схожість між першим і другим. Справді, думки або попередні відповіді на питання можна розглядати як припущення або гіпотези, з яких можна вивести

певні наслідки.. Зіставляючи ці наслідки з дійсним станом речей, можна прийти до правильної відповіді. Але головна перевага діалогу полягає не стільки в зіставленні різних думок, скільки в правильній постановці послідовних питань, відповіді на які, врешті-решт, ведуть до пошуку істини [6, с. 16].

Теоретичне осмислення діалогічної діяльності зрештою оформилося як окремий філософський напрямок – «філософія діалогу».

Справжньою «подією буття» виступає діалог у працях М. Бубера, Е.Левінаса, М. Бахтіна, М.Біблера, О.Розеншток-Хюссі та ін.

«Діалогісти» черпали свої ідеї не тільки в багатій античній культурній традиції, де на прикладі Сократа йшов жвавий обмін ідеями в дискурсі в тому вигляді, в якому він зазвичай має місце в реальній інтелектуальній розмові, але і в екзистенціалізмі, герменевтиці, а також інших філософських течіях минулого століття, які так чи інакше розглядали комунікацію, як міжособистісну, так і міжкультурну.

Специфічне значення, в якому вживається поняття «діалог» представниками «філософії діалогу», з'явилося завдяки працям М. Бубера (найбільш відома і впливова робота – «Я і Ти»). Вчення про діалог – ядро оригінальної концепції М. Бубера, який найбільш чітко висловив основну інтенцію філософії XX ст. – подвійність ставлення людини до світу. З одного боку, безособистісному, коли все виступає як «Воно», функція якого задовольняти утилітарні потреби «Я», а з іншого – особистісне ставлення – «Я – Ти», яке є діалогічним, коли будь-який об'єкт стає суб'єктом – рівноправним учасником діалогу. Діалог у М. Бубера – це зустріч Я і Ти [2, с. 19]. Він породжується спочатку присутнім метафізичним прагненням до Іншого і є необхідною умовою справжніх відносин між людиною і людиною, людиною і Богом.

Якщо у М. Бубера діалог поставав як «симетрична зустріч», то у відносинах «Я і Іншого» у французького релігійного філософа Е.Левінаса присутня явна асиметрія: «Я» завжди в неоплатному боргу перед «Іншим»,

свобода якого абсолютна і безумовна. Проте така нерівноправна ситуація «вічна-віч» нереалізована, адже «перед обличчям «Іншого» ми ніколи не буваємо одні. Завжди є третя і четверта людина, і група навколо нас, в якій кожен є унікальний. Оскільки в середовищі різних особистостей, що складають суспільство, є насильство одних по відношенню до інших, то, замість того, щоб утримуватися в пориві доброти, ми зобов'язані об'єктивним чином розглядати людську багаточисельність. Соціальність у Е.Левінаса проявляється як плюралізм, що виникає як помноження вихідної одиниці.

За Е. Гуссерлем, досвід щодо визнання та обґрунтування «Іншого» відбувається за допомогою методу аппрезентативно-апперцептивного перенесення, що нагадує, на думку ряду дослідників, аналогію [3, с.140]. Так з'являється суб'єктність Іншого. Відомий заклик: «Заговори, щоб я тебе побачив», набуває в цьому контексті особливого сенсу.

На цьому ґрунті стверджувалося, що діалог є способом взаємодії культурних світів, кожен з яких свої смислові глибини, унікальність і тотожність виявляє і розкриває шляхом взаємного співвіднесення цінностей, норм, значень, світоглядів, способів осягнення світу, ідеалів і сенсу людського життя. При цьому зростання і прирощення смислу в процесі діалогу визначаються як його природою, так і базовими культуротворчими можливостями людини, її здатністю до символізації і створення на її основі культурних образів, кодів, на обміні якими будуються міжкультурні відносини (Е. Тейлор, Г. Спенсер, Л. Уайт, К. Леві-Строс).

Різноманіття форм і проявів культур і їх спів-буттєвості припускають особливу – діалогічну форму їх одночасного спів-існування.

Сучасному осмисленню діалогу культур передували роботи Ж.-Ж. Руссо, І. Г. Гердера, І. Канта, О. Шпенглера, А. Тойнбі, дослідників культурно-антропологічної школи.

Так, Ж.-Ж. Руссо рішуче виступав проти всього, що може привести до нівелювання відмінностей між культурами, зруйнувати їх неповторність і

різноманітність. Він був прибічником збереження унікальних особливостей кожної культури поза будь-яких культурних контактів.

Протилежну позицію займав І. Г. Гердер, для якого взаємодія культур сприяла збереженню культурної багатоманітності. Закритість культури веде до її загибелі. Проте зміни, що виникають в певній культурі під впливом комунікації з іншими культурами, на думку філософа, не повинні торкатися її «ядра».

І. Кант розглядав культуру як духовний універсум, гармонійну і органічну сукупність елементів, що об'єднуються духовною домінантою (або «моральною сферою людського духу», яка реалізується в характері народу і роду). Людство не може обійтися без спілкування (діалогу) людей один з одним.

Окремо відзначимо концепцію діалогу як форми буття культур літературознавця М. Бахтіна, погляди якого були продовжені і розвинені філософом і культурологом В. С. Біблером. Відповідно до цієї концепції діалог – це не діалог різних думок або уявлень, це завжди «діалог різних культур». Такий діалог – одна з головних умов розвитку самої культури [1].

Слід розрізняти поняття *«міжкультурний діалог»* та *«філософія міжкультурного діалогу»* [1].

Визначимо поняття «міжкультурний діалог» як позначення інструмента соціальної комунікації людини з метою взаємодії, в результаті чого утворюються інноваційні соціокультурні універсалії. Тим самим трансформуються культурні паттерни – моделі соціальної дії і форми соціальної організації, типи світогляду, свідомості і системи цінностей. Діалог культур сприяє становленню нових форм культуротворення і способів життя. Це принципово відрізняє його від простих форм співпраці, які не передбачають істотних змін в економіці, політиці, культурі та ін. [1].

Відтак міжкультурний діалог – це конкретний міжнародний політичний процес, який має втілення у конкретних нормативно-правових документах і практичних заходах. Як приклад можна згадати сучасні європейські

декларації, спрямовані на розвиток міжкультурного співробітництва, зокрема, такі:

- Декларація про міжкультурний діалог і попередження конфліктів, ухвалена на Конференції європейських міністрів культури, Опатія / Хорватія, жовтень 2003 р.;

- Декларація Фаро про стратегію Ради Європи з розвитку міжкультурного діалогу, ухвалена на Конференції європейських міністрів культури, Фаро / Португалія, жовтень 2005 р.

Відзначимо також неформальну регіональну конференція міністрів культури на тему «Просування міжкультурного діалогу і Білої книги Ради Європи», яка відбулася у Белграді, в листопаді 2007 р. Більш детальний список подібного роду заходів наданий на офіційному сайті Міністерства культури України у Білій книзі Ради Європи з міжкультурного діалогу.

У свою чергу, філософія міжкультурного діалогу – надзвичайно багата смислами і цілями традиція філософської рефлексії, що не обмежена рамками національних або цивілізаційних кордонів, виходячи з визнання того, що західний тип філософування не є єдиним, що поряд з ним є інші, не менш цінні. В цій якості філософія міжкультурного діалогу націлена на досягнення і рішення, окрім суто філософських, найважливіших глобальних проблем за допомогою діалогу як засобу зняття напруженості, досягнення взаєморозуміння і взаємоповаги, знаходження нових способів сучасного рішення загальнозначущих проблем.

Цитована література до параграфу 3.3.

1. Білокопитова Н. І., Ель Гуессаб К. Філософія міжкультурного діалогу як предмет рефлексії. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. № 36/2021. С. 29–35. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/36_2021/5.pdf.
2. Бубер М. Я и Ты. *Бубер М. Два образа веры*. Москва : Республика, 1995. С. 15-92.

3. Гуссерль Э. Картезианские медитации / пер. с нем. В.И.Молчанова. Москва : Академический проект, 2010. 229 с.
4. Никифоров А. Л. Логика и теория аргументации. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2013/Nikiforov_2003.pdf.
5. Платон. Апологія Сократа; Діалоги / пер. з давньогрец. Й. Кобіва, Ю. Мушака. Харків : Фоліо, 2017. 409 с.
6. Теория и практика аргументации / под ред. И.А.Герасимова. Москва : Институт философии РАН, 2001. 184 с.
7. Александрова О.С. Умови і специфіка діалогу як соціокультурного феномену. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2011. Вип. 44. С. 31-37.
8. Бондаревич І.М. Філософія: діалог мислителів, епох цивілізацій : навч. посібник для вузів / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Запорізький нац. техн. ун-т. Запоріжжя : ЗНТУ, 2012. 252 с.
9. Дичківська І. «Школа діалогу культур» В. Біблера. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології : підручник. К. : Академвидав. 2015. С. 139-147.

3.4. Проблеми комунікації філософа із суспільством та сучасні шляхи їх вирішення

Продуктом діяльності професійних філософів є смисли, що надають відповіді на найбільш загальні питання щодо принципів існування реальності, процесу її пізнання та власне буття людини. Філософське мислення відбувається у взаємодії з суспільством, навіть коли філософ максимально намагається уникнути суспільних зв'язків задля виходу на певний рівень суб'єктивної незалежності, теоретизації та абстрагування. Ментально, все одно, за філософом, в його уяві, «стоїть» суспільство. Більше того, продукт філософського мислення так чи інакше є предметом певного соціального замовлення, а відтак, і передається філософом суспільству в цілому, або окремим його сегментам, окремим соціальним групам. Тому підготовка до

професійної діяльності філософа передбачає, окрім всього іншого, іще й набуття комунікативних компетентностей, тобто вміння передачі філософської інформації.

Філософія, як теоретична форма світогляду та мислення, виокремилась та еволюціонувала на підґрунті суспільного поділу праці як найбільш загального прояву практики, з подальшим високим рівнем теоретизації – в онтологізацією. Саме цим зумовлюється той факт, що напрацювання філософії як продукту мислення вищого теоретичного рівня завжди наштовхувалися на комунікаційну проблему – проблему передачі структурних елементів філософських знань, «філософських меседжів» на рівень загальних та спеціальних наук, а також на рівень буденної свідомості, а зрештою на рівень соціальних практик в усіх проявах, в усіх сферах життєдіяльності. Як правило, найбільша проблема виникала з передачею філософської інформації на рівень буденної свідомості. Хоча там завжди існувала «життєва філософія», яка, з одного боку, є конденсаційною формою буденного досвіду та практичних сенсів (здорового глузду), а, з іншого боку, яка часто-густо являє собою певну «сурогатну форму», що не дістала необхідного рівня узагальнення та теоретизації. Більше того, існує певне соціальне очікування того, що вищу потенційну можливість сприймати філософські наробки мають політичні еліти, що кооптують у свої ряди найкращих представників професійних еліт. Проте практика, і України, зокрема, доводить, що у разі формалізації, переродження еліт цього не відбувається. Тим не менше просування філософських знань, зокрема на рівні соціальних еліт, відбувалося в різні часи, за різних умов, з різним рівнем ефективності.

Перехід у інформаційну епоху надало цій проблемі додаткових особливостей: прискорене вироблення та збільшення обсягів інформації актуалізує проблему «вчасного переосмислення». «Вчасного» – відносний показник, з огляду на стрімкі трансформаційні процеси, які усвідомлюються на рівні суспільної практики як виклики, загрози та можливості. Об'єктивно, практика буденного життя для прискорення процесів життєдіяльності вимагає

спрощення мислення – життя відбувається за шаблонами, алгоритмами, протоколами, за технологіями, у найбільш широкому значенні. Проте теоретичний рівень, як мінімум, передбачає «розробку цих технологій», а це – інноватика та творчість, аналіз та абстрагування, «схоплення явища від конкретного до загального» та зворотній шлях, структуризація процесів та явищ, прогнозування та стратегування, форсайтінг та футурологія, тобто ускладнення мислення. Системною протилежністю сучасного спрощення мислення може виступити саме філософствування, що, як зазначалося складається із «вироблення смислів» та передачі, розповсюдження цієї інформації.

Взаємообумовленість цих процесів має прояв на рівні експертної дискусії. Одні експерти (С.Дацюк) наполягають на тому, що «філософи заборгували суспільству, то ж треба продукувати нові смисли», у той час, як інші (А. Баумейстр) найнагальнішу проблему бачать у відтворенні саме філософського середовища, тож роблять акцент на формуванні системної комунікації [1].

Зазначені позиції доповнюють одна одну. У попередню епоху суспільство могло собі дозволити «послідовне» формування фахових компетенцій: спочатку – формуємо здатність відтворювати філософські смисли, а згодом – навчаємось транслювати їх на відповідну аудиторію. Але сьогодні воно не може дозволити такої «розкоші»: тому, з огляду на системне трансформаційне прискорення, потрібне не послідовне формування компетентностей, а паралельне. Тому дисципліна «Філософська есеїстика та блогерство» вивчається разом із загальнофілософськими теоретичними компонентами освітньої програми «Європейські філософські студії і креативні індустрії» (зокрема, йдеться про курс «Комунікативна філософія і герменевтичний аналіз»). Завдяки цьому здобувач вищої освіти одержує можливість уже під час навчання формувати свою фахову позицію та просувати її для «експертного узгодження», як того вимагає концепція

сучасної комунікативної філософії, а далі – на рівень соціальної практики. Це – відповідь на виклик інформаційної епохи.

В основі будь-якої комунікації, в тому числі між філософом і суспільством, є практична потреба у вирішенні певної проблеми, тому формування комунікації передбачає відповідь на запитання: з яким наміром ініціатор комунікації розпочав процес? Для філософа-автора це – відповідь на питання, який смисл (як елемент філософії/мудрості) він хотів би донести. У найбільшій мірі цьому змісту відповідає сучасне визначення «меседж» - ключовий смисл будь-якої комунікації, суть сказаного чи того, що має бути сказано, донесено [2].

Якщо причиною, поштовхом було бажання вирішення проблеми, то актуальним виявляється і з'ясування питання: в якій ситуації здійснюється, формується комунікація, під впливом яких обставин? Філософський рівень вимагає поглибленого пошуку: що є причиною проблеми, яке протиріччя виявилось джерелом певного діалектичного руху? Комунікація передбачає витрати з боку ініціатора (у самому загальному вигляді – енергетичні витрати та витрати часу), проте системне запитання постає саме так: які ресурси має ініціатор у своєму розпорядженні задля здійснення комунікації? Зазначена позиція корелюється з питанням, якими «засобами», у який спосіб комунікація буде здійснюватися? На сучасному етапі, зокрема, може йтися про вибір між малою формою (як прийомом) – есе, та великою, комплексною формою – блогом.

Прийняття оптимального рішення буде залежити від правильної відповіді на питання: якій аудиторії надається та чи інша інформація? Тобто, розбудовуючи комунікацію, слід чітко визначати цільовий сегмент суспільства, назвати його. З маркетингу відомо, що аудиторія має свої кількісно-якісні показники, характеристики, які обумовлюють рівень здатності усвідомити надану інформацію. Цей фактор має ключове значення у нашому контексті, бо задекларована нами проблема ґрунтується саме на протиріччі, на розриві між рівнями мисленнєвої здатності «приймати

конкретну інформацію» джерела та споживача цієї інформації. Тому слід маркетинговими засобами вміти визначати цільову аудиторію, сформувати портрет типового представника цієї аудиторії, вирізняти його «споживацькі характеристики», його здатність сприймати наданий меседж, з відповідним подальшим кодуванням меседжів.

Автор-філософ зацікавлений у перманентному зворотному зв'язку, для чого в комунікації технологічно вмонтовується ітераційний фідбек, моніторинг зворотного зв'язку для корегування своєї позиції задля потенційного досягнення смислового компромісу з певною аудиторією. З цього приводу слід зазначити, що блог – це модель перманентного соціального дискусійного майданчика в межах відкритого інформаційного простору, як комунікаційно складова всезагальний ринку задля формування моделі «ідеального суспільного договору» на основі соціального компромісу, через пошук «спільного» та «загального». Це – об'єктивна вимога часу, що тільки-но почала усвідомлюватися людством на підґрунті системної цивілізаційної кризи [3].

Відзначимо, що необхідність відтворення певного філософського контексту виступає системно-проектним принципом філософсько-комунікативної діяльності. Оскільки контекст у мовознавстві визначається як «частина тексту писемної чи усної мови із закінченою думкою, який дає змогу точно встановити значення окремого слова, чи виразу, що входить до його складу» [4, с. 518]. Іншими словами, філософська контекстуальність есе є обов'язковою характеристикою професійної формалізованої інформаційно-комунікативної продукції філософа.

Цей контекст визначається особливістю філософського знання, його сутністю: так, есеїстський текст повинен бути пов'язаний із зазначеною специфікою, а вона, в свою чергу, визначається змістом, сутністю філософії, що наочно презентується, перш за все, її структурою. Таку структуру можна практично побачити, проаналізувавши типовий підручник (у найбільш загальному значенні) з філософії, його зміст [5]. Кожен із підрозділів цього

підручника присвячено розгляду особливостей одного із напрямків філософського знання. В міру того, як студент буде опановувати черговий розділ філософії, у нього з'явиться можливість використовувати основні методологічні положення цього розділу у своєму дослідженні з подальшою формалізацією своїх думок у вигляді есе.

Крім того, слід звернути увагу на те, що саме «філософське» виступає у якості змісту тексту, а есе виступає в якості форми, оформлення певного змісту. У першу чергу, філософський зміст визначає означену форму, хоча форма здатна суттєво вплинути на зміст. Тому в дисципліні прискіпливо розглядається структура філософського знання, суть та особливості основних напрямків філософської думки, зважаючи на те, щоб у процесі формалізації у вигляді есе не втратити сутність напрямку, зберегти його дух. Сутність напрямку пропонується розглянути через гіпотетичне завдання кожного із напрямків, наприклад: завданням історії філософії є відтворення історичного факту, смисл якого мав принципове (революційне, еволюційне, контрверсійне, консервативне) значення задля системи, процесу її трансформації; завданням онтології – показати прояв фундаментальних філософських законів на рівні конкретного у вигляді закономірностей, що є кількісним переходом до нової якості, окремих проявів; розвиток процесів через наявність протиріччя та боротьбу протилежностей; завданням структуралізму – показати явища буття як певну структуру елементів, що знаходяться у певному зв'язку; завданням діалектики – опанувати діалектичний метод пошуку істини через міркування, сперечання – раціональну дискусію, у тому числі із самим собою, вести внутрішню суперечку на основі філософських категорій; завданням детермінізму – виробити здатність усвідомлювати та доводити об'єктивну зумовленість явищ природи, суспільної активності та людської психіки, внаслідок дії причинно-наслідкового зв'язку.

Значна частина філософської роботи – це робота з текстами інших авторів, тому окремо слід звернути увагу на такий напрямок філософії як

герменевтика, сутність/сенси якого проявляються в мистецтві тлумачення, інтерпретації текстів. Крім того, одне із системних завдань герменевтики – допомогти конкретному споживачеві інформації з розумінням тексту, звільнившись від своєї індивідуальної байдужості у ставленні до нього. Таке бачення співпадає з визначеною нами компетентністю автора-філософа.

Аналогічно відбувається розгляд сутності-завдання щодо кожного філософського напрямку. Кожен із напрямків має своє проблемне поле, та надає інструменти/засоби осмислення цих проблем. Тому завдання автора-філософа відтворити своє бачення вирішення зазначеної проблематики, використовуючи відповідну напрямку філософську методологію, з наступним смисловим узагальненням у формі есе.

Отже, філософський контекст в есеїстиці виходить на перший план, бо саме він виступає у якості змісту. Тому (для нас) головне – виявити та визначити, в чому власне полягає «філософське», філософський зміст (наших) меседжів. Крім структури філософських знань, це особливе впливає із визначення філософії як дисципліни, що вивчає найбільш загальні суттєві характеристики та фундаментальні принципи реальності й пізнання, буття людини і світу, найзагальніші суттєві характеристики людського ставлення до природи, суспільства та духовного життя у всіх його основних проявах [6].

Найбільш розповсюдженою формою передачі філософської думки на самий широкий загальний у сучасному інформаційному просторі стає есе, що у найбільш загальному значенні визначається як невеликий за обсягом прозовий твір, довільної композиції, у якому автором висловлюється індивідуальна думка, враження з конкретного приводу чи питання, що не претендує на вичерпне та визначальне трактування/розкриття теми, являє собою жанр, який вмістив у собі основні якості літературно-художньої та публіцистичної творчості. Характерно, що у Кембриджському словнику есе тлумачиться як уривок, що написаний з будь-якого приводу, із зазначенням того, що він написаний саме студентом [7]. Це вказує на провідну функцію цієї

форми в царині освіти. Тобто, використання есе у навчанні – сучасний загальносвітовий тренд.

Функціональна цінність есе розкривається у його ознаках:

1) виступає як «твір», а значить, результат інтелектуальної, аналітико-синтетичної, евристичної, інноваційної діяльності;

2) «невеликий за обсягом» – відповідає вимогам «скорочення терміну споживання» в умовах сучасної трансформації, що робить його привабливим для «пересічного споживача»;

3) «довільної композиції» – збільшує свободу в межах структурного підходу, що становить привабливість для автора;

4) «висловлюється індивідуальна авторська думка» – ознака свободи та потенційна можливість для проявлення волі, що має надзвичайну цінність для автора-філософа;

5) миттєва формалізація реакції (своїї думки) на прояви зовнішнього та внутрішнього світу – відповідає системній вимозі до формування смислу;

6) невичерпність/незакінченість – штучно створює потенцію/можливість для подальшого розвитку. Умовна домовленість щодо недосконалості, як право на помилку – ще один важіль підвищення рівня авторської свободи;

7) «вмістив художні форми», де форма – це не механічне поєднання елементів, вона являє собою комплексне утворення, що включає два рівні: складається з «внутрішньої» та «зовнішньої» форми, які по-різному співвідносяться зі змістом художнього твору;

8) «публіцистичність форми» – вона направлена на широкий загаль, здійснюючи вплив на громадську думку з приводу актуальних питань буденного життя або теорії, що має актуальний запит з побутового рівня;

9) «жанр (від фр. genre- манера, різновид) у мистецтві, у самому широкому значенні» – рід твору, що характеризується сукупністю формальних та змістовних особливостей.

Для усвідомлення сутності есеїстики важливе значення має розуміння її історичної генези. Слід зазначити, що невеликі за обсягом твори/тексти слугували комунікативним засобом філософам починаючи із часів античності. Проте появу такої форми як есе пов'язують із творчістю французького філософа-письменника епохи Відродження Мішеля Монтеня та головною його працею – «Проби» (або «Дослідження/Досліди», як варіант, «Опыты» (рос.), а французькою – *essai*) [8].

Основна форма монтенівської праці – це своєрідний «щоденник», щоденні записи, що виступають як «загальне». А ось особливим є те, що на відміну від «звичайного щоденника» – «щоденне есе» передбачає не просту констатацію того, що планується зробити, або того, що відбувається, а роздуми «з приводу», внутрішній мислинневий діалог! Тому на рівні формування відповідної професійної культури слід рекомендувати вироблення навички щоденної фіксації результатів своєї мислинневої роботи. Проте, як показує практика, робити це зручно саме малими формами, такими як есе, що тяжіє до «оптимальності» у вигляді проєктного принципу «одна думка – один абзац!», що вважається класичною основою літератури та журналістики.

Крім того, вивчення історії предмету доводить, що монтенівське есе є результатом онтологізації як «схоплення» та узагальнення сутності попередніх практик роботи із текстами. М. Монтень відтворив у ній усі попередні відомі надбання, з точки зору того, що їхні якості/особливості у найбільшій мірі відповідають досягненню цілі. За великим рахунком, під час вивчення дисципліни пропонується повторити «шлях Монтеня»: розглянути літературні форми, жанри журналістики та публіцистики. Знайомство із цими формами творчості підвищує рівень свободи автора: зростання обізнаності щодо форм підвищує потенційну варіативність у використанні. Проте слід зазначити, що бажано не просто «згадати» усі текстові форми (більшість літературних форм відомі з шкільної програми), а слід «їх заново пережити»,

приміряти на себе як на потенційного автора: пропустити їх через внутрішній діалог стосовно можливого використання.

Досліджуючи літературну творчість, слід звернути увагу на структуру цього явища, що знаходиться у певній відповідності до запропонованого нами загального проектного підходу. Так, фіксується історична періодизація явища: література давня, середньовіччя, епохи Відродження, Просвітництва, XIX ст., модернізму та постмодернізму. Кожний період має свою внутрішню філософію, свої внутрішні сенси/сенси, а тому породив відповідні напрямки, що характеризуються відповідною методологією: класицизм, бароко, сентименталізм, романтизм, реалізм, натуралізм, символізм, авангардизм, модернізм, соціалістичний реалізм, постмодернізм. Так, наприклад, філософським стрижнем класицизму є конфлікт/протиріччя між суспільним обов'язком та особистими пристрастями, що формалізувалися у відповідні форми/жанри – байка, сатира, комедія; у той час як внутрішнім покликанням більш пізнього реалізму є найбільш правдивий та неупереджений опис реального світу, а тому це вимагає зовсім інших форм фіксації. У порівнянні з'являється можливість спостерігати відповідність форми та змісту.

Кожен із нових напрямків пов'язаний із попереднім, вбирає його надбання, проте вносить своє нове, «інше». Цікаво, що зв'язок із попередниками залишається навіть у запереченні та відмові від їхніх досягнень. Діалектична боротьба має найзагальніший прояв на рівні сенсів/смислів, що формувалися, у тому числі, під впливом об'єктивних умов життя та суб'єктивним рівнем сприйняття цих умов. Так модернізм характеризується зосередженням на проблематиці втраченого покоління, одночасно формальна фіксація відбувається в межах потоку свідомості, де акцент робиться на різномірних проявах внутрішнього світу, психіки: переживаннях, асоціаціях, спогадах. Це поєднання формує неповторність, особливість напрямку. Цей елемент фіксації внутрішнього світу, але вже на рівні формування компетентності, надзвичайно важливий в межах нашої дисципліни.

Найбільш актуальною сьогодні є проблема «пошуку» внутрішнього смислу постмодернізму, оскільки мобілізація уваги в ньому робиться на грі смислів, іронії, нестандартній побудові текстів, змішуванні жанрів та стилів, заохочування читача до співтворчості. Акцентування уваги на формі, а не на змісті, несе з собою, з одного боку, нові переваги, щодо зростання творчого потенціалу, а, з іншого боку, несе надзвичайну загрозу, щодо можливостей маніпулюванням суспільною свідомістю. Тому зростає роль та відповідальність саме філософа, як суб'єкта як «відповідального за смисли» в межах інформаційного простору.

Окремого розгляду потребує структура такого явища як література. Для цього пропонується ознайомитись із змістом, наприклад, «Словника літературознавчих термінів для підготовки до ЗНО з української літератури» [9]. Проаналізувавши скріншот головної сторінки, можна сформулювати есе-«презентації» з відповідними коментарями стосовно його структурних елементів. Звернути увагу, що рубрикатор надає уявлення про те, за якими ознаками відбувається структуризація: напрями і стилі, художні засоби, види комічного, роди та жанри; проблема-тема-ідея; композиція, сюжет, школи, групи; образ у літературі. Особливу увагу приділити художнім засобам та прийомам, оскільки тлумачення кожного терміну – то презентація його сутності через його якісні та кількісні характеристики, наприклад: гіпербола - стилістична фігура явного і навмисного перебільшення для посилення виразності та підкреслення сказаної думки. Наприклад: «я казав це тисячу разів».

Такий аналіз та рефлексія означеної інформації здатні збагатити індивідуальне поле авторських можливостей щодо подальшого використання на практиці. Аналогічно з дослідженням літературної творчості можливе вивчення будь-якого виду мистецтва на тій підставі, що автор-творець використовує у своїй діяльності різні засоби/ресурси формалізації, проте в основі самої діяльності завжди лежить думка, з притаманним їй смислом/сенсом, що можна уявити як неформалізований текст.

Слід зазначити, що окремого, додаткового розгляду потребує наука та наукова література. Зазначене питання прискіпливо розглядається в межах інших дисциплін, проте результати наукової діяльності на певних рівнях також мають можливість бути висвітленими у формі філософського есе.

Таким чином, дослідження становлення есе на основі літературних форм показує, що вона (ця форма), з одного боку, є їхнім методологічним смисловим узагальненням та концентрацією, а, з іншого боку, несе в собі перманентну потенційну можливість бути розгорнутою у будь-яку із зазначених «широких» форм. У цьому сенсі есе виступає як проєктна візія, що у найбільш загальному вигляді описує майбутній проєктний продукт та може нести у собі його сутнісні характеристики.

Ще одним джерелом сучасної есеїстики виступають журналістика та публіцистика, що проявляють свої особливості на рівні соціальних функцій. Тож, якщо сутнісною основою журналістики є інформування суспільства, усіх суб'єктів суспільного життя про соціальну дійсність, задля самовідтворення системи як кібернетичної, на основі саморегуляції, то публіцистика виступає як напрям літературної та журналістської творчості, що передбачає суб'єктивно-авторське узагальнення та трактування на соціально-актуальні питання та виклики, з метою формування суспільної думки, задля впливу на процес трансформації суспільного ладу. Саме здатність формування соціальної думки дозволяє системі ЗМІ розглядати як четверту владу.

Аналогічно, як і література, журналістика та публіцистика мають свою структуру, жанри: замітка, репортаж, звіт, інтерв'ю. На вищій сходинці знаходяться рецензія, огляд, коментар, кореспонденція, стаття, розслідування, що відносяться до аналітичних жанрів та передбачають авторську оцінку, узагальнення та коментар. Тож есеїстика вбирає в себе риси саме цієї аналітичної діяльності. Більше того, есе відноситься до сучасних художньо-публіцистичних жанрів, що передбачають авторське суб'єктивне враження про події, явища, думки, роздуми. Крім есе до цієї жанрової групи відносяться нарис, фейлетон, памфлет. Проте слід пам'ятати, що ми самі фахово

встановили «філософську межу»: маємо справу виключно із філософськими смислами, філософським контентом та формуємо філософський контекст.

На окрему увагу заслуговує така форма як інтерв'ю. Причому не тільки як інформаційний журналістський жанр, а як проектний інструмент, як етап реалізації проекту «есе», оскільки саме інтерв'ю представляє собою вагому для суспільства новину у вигляді відповідей на запитання журналіста. При цьому, зрозуміло, навіть за наслідками аналізу попереднього меседжу, що ми маємо справу не із переліком запитань журналіста, а із гіпотетичними питаннями суспільства, що сформовані журналістом на основі вивчення громадської думки. Фаховість журналіста проявляється у вмінні конденсувати громадський попит на інформацію, вдало ставити запитання, та ставити їх у логічній послідовності, з огляду на гіпотетичну загальну візію майбутнього інтерв'ю. Саме цю компетентність належить сформулювати і автору-філософу. Більше того, філософу слід вести не тільки і не стільки діалог із реальним співбесідником, скільки із співбесідником уявним та «грати за двох». Для цього автор повинен якнайкраще вивчити свого партнера, щоб відтворити його думки, його смисли, бачення з його позицій.

Для цього слід вміти брати інтерв'ю у самого себе. За великим рахунком, у кожному есе присутня певна частина цього внутрішнього діалогу автора із своїм «alter ego». Навчитися вести такий постійний внутрішній діалог, дослухатися до свого внутрішнього голосу – це опанування великим мистецтвом. Проте вироблення відповідних навичок розглядається як типова технологія до «ремісництва», до якої потім додається індивідуальна неповторність. Саме такий діалог – основа філософського щоденника, бо можна погодитись із Антоном Мусулінім у тому, що «філософія – це і певна форма діалогу в трьох його аспектах. Перш за все, внутрішній діалог, це початок філософії в собі. Кожна людина, як казав Платон, від самого початку є філософом, тому що не володіє мудрістю, не знає істини, не знає себе, не знає життя, але прагне до розуміння... Виникають екзистенційні питання, які йдуть зсередини, тому що ніхто з нас не хоче прожити безглузде і пусте життя. В

другому аспекті філософія – це діалог зі світом, прагнення надати сенс своєму життю, облагородити свої стосунки з іншими людьми, глибше зрозуміти навколишній світ. І врешті в третьому аспекті і по своїй суті філософія – це діалог із тайною, з Богом, зі своєю душею» [10].

Значну частину роботи філософа утворює вивчення журналістико-публіцистичного матеріалу інших авторів, де, передусім, треба зробити певні узагальнення, знайти філософську складову, сформулювати власну позицію та оформити новий матеріал у формі есе. Відзначимо, що така журналістська форма як звіт передбачає не тільки звіт з опрацювання окремого матеріалу, а й за наслідками такого виду роботи як моніторинг ЗМІ, який, у тому числі, можливий у формі есе, що розкриває філософію відповідних процесів. Ця робота має на меті певний рівень узагальнення та абстрагування. У цьому контексті можна побачити вихід на новий якісний рівень поняття, що визначає таке явище як синопсис, яке розумілося як узагальнене викладення в огляді, без детальної теоретичної аргументації та розлогих доводів, погляд на певний предмет чи окрему область знань.

Крім того, особливої уваги поряд із журналістикою, публіцистикою та літературою заслуговує герменевтика, як напрям філософії, що передбачає трактування-тлумачення текстів. У цьому випадку за основу береться будь-який журналістський/літературний текст, при цьому есе вимагає формування власної позиції філософа. Проте відбувається певне «подвійне» ускладнення форми: філософ формулює свою власну позицію та роздуми з приводу того, як, на його суб'єктивну думку, автор тексту бачив об'єкт, які смисли-меседжі надсилав читачеві, у яких саме обставинах та з якої причини (за моделлю Лассвелла). Найпростішою формою, що може використовуватись у якості навчальної, може виступати анотація на певний текст-твір або більш широка форма, що за сутністю є поєднанням кількох анотацій – це огляд. Огляд, у свою чергу, є результатом моніторингу. Комунікаційна культура сучасного філософа, у тому числі і фахівця з філософії життя, передбачає перманентний щоденний моніторинг ЗМІ. Есе – та форма, що дозволяє за результатом цього

моніторингу зробити або меседж, що означає вашу обізнаність із станом справ (очима колективного ЗМІ-автора), або висловити більш розлогу думку та свою позицію з приводу тих подій, яким приділялась увага ЗМІ.

Швидкими темпами зникає відносний дефіцит західної філософської думки, що виник у добу авторитарно-тоталітарного режиму. Переклад філософських текстів – благодатна сфера прикладання зусиль. У цьому напрямку великі напрацювання робиться колективом Інституту філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України та колективом часопису «Філософська думка». Проте у цій царині ще багато слід зробити. Прорив може бути зроблено завдяки спільним зусиллям філософів усіх рівнів, із розрахунку на синергетичний ефект. І в цьому великі можливості надає саме форма есе: завдяки есеїстиці існує можливість екстенсивно визначити структуру та загальне уявлення про існуюче проблемне поле, що надає можливість подальшого більш детального опрацювання матеріалів за наслідками перекладу.

Тим самим філософ має можливість реагувати за допомогою есе на об'єкти та події, а може на чужу, суб'єктивну думку щодо цих подій. У такому випадку, маємо, як мінімум, три рівні есе: думка філософа-автора на явище/подію; думка автора-філософа з приводу бачення іншого автора; думка автора філософа з приводу того, як сприймає аудиторія думку автора (наприклад: становлення/формування громадської думки з приводу події та паралельно її висвітлення (ідеологічна складова). А ось рівень складності комунікаційної (комунікативної) конструкції обирає сам автор-філософ. Головне, що така форма як есе надає йому найвищий рівень творчої свободи, що постійно підвищується на фоні опанування все нових комплексних форм.

Причому есе розглядається як форма, що надає подальшу потенційну можливість ускладнення форми та змісту тексту, проте для цього у тексті есе повинні бути наявні певні структурні елементи, що «нагадують» як авторові, так і читачеві про задум автора, його «погляд у майбутнє».

Сутність сучасної епохи присутня уже в її визначенні – інформаційна. Інформація стає наріжним каменем епохи, а її особливості накладають відбиток на форми прояву, і, перш за все, це відбувається на рівні комунікації, передачі інформації. Практика інформаційної епохи, незважаючи на швидкоплинність трансформаційних перетворень, надає в наше розпорядження більш-менш усталені форми комунікації, що довели свою ефективність у сучасних умовах. У процесі загальної демократизації відбувається зміщення акцентів у визначенні суб'єкту масових комунікацій: сучасні засоби надають нові надзвичайні можливості передачі власної думки – позиції, власних смислів-меседжів індивіду, як рівноправному суб'єкту інформаційного простору. Це відбувається у суспільних електронних мережах, що є невід'ємним елементом сучасного загального інформаційного простору. В свою чергу, електронні мережі самі невпинно та прискорено трансформуються, і на кожному етапі, на кожному рівні розвитку відбувається формування відповідних інструментів, форм комунікації. Найбільшу комунікативну ефективність на сучасному етапі довела форма блогу.

Якщо есе в проектно-комунікаційній моделі – це відповідь на запитання, яка за змістом інформація передається, її філософський смисл, то блог – це відповідь на запитання, яким саме каналом передається ця інформація.

Відповідним чином корегується призначення вивчення дисципліни: необхідно підготувати філософа, що вміє комунікувати, вести блог, тобто – блогера, але з певною особливістю, вести блог, що складається із філософських есе.

Блог, на відміну від есе, яке у більшій мірі задається автором, може вважатися зовнішньою системою. Оскільки заходимо у вже складену іншим суб'єктом систему, то, щоб мати там успіх, потрібно дотримуватись тих правил та обмежень, які вже існують (принаймні, на першому етапі). Тому одне із основних проектних завдань – усвідомити наявні правила, характерні особливості функціонування мережі в цілому, та блогу як її складової.

Блог (від англ. web log – «мережевий журнал» чи щоденник подій у мережі) – це вебсайт, який складається із записів та ілюстрацій, що регулярно оновлюються, додаються. Для нього характерні записи, що мають тимчасове значення [11].

Як бачимо, основні вимоги щодо записів у блозі повністю співпадають із характеристиками есе, що дозволяє розглядати його (есе) як основний елемент, малу форму блогу. Слід звернути увагу на те, що у іманентних характеристиках блогу та есе багато спільного. Разом із тим, особливістю блогу є його електронний мережевий характер, тобто приналежність до мережі Інтернету, всесвітньої системи сполучення комп'ютерних систем, що регламентуються пакетом відповідних протоколів (IP, TCP). Але формально основою блогу є щоденник, що може складатися на основі есе, і в цьому є спільне із «Пробами» М. Монтеня, але на новому, електронному рівні. Тому регулярність, щоденність електронного запису власних роздумів, фіксація внутрішньої рефлексії – це елемент професійної культури сучасного філософа.

Стосовно того, що наповненням блогу слугують записи, ілюстрації, аудіо-, відео-матеріали: слід пам'ятати, що сутністю блогінгу є передача думки, смислу, що оформлюється у вигляді тексту, для порозуміння між учасниками проекту колективного виготовлення інформаційного продукту (наприклад, тексту сценарію) який, у свою чергу, переводиться у аудіо-, чи відео-візуальний)- формат для передачі споживачу інформації.

Сукупність блогів складають особливу спільноту, соціально-мережеву структуру, або блогосферу, автори-учасники якої, як правило, пов'язані між собою: вони вільно спілкуються, читають, коментують один одного, цитують, посилаються один на одного, створюючи, таким чином, особливу субкультуру із своїми нормами та мораллю.

Запровадження та вживання терміну «блогосфера» має свою історію, проте варто звернути увагу на те, що назва стала алюзією на «ноосферу», що має значне філософське наповнення (В. Вернадський, Е. Ле Руа, Т. де Шарден).

Для того, щоб знайти свою нішу у блогосфері, треба мати уяву про її структуру. Найбільш популярні напрямки, що сформувалися, з одного боку, як запит за певними уподобаннями аудиторії споживачів інформації, а з іншого боку, – як пропозиція від авторів-блогерів, можна уявити так: 1) опис подій з особистого життя; 2) міжособистісні відносини та спілкування; 3) гіперпосилання, зображення та цитування; 4) рефлексія психологічного стану; 5) хобі, захоплення: музика, кино, мистецтво, література та ін.; 6) навчання та робота; 7) творчість автора; 8) оголошення, заклики, публічні звернення; 9) роздуми автора; 10) події в зовнішньому світі, новини.

Розгляд рейтингу тем дозволяє паралельно встановити основні функції-завдання, які виконують блоги, що в узагальненому вигляді можна представити наступним чином: презентаційна, інформативна, розважальна, комунікативна, моніторингова, соціалізаційна, «мемуарна», соціально-мобілізаційна, рефлекторна та саморозвитку, компенсаторна та психотерапевтична. Як правило, види блогів, їхнє наповнення, відповідають задекларованій провідній функції.

Навіть поверховий аналіз пріоритетної тематики сучасної блогосфери надає розуміння того, що «роздуми автора» не попадають у розряд топових, а про «філософію» не йдеться взагалі. Проте хотілося, щоб цей момент не збентежив майбутніх філософів, а стимулював їх до праці: це явно – «Ваша ніша»! До роботи!

Пропонується, насамперед, скористатися унікальною можливістю «пограти на чужому полі»: «додати філософського контексту» в існуючі напрямки. Саме це буде відповідати тим завданням, що були окреслені на початку розділу, саме це відповідає місії філософії – відтворювати складне мислення, розвивати “Homo” як “Sapiens”!

Водночас слід пам’ятати, що ведення блогу у загальному випадку відповідає таким функціям: комунікативній, самопрезентації, розваги, солідаризації та мобілізації, мемуарів та спогадів, саморозвитку та

психотерапевтичну . Філософ-блогер до загальних функцій додає особливу – смислову функцію.

На сьогодні можна констатувати наявність структури типового блогу, що обумовлено певною загальноприйнятою регламентацією. В типовому блозі існують наступні функціональні рубрики-розділи: самопрезентація (ім'я користувача/автора (нік), аватар («сутнісне зображення автора») із «статусом» – його життєвим слоганом/ життєвою установкою, що відповідає індивідуальній місії. Багато до уявного образу блогера додає дизайн його блогу-щоденника. Вказані атрибути в основному визначають подальшу форму спілкування автора-блогера із аудиторією. Цей набір доповнюється у подальшій роботі використанням відповідних аудіо-візуальних ресурсів, посилок на інформаційні ресурси відповідної спрямованості, вибір стилістики подачі меседжів-повідомлень, набором шаблонних індикаторів емоційного стану. Проте основну частину блогу займає сам щоденник, тобто – щоденний перелік есе.

Традиційно фіксують такі проектні етапи формування блогу: створення; наповнення контентом; просування; організація зворотнього зв'язку, фіт-беку; моніторинг та аналіз ефективності; внесення відповідних коректив.

Хоча, у нашому випадку, можна рекомендувати спочатку зайнятися змістом, тобто сформувати потенційний контент – напрацювати перелік есе, які не прив'язані до певної дати та мають більш-менш загальний сенс. Цей технологічний елемент «ремісництва» допоможе знизити ризик «збою творчості», що часто-густо трапляється на початку роботи, та наповнювати блог заздалегідь підготовленими есе.

Згодом слід переходити до безпосереднього створення блогу. В мережі є чимало пропозицій та інструкцій із створення власного блогу, що містять типові кроки. Розглянемо типовий алгоритм на прикладі порад від Bev Feldman з використання системи керування вмістом з відкритим кодом WordPress:

1) слід обрати тему (на чому зосереджений блог) у нашому випадку – узагальнено, це визначається філософським дискурсом/контентом, філософською специфікою. Основною формою буде есе, у комунікативному плані – це смислові меседжі. Тому тематика – смисли (сенси) та все, що складає відповідний синонімічний ряд;

2) за підказками системи створити обліковий запис і, у такий спосіб, формалізувати новий блог;

3) виходячи із філософсько-смислової направленості блогу, ваших внутрішніх уподобань та творчої природи сформулювати доменне ім'я, що містить в собі WordPress.com та заявити його системі;

4) обрати тему із переліку системи, яка відповідає вашому уподобанню, ту, що ви будете висвітлювати, та створити на ваш розсуд «привабливу картинку», визначити дизайн вашого блогу (шрифти, заголовки, кольорова палітра та ін.);

5) створити унікальний, індивідуальний контент. У цьому випадку слід викласти ті заготовки філософських есе, які вже напрацьовані у вашому щоденнику;

6) додати свою публікацію через перехід у рубріку «Мої сайти», а далі у підрозділі «Керування» натиснувши «Додати»;

7) і, нарешті, слід надати інформацію про сайт у мережах, в яких ви уже працюєте.

Блог, що відповідає регламентним критеріям за змістом та формою потребує певної популяризації в межах інформаційного ринку, де існують свої закони, а, перш за все, існує конкуренція. Тому задля просування блога знадобляться відповідні знання з маркетингу, зокрема з розділів: сегментування існуючого ринку, реклама, вибір цільової аудиторії, робота з формування попиту та ін. Для цього, як мінімум, треба вивчити структуру існуючої блогосфери та визначити історії успіху на цьому ринку; знайти причинно-наслідковий зв'язок між успіхом та формою подачі, змістом

інформаційних меседжів. На наступному етапі слід додати практичні прийоми з області PR – брендування, ребрендингу, іміджмейкінгу, спіч-райтингу та ін.

У процесі опанування дисципліни передбачено пошук «зразків для наслідування»: слід індивідуально визначитись із вдалим прикладами блогерської есеїстики. Крім того, слід зазначити, що власна позиція та самобутність формуються не в межах загального підходу (так було у школі – це ремісництво!), а розвивається власна позиція, що спирається на власні уподобання (це навіть впливає з основних характеристик есе – «власний погляд, власна позиція»!). На окрему увагу заслуговує пошук блогерів, з якими ви входите у «резонанс» з іншими учасниками блогосфери, з подальшим залученням до їхніх спільнот, створення нових своїх, за уподобаннями, залучення до них однодумців. У цьому напрямку перспективним виявляється пошук «спільного» та «загального», на основі своїх компетентностей, захоплень та уподобань. У кінцевому наближенні, в ідеальному випадку, слід формувати «мережеве філософське ком'юніті», що не виключає паралельного формування аналогічних офлайн-структур. Це те середовище, наявність якого є обов'язковим задля системного формування сучасного філософа за концепцією комунікативної філософії.

Детального опрацювання вимагає економічна складова проекту. Блог може та повинен мати потенційну можливість вийти на самоокупність, а в подальшому – на прибутковість. За наявності популярності та зростання числа відвідувань блогу з'являється потенційна можливість монетизації ваших зусиль, через заключення відповідних угод на участь у розміщенні реклами. Проте гармонізація смислової та комерційної складової – це проблема, що потребує вирішення: треба не спрощувати контент на потребу публіци (популізм), а визначати сучасний рівень сприйняття інформації аудиторією та «незначно» (задля можливості осмислення) підвищувати смисловий рівень подачі матеріалу. Тут важливо не втратити філософське розуміння міри.

Комерційна складова блогерства є важливою та перспективною. Саме вона здатна забезпечити фінансову свободу авторові-філософу, а відтак,

підвищити рівень його загальної індивідуальної свободи. Достатньо згадати, що саме успішна робота в межах блогу дозволяє вийти на рівень фрілансингу в якості експерта, аналітика та ін.

Ще один перспективний напрямок філософської діяльності – формування мережевої культури. Робота з ідеальними смислами зумовлює обов’язкову участь філософів усіх епох у процесі формування суспільної моралі. Не є винятком і сучасна епоха: формування системи мережових комунікацій потребує перегляду традиційних етичних норм, що були притаманні вербальному спілкуванню. Сьогодні швидкими темпами йде напрацювання системи правових норм, що регламентує процеси в електронному інформаційному просторі. Така правова регламентація відбувається з боку держави, проте гармонізація цих зусиль може бути виключно за наявності формування відповідної етики мережових комунікацій з боку громадянського суспільства. Актуальність зазначеної проблеми почала особливо усвідомлюватися під час масового переведення навчального процесу на дистанційну форму, у зв’язку із пандемією COVID – 19.

Невід’ємною частиною мережевої культури є безпосередньо блогерська етика або етика блогосфери, де саме зараз формується суспільне ставлення до питань достовірності інформації, плагіату та дотримання авторського права, доброчесності щодо власного авторства, ведення блогів найманими блогерами, тролінгу та хейтингу, конфіденційності, а, особливо, цензури та самоцензури.

У межах блогерства, на кожному етапі розвитку мережевої комунікації, на теренах інформаційного простору можуть виникати особливі обставини, характерні виключно для даної локації, у просторі, та саме у цей часовий термін, що додатково визначає своєрідність зазначеної діяльності. Для сучасної України такою унікальною системоутворюючою обставиною є гібридна війна, визначальною складовою якої є війна інформаційна. Більше того, слід зазначити, що саме на теренах України точиться концептуальна війна, яка є проявом смислової війни найвищого рівня. Покликання філософа – надавати

концептуально-системні смисли існування системи: суспільства, держави, взаємодії між ними. Проявом таких концепцій, системних смислів, історично є, у тому числі, визначні філософські утопії та антиутопії. Україна поки програє цей напрямок, а в українських філософів існує величезний борг перед суспільством з цього приводу. Так потребують прискіпливої розробки концепти «Український світ», «Українська Національна Ідея», «Державницька ідея», «Місія України у геополітичному просторі», «Україна крізь віки» та інші. Ці концепти у вигляді есе найскоріше повинні потрапити у мережевий простір, як гідна відповідь на виклики у гібридній війні.

Цитована література до параграфа 3.4.

1. Беседа Сергея Дацюка и Андрея Баумейстера: Кризис Запада, Украина как мини-империя. URL: <https://hvylya.net/interview/214153-beseda-sergeya-dacyuka-i-andreya-baumeystera-krizis-zapada-ukraina-kak-mini-imperiya>.
2. *Вільний тлумачний словник*. Новітній онлайн-словник (2013-2018). URL: <http://sum.in.ua/f/>
3. «COME ON!» - Ювілейна доповідь Римського клубу. URL: <http://vsvittranslate.blogspot.com/2017/12/come-on.html>.
4. Контекст. *Літературознавча енциклопедія*: у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія». 2007. Т.1 : А-Л. 608 с.
5. Соціальна філософія : монографія. / В.І. Воловик, М.А. Лепський, Т.І. Бутченко, О.В. Краснокутський. Запоріжжя : Просвіта 2011. 376 с.
6. *Новейший философский словарь* : 3-е изд., исправл. Минск : Книжный Дом. 2003. 1280 с.
6. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%BE-%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/essay>.
7. Монтень М. Проба : в 3 т. / пер. з фран. А. Перепаді. Київ : Дух і Літера, 2003-2007. 365 с.

8. *Словник літературознавчих термінів для підготовки до ЗНО з української літератури.* URL: <http://lv.testportal.gov.ua:82/traneeLitr/HTML/chudZasoby.html>.
9. Мусулін А. Ще раз про філософію. URL: <https://newacropolis.org.ua/articles/esche-raz-o-filosofii>.
10. Що таке блог та навіщо він потрібен? URL: <https://wordpress.co.ua/stvoryty-blog-na-wordpress/1-what-is-blog-is-it-usefull>.
11. Волховинский В.Л. Психологические механизмы и основания классификации блогов. *Личность и межличностное взаимодействие в сети Internet. Новая реальность* / под ред. В.Л.Волховинского, Ю.Е. Зайцевой, М.М. Соколова. Санкт-Петербург : Изд. СПбГУ, 2006. С. 117.

ПІСЛЯМОВА

Сучасна світове суспільство характеризується значною «турбулентністю» соціальних процесів; розбалансуванням державних інститутів; зростанням значущості взаємодії у мережових структурах. Інформаційне суспільство породило нові напрямки суб'єкт-об'єктного впливу на його членів. Їх розмаїття простягається від маніпуляції потребами споживачів у рекламі до різного роду фінансових злочинів, які ґрунтуються на використанні персональних даних громадян. Інформація стала реальною зброєю, за допомогою якої можна створити та зруйнувати життя людини. Долучення до її використання потребує критичного мислення та належного впорядкування. У цих складних умовах людина актуалізує пошуки світоглядних орієнтацій та ідейних джерел, які співзвучні її світовідчуттю і де вона може знайти духовні настанови для розширення світоглядного горизонту та життєвих сил для креативного пошуку шляхів і засобів подолання негараздів повсякдення.

Креативність є раціональною і спрямована на видобуток практичної користі. Творчість – це спроба піднятися на високодуховний рівень світобудови, а креативність – це орієнтир на перебудову умов існування за власним бажанням. Незважаючи на всебічне домінування креативності, вона не може існувати окремо від творчості, оскільки і рацію приречене на небуття без емоцій. Крім того, вони підживлюють ефективність та соціальну значущість один одного. Творчість «огортає» креативне суспільство та покращує комфорт проживання в ньому.

Дрейф сучасної світової спільноти в напрямку суспільства знань, переформатування базових засад індивідуального та суспільного світогляду, в тому числі і в українському суспільстві, формує запит на підготовку спеціалістів у сфері гуманітарного знання, зокрема і фахових філософів, спроможних до проєктної і прогностичної діяльності. Сучасне українське суспільство, що вже протягом тридцяти років прагне трансформуватися,

орієнтуючись на європейські демократичні зразки, потребує фахівців, які матимуть здібності з підготовки суспільної свідомості до сприйняття нових європейських цінностей. Серед них важливе місце посідають цінності, пов'язані з реалізацією творчої діяльності і впровадженням елементів творчості у будь-якій сфері людського буття.

Для розробки і практичного впровадження стратегії сталого інституційного розвитку креативних індустрій філософи потрібні як суб'єкти креативної і критичної рефлексії, і як провідники освітнього процесу, спрямованого на фасилітацію творчого потенціалу особистості і суспільства. Реалізація цих амбітних завдань передбачає:

- формування інституційно-дидактичної моделі, в якій філософії навчаються, а не навчають;
- гарантування автономії здобувачів філософської освіти і викладачів філософських дисциплін як суб'єктів філософствування;
- демократизації доступу до філософської освіти і водночас збереження її елітарної глибини;
- інтеграції до світового простору філософської освіти задля національної консолідації і розвитку;
- забезпечення у підготовці філософів класичної універсальності і водночас галузевої компетентності;
- вирішення протиріччя між стратегічними суспільними інтересами в філософській освіті як запоруці сталого соціального розвитку та поточними економічними потребами у підготовці вузькопрофільних фахівців.

На сучасному етапі провідне завдання ідеологічно-державотворчої діяльності українських філософів у креативних індустріях – відтворення прогресивно-орієнтованої ідеології державотворення в масових культурних практиках, наповнюючи останні загальнозначущими соціальними цінностями, сприяючи формуванню громадянського суспільства та соціальної, правової, демократичної держави. Вирішуючи таке завдання, професійні філософи виступають творцем, генератором, конструктором державотворчих смислів,

що здатні суттєво змінити, оптимізувати, оновити життєдіяльність держави й суспільства, покращити життя народу України.

ЦИТОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо визначення поняття «креативні індустрії» : Закон України від 19.06.2018 р. № 2459-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 34, ст. 257.
2. Адорно Т. Теорія естетики / пер. з нім. П. Таращук. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 518 с.
3. Александрова О.С. Умови і специфіка діалогу як соціокультурного феномену. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2011. Вип. 44. С. 31-37.
4. Али-заде А. Зикр. *Али-заде А. Исламский энциклопедический словарь*. Москва : Ансар, 2007. С. 233.
5. Андрієвська В. В. Креативність. *Енциклопедія освіти* / гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С.432.
6. Анциферова Л.И. Психологическое содержание феномена «субъект» и границы субъектно-деятельностного похода. *Проблема субъекта в психологической науке* / отв. ред. А.В. Брушлинский. Москва : Академический проект, 2000. 320 с.
7. Апель К.-О. Дискурсивна етика: політика і право / перекл. з нім., упорядкування А. Єрмоленка. Київ : Укр. філос.фонд, 1999. 74 с.
8. Афанасьева О.В. Творчество как саморазвитие личности : монография. Москва : Луч, 1998. 288 с.
9. Басин Е. Я. Этика художника-человека. *Басин Е. Я. Художник и творчество*. Москва : Знание, 2008. С. 185-193.
10. Батищев Г. С. Введение в диалектику творчества. Санкт-Петербург : Изд. РХГИ, 1997. 464 с.
11. Бердяев Н. А. Самопознание. Опыт философской автобиографии. Ленинград : Лениздат, 1991. 398 с.

12. Бердяев Н. Смысл творчества (опыт оправдания человека). Москва : Изд-во Г.А. Лемана и С.И. Сахарова, 1916. URL: <http://psylib.org.ua/books/berdn01/index.htm>. (дата звернення: 15.07.2021).
13. Беседа Сергея Дацюка и Андрея Баумейстера: Кризис Запада, Украина как мини-империя. URL: <https://hvylya.net/interview/214153-beseda-sergeya-dacyuka-i-andreya-baumeystera-krizis-zapada-ukraina-kak-mini-imperiya>.
14. Білокопитова Н. І., Ель Гуессаб К. Філософія міжкультурного діалогу як предмет рефлексії. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. № 36/2021. С. 29–35. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/36_2021/5.pdf.
15. Бондаревич І.М. Філософія: діалог мислителів, епох, цивілізацій : навч. посібник для вузів / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Запорізький нац. техн. ун-т. Запоріжжя : ЗНТУ, 2012. 252 с.
16. Боно де Э. Гениально! Инструменты решения креативных задач. / пер. с англ. 2-е изд. Москва : Альпина Паблишер, 2016. 381 с.
17. Бубер М. Я и Ты. *Бубер М. Два образа веры*. Москва : Республика, 1995. С. 15-92.
18. *Вільний тлумачний словник*. Новітній онлайн-словник (2013-2018). URL: <http://sum.in.ua/f/>
19. Воловик В.И. Идеологическая деятельность: диалектика традиций и новаторства : монография. Москва : Академия общественных наук, 1990. 211 с.
20. Воловик В.И. Философия истории : курс лекций [для студ. вузов]. Запорожье : Запоріжжя, 1995. 152 с.
21. Воловик В. И. Философия религиозного сознания : монография. Запорожье : Просвіта, 2009. 232 с.
22. Волховинский В.Л. Психологические механизмы и основания классификации блогов. *Личность и межличностное взаимодействие в сети Internet. Новая реальность* / под ред. В.Л.Волховинского, Ю.Е. Зайцевой, М.М. Соколова. Санкт-Петербург : Изд. СПбГУ, 2006. С. 117.

23. Гадамер Х. Г. Истина и метод: основы философской герменевтики / общ. ред. Б.Н. Бессонова. Москва : Прогресс, 1988. 637 с.
24. Гарднер Г. Мышление будущего. Пять видов интеллекта, ведущих к успеху в жизни. Киев : Альпина Паблишер, 2015. 172 с.
25. Гоцалюк С. Ю. Етичні кодекси у соціокультурній діяльності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. № 4. С. 31-36.
26. Гудова М. Ю. О некоторых актуальных проблемах этики арт-бизнеса. *Труды преподавателей кафедры эстетики, этики, теории и истории культуры : к 40-летию философского факультета*. Екатеринбург : Изд-во Урал ун-та, 2005. С. 23-28.
27. Гуссерль Э. Картезианские медитации / пер. с нем. В.И.Молчанова. Москва : Академический проект, 2010. 229 с.
28. Давидов П. Г. Інтелігентність як ідеологія моральної відповідальності: засоби формування національної інтелігенції. *Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій (до 95-річчя заснування ДонНТУ)* : матеріали Всеукр. наук.-пр. конфер. (Красноармійськ, ДонНТУ, 17–18 березня 2016 року) / вст. сл. проф. Кашуба М. В., відп. ред. проф. Нікульчев М. О. Красноармійськ : ДВНЗ «ДонНТУ», 2016. С. 79- 82.
29. Дичківська І. «Школа діалогу культур» В. Біблера. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології : підручник. К. : Академвидав. 2015. С. 139-147.
30. Дімітрова-Бурлаєнко С. Д. Генеза поняття «креативна компетентність» у контексті психолого-педагогічних досліджень. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. праць. Харків : ХНПУ, 2017. Вип. 58. С. 3 – 14.
31. Додонов Р. А. Этническая ментальность: опыт социально-философского исследования. Запорожье : РА «Тандем-У», 1998. 191с.
32. Дробницкий О. Г. Понятие морали: Историко-критический очерк. Москва : Наука, 1974. 388 с.

33. Зубов В. О. Кроскультурний пастиш в умовах глобалізації: світоглядний аспект : автореф. дис. ... докт. філос. наук : 09.00.03; НАПН України, Ін-т вищ. освіти. Київ, 2014. 34 с.
34. Идеологи. *Краткий философский словарь* / ред.-составители В.И. Воловик, Г.В. Воловик. Запорожье : Просвіта, 2004. С. 42.
35. Калин В. К. Анализ самоорганизации и самодетерминации активности личности с позиций системного подхода. *Наука і освіта*. 1999. № 1–2. С. 45–48.
36. Карівець І. В. Повсякдення у просторі соціально-філософської рефлексії : теорії, елементи та принципи дослідження : дис. ... д-ра. філос. наук : 09.00.03. Львів, 2015. 409 с.
37. Кириченко А. Як автор поняття «креативний клас» змусив весь світ повірити у свої ідеї та помилився. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2018/09/11/yak-avtor-ponyattya-kreativniy-klas-zmusiv-ves-svit-poviriti-u-svoyi-ideyi-ta-pomilivsya/>
38. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем : монография. Москва : Наука, 1994. 236 с.
39. Коллинз Р. Социология философий. Глобальная теория интеллектуальных изменений. Новосибирск : Сибирский хронограф, 2002. 1282 с.
40. Конверський А. «Модель філософа» в освітній традиції Київського університету. *Філософська думка*. 2013. № 5. С. 14 – 25.
41. Конверський А. Є. Критичне мислення / 2-ге вид. перероб. та доп.; підручник для студентів навчальних закладів вищої освіти усіх спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 368 с.
42. Контекст. *Літературознавча енциклопедія*: у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія». 2007. Т.1 : А-Л. 608 с.
43. Краснокутський О.В. Взаємозв'язок політичної та правової свідомості: проблема формування ідеології державотворення : монографія. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2014. 428 с.

44. Кривега Л.Д. Світоглядні орієнтації особи в умовах трансформації суспільства : автореф. дис. ... докт. філос. наук : 09.00.03. Харків, 1999. 45 с.
45. Курдюмов С.П., Потапов А.Б., Малинецкий Г.Г. Синергетика – новые направления. Москва : Знание, 1989. 48 с.
46. Маслоу А. Мотивация и личность / пер. с англ. Санкт-Петербург : Изд-во «Евразия», 1999. 290 с.
47. Микешина Л. А. Диалог когнитивных практик. Из истории эпистемологии и философии науки. Москва : Российская политическая энциклопедия, 2010. 575 с.
48. Микешина Л. А. Философия науки: современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования : учебное пособие. Москва : Прогресс-Традиция : МПСИ : Флинта, 2005. 464 с.
49. Мойсюк О. Фактори поліського орнаменту у творах Марії Приймаченко. *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку* : зб.наук. праць. Рівне, 2014. Вип. 20, т. 1. С. 362–367.
50. Монтень М. Проби : в 3 т. / пер. з фран. А. Перепаді. Київ : Дух і Літера, 2003-2007. 365 с.
51. Мусулін А. Ще раз про філософію. URL: <https://newacropolis.org.ua/articles/esche-raz-o-filosofii>.
52. Наседкіна О. О. Світоглядні настанови казки: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Запоріжжя, 2018. 16 с.
53. Никифоров А. Л. Логика и теория аргументации. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2013/Nikiforov_2003.pdf.
54. *Новейший философский словарь* : 3-е изд., исправл. Минск : Книжный Дом. 2003. 1280 с.
55. Нургалеева Л. В. Дихотомия статусной и внестатусной культуры в условиях развития сетевого общества. *Открытый междисциплинарный*

электронный журнал «Гуманитарная информатика». Выпуск 1. URL : <http://huminf.tsu.ru/e-jurnal/magazine/1/nurgalieva.htm>.

56. Окара А. Нова ідея для нової України. Інноваційна модернізація на основі солідарності держави та креативного класу як єдина стратегія виживання й розвитку сучасної України. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/panorama-dnya/nova-ideya-dlya-novoyi-ukrayini>
57. Олпорт Г. Диспозиционная теория личности. *Психологический журнал*. 2015. URL: <https://psychojournal.ru/psychologists/146-gordon-olport-dispozicionalnaya-teoriya-lichnosti>. (дата звернення: 16.05.2021).
58. Паульсен Ф. Исторический очерк развития образования в Германии / пер. под ред. Н.В. Сперанского. Москва : Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1908. 333 с.
59. Переслегин С. Новые карты будущего, или Анти-Рэнд. Москва : АСТ ; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2009. 701 с.
60. Платон. Апология Сократа; Диалоги / пер. з давньогрец. Й. Кобіва, Ю. Мушака. Харків : Фоліо, 2017. 409 с.
61. Платон. Сочинения : в 4 т. / под общ. ред. А.Ф.Лосева и В.Ф. Асмуса; пер. с древнегреч. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. Т. 3. Ч. 1. 752 с.
62. Препотенська М.П. Філософи і «креативний клас». <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/20590/1/Препотенська.pdf>.
63. Пригожин И., Стингерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. Москва : Прогресс, 1986. 432 с.
64. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности. К философским основам советской педагогики. *Вопросы философии*. 1989. № 4. С. 3-17.
65. Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения : в 2-х т. Т. 1 / под ред. Г.Н. Джибладзе; сост. А.Н. Джуринский. Москва : Педагогика, 1981. 656 с.

66. Руссо Ж.-Ж. Трактаты / сост. В.С. Алексеев, Ю.М. Лотман, Н.А. Полторацкий, А.Д. Хаютин. Москва : Наука, 1969. 704 с.
67. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм. *Бібліотека фонду сприяння розвитку психічної культури*. URL: <http://psylib.org.ua/books/sartr01/index.htm>. (дата звернення: 02.07.2021).
68. Сідак Л.М. «До визначення понять «розвиток», «саморозвиток», «саморозвиток особистості». *Теорія і практика управління соціальними системами: науково-практичний журнал*. Харків : НТУ «ХП», 2006. № 2. С. 96-106.
69. *Словник літературознавчих термінів для підготовки до ЗНО з української літератури*. URL: <http://lv.testportal.gov.ua:82/traneeLitr/HTML/chudZasoby.html>.
70. Соціальна філософія : монографія. / В.І. Воловик, М.А. Лепський, Т.І. Бутченко, О.В. Краснокутський. Запоріжжя : Просвіта 2011. 376 с.
71. Степин В. Конструктивные и прогностические функции философии. *Вопросы философии*. 2009. № 1. С. 5 – 10.
72. Табачковський В. Г. У пошуках невтраченого часу : Нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників. Київ : Вид. ПАРАПАН. 2002. 300 с.
73. Таран В.О. Ідеологія перехідного суспільства: (соціально-філософський аналіз ідеологічного процесу в пострадянській Україні) : монографія. Запоріжжя : ЗЮІ МВС України, 2000. 316 с.
74. Теория и практика аргументации / под ред. И.А.Герасимова. Москва : Институт философии РАН, 2001. 184 с.
75. Тищенко К. Зубрити – не вихід. Як у школах вчитимуть критичному й креативному мисленню. *Українська правда*. 05.07.2016. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/07/5/214729/>.
76. Ткаченко Л.І. Креативність і творчість: сучасний контент. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 9-10. С. 32 – 35.

77. Тойнби А. Дж. Постижение истории / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1991. 736 с.
78. Філософська освіта в Україні : історія і сучасність / за ред. М.Л. Ткачук. Київ, ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2011. 419 с.
79. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
80. Флорида Р. Homo creativus. Як новий клас завойовує світ / пер. з англ. М. Яковлев. Київ : Наш формат, 2018. 432 с.
81. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. Москва : Издательский дом «Классика-XXI», 2007. 355 с.
82. Флоріда Р. Креативний клас. Люди, які змінюють майбутнє / пер. з англ. Львів : Класика XXI, 2011. 432 с.
83. Халіман М.О. Світоглядне протистояння: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Запоріжжя, 2018. 16 с.
84. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту / 3-є вид., випр. і доп. Київ : КНТ, 2020. 394 с.
85. Харари Ю. Н. Homo Deus. Краткая история будущего. Москва : Синдбад, 2018. 496 с.
86. Хоркхаймер М., Адорно Т. В. Диалектика Просвещения: Философские фрагменты. Москва : Медиум, 1997. 310 с.
87. Цапок В.А. Творчество (философский аспект проблемы) : монография. Кишинев : Штиинца, 1989. 158 с.
88. Чатфилд Т. Критическое мышление. Анализируй, сомневайся, формируй свое мнение. Санкт-Петербург : Альпина Пабlishер, 2019. 1391 с.
89. Шевченко Т. Г. Кобзар. Київ : Дніпро, 1985. 621 с.
90. Шелонаев С. И. Технологии репутационного менеджмента: творческая элита. Санкт-Петербург : ООО «Книжный Дом», 2007. 212 с.
91. Шептулин А. П. Принцип системности. *Философские науки*. 1985. № 5. С. 56–63.

92. Шинкарук В.И., Сохань Л.В., Шульга Н.А. Жизнь как творчество (Социально-психологический анализ) : монография. Киев : Наукова думка, 1985. 302 с.
93. Шичанина Ю.В. От творца-субъекта к копирайтеру-модератору: трансформации феномена авторства в современной культуре. *Философия и культура*. 2013. № 6(66). С. 776-784.
94. Шопенгауэр А. Полное собрание сочинений : в 4 т. / пер. и под ред. Ю.И. Айхенвальда. Москва : Изд. Д.П. Ефимова, Тип. Вильде, 1910. Т. 3. С. 123-173.
95. Що таке блог та навіщо він потрібен? URL: <https://wordpress.co.ua/stvoryty-blog-na-wordpress/1-what-is-blog-is-it-usefull>.
96. Юркевич П. Серце. В П. *Юркевич П. Вибрані твори*. Вінніпег : Колегія Св. Андрія у Вінніпезі, 1984. С. 75–110.
97. Яковлев В. Философия творчества в диалогах Платона. *Вопросы философии*. 2003. № 6. С. 142 – 154.
98. Achenbach G. B. A short answer to the question: What is Philosophical Practice? *Philosophische Praxis*. Gerd B. Achenbach. URL: https://www.achenbach-pp.de/de/en_what_is_philosophical_practice.asp.
99. Ashby W.R. Principles of the Self-Organizing Dynamic System. *The Journal of General Psychology*. 1974. Vol. 37. No. 2. P. 125-128. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/00221309.1947.9918144>. (дата звернення: 22.06.2021).
100. *Cambridge Dictionary*. URL <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%BE-%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/essay>.
101. Churchill W.S. Never give in! : The best of Winston Churchill's speeches. London. Bloomsbury Publishing, 2003. 524 p.
102. «COME ON!» - Ювілейна доповідь Римського клубу. URL: <http://vsvittranslate.blogspot.com/2017/12/come-on.html>.

103. Conclusions of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, of 26 November 2009 on developing the role of education in a fully-functioning knowledge triangle. *Official Journal of the European Union*. 2009/C 302/03. C302/3–5. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:302:0003:0005:en:PDF>
104. Derrida J. Who's Afraid of Philosophy. *Right to Philosoph*. Stanford, California : Stanford University Press, 2002. 210 p.
105. Droit R.-P. Philosophy and democracy in the world. A UNESCO survey / foreword by Federico Mayor, translation by Catherine Cullen. Paris : UNESCO Publishing, 1995. 193 p.
106. Halpern D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Palmeira Mansions Psychology Press, 2013. 656 p.
107. Lipman M. Thinking in Education. New York : Cambridge University Press, 2003. 304 p.
108. Philosophy, a school of freedom: teaching philosophy and learning to philosophize; status and prospects. *UNESCO. Democracy and Philosophy Section*. Paris : UNESCO, 2007. 303 p.
109. Religions. *The World Factbook*. URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/world/#people-and-society>.
110. Simukanova G. Mass culture and manipulation with consciousness. *European science review*. 2015. № 1–2. P. 85-87.
111. Statistisches Bundesamt (Destatis). URL: <https://www-genesis.destatis.de/>.
112. Teaching Philosophy in Europe and North America. *UNESCO. Social and Human Sciences Sector*. Paris : UNESCO, 2011. 97 p.
113. Torrance E.P. Guiding creative talent – Englewood Cliffs. W.J.: Prentice-Hall, 1964. P. 56–89. URL: <https://ik-ptz.ru/en/russkijj-yazyk/primer-test-torrensa-test-torrensa-zaversheniya-kartinok.html>. (дата звернення: 26.07.2021).

114. Venturelli Sh. From the information economy to the creative economy: Moving Culture to the Center of International Public Policy. *GIA Reader*. 2000. № 12 (3). P.39. URL : <https://www.giarts.org/reader-12-3>.

Наукове видання
(українською мовою)

ФІЛОСОФСЬКІ СТУДІЇ І КРЕАТИВНІ ІНДУСТРІЇ:
Монографія

Редактори *Т.І. Бутченко, І.Ю. Чайка*

Технічний редактор *І.О. Кудінов*

Віддруковано з оригіналів

Відповідальний за випуск *Кудінов І.О.*
Підписано до друку 29.09.2021. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 10,0.
Наклад 100 прим. Зам. № 29/09-3.
Віддруковано з оригіналів.

ТОВ «КСК-Альянс»
Свідоцтво серія ДК № 3068 від 24.12.2007 р.

пр. Соборний, 91/77, м. Запоріжжя, 69095
(095) 601 33 99, (067) 755 93 44

